

AGRARLÄMNINGAR I DET NUTIDA SAMHÄLLET

Vad har gjorts och hur går vi vidare med undersökningar,
värdering och handläggning av agrara lämningar?

Rapport från seminariet i Jönköping 17–18 april 2013

AGRARLÄMNINGAR I DET NUTIDA SAMHÄLLET

Vad har gjorts och hur går vi vidare med undersökningar,
värdering och handläggning av agrara lämningar?

Rapport från seminariet i Jönköping 17–18 april 2013

RED. FREDRIK ENGMAN, MOA LORENTZON & ÅDEL VESTBÖ FRANZÉN

© Jönköpings läns museum 2015

Box 2133, 550 02 Jönköping

Tel 036-30 18 00

info@jkpglm.se

www.jkpglm.se

Redaktörer: Fredrik Engman, Moa Lorentzon & Ådel Vestbö Franzén

Teknisk redaktör: Ann-Marie Nordman

Omslag och grafisk mall: Anna Stålhammar

Omslagsbild: Carl-Johan Sanglert rensar röjningsröseprofil med hjälp av grävmaskinisten Inge Jönsson. Foto: Fredrik Engman, Jönköpings läns museum.

ISBN: 978-91-85692-98-9

Tryck: TMG Tabergs, Taberg 2015

Innehåll

Förord.....	5
1. PETER NORMAN: Hur en kunskap kan växa fram – en berättelse om hur röjningsröseområden kom att betraktas som fornlämningar	7
2. ÅSA ALERING: Fossil åkermark – ett inlägg om fornlämningars olika värde.....	17
3. FREDRIK ENGMAN & MOA LORENTZON: Agrara lämningar i Jönköpings län – hur har de undersökts?.....	36
4. FREDRIK ENGMAN: Vad är det vi registrerar, hur och varför? – om inventeringar, avgränsningar och bedömningar	65
5. BENEDICT ALEXANDER: Laserskanning och agrara lämningar	77
6. JENS HEIMDAHL: Röjningens produktet och biprodukter – en ny tvärvetenskaplig metod att kartera fossil åkermark.....	94
7. PER LAGERÅS: Regional variation i jordbruks- och bebyggelseutvecklingen på sydsvenska höglandet	106
8. BO ANNUSWER: Handläggning av fossil åkermark i Jönköpings län (KML):.....	120
9. CARL-JOHAN SANGLERT: Mellan karta och verklighet – kunskapsteoretiska och metodologiska perspektiv på sydsvenska höglandets röjningsröseområden	129
10. JENNY AMEZIANE: Kommunikation och kunskapsutbyte ger resultat – lärdomar från ett samverkansprojekt om skogsbruk och fossil åker.....	148
11. SVEN JENSÉN & VIKTORIA HALLBERG: När landskapet får berätta – om kulturarvets betydelse för identitet och utveckling.....	158
12. LARS-ERIK ENGLUND: Torparnas vandrande åkrar.....	165
13. GUNDELA LINDMAN: Svedjebrukets roll i agrarhistorien – en komplex historia.....	182
14. MARITA SJÖLIN: Röjningsröseområdet i Farstorp – bete, odling och ritual	190
15. Diskussion.....	201

BILAGA: Program och deltagarlista

Förord

Denna skrift är en redovisning av seminariet *"Agrarlämningar i det nutida samhället – vad har gjorts och hur går vi vidare med undersökningar, värdering och handläggning av agrara lämningar?"* Seminariet hölls i Jönköping 17–18 april 2013. Arrangörer var Jönköpings läns museum, Kulturparken i Småland och länsstyrelserna i Jönköpings och Kronobergs län.

Agrarlämningar har diskuterats vid ett flertal tillfällen. Redan 1990 arrangerade Kungliga skogs- och lantbruksakademien seminariet *Röjningsrösen i skogsmark – en nyckel till Sydsveriges äldre odlingshistoria* (Kungl. Skogs- och lantbruksakademien Rapport nr 49). 1999 redovisade Lunds universitet resultaten från seminariet *Att gräva agrarhistoriska lämningar* som hölls i Lund 27–28 januari 1998 (Riddersporre red 1999). Sedan dess har många grävningar genomförts och både Kulturparken i Småland och Jönköpings läns museum har arbetat med att sammanställa och skriva synteser kring undersökningar av agrara lämningar. Syftet med seminariet var att utifrån synteserna göra ett avstamp vart vi står arkeologiskt, vad vet vi idag, vilka metoder har varit framgångsrika för att nå resultat? Detta gäller såväl grävningsmetodik som naturvetenskapliga analyser. Står resultatet i proportion till målsättningarna? Syftet var även att se på handläggningsrutiner, historiskt och framåtblickande, hur har ärenden rörande agrarhistoriska lämningar hanterats av olika samhällssektorer och myndigheter, i första hand skogsstyrelsen, länsstyrelser och riksantikvarieämbetet? Målet var också att ge perspektiv på dagens och framtida markanvändning samt hur kulturarvet och dess lämningar kan bli en naturlig del i planering och markutnyttjande.

I boken redovisas några av föredragshållarnas tankar kring ämnet. En kort sammanfattning av diskussionen finns även med i slutet. Då lagen förändrats sedan seminariet genomfördes har vissa språkliga förändringar gjorts vid redigeringen, till exempel har *fast fornlämning* ersatts av *fornlämning*.

Fredrik Engman
Jönköpings läns museum

Hur en kunskap kan växa fram – en berättelse om hur röjningsröse- områden kom att betraktas som forn- lämningar

PETER NORMAN

Riksantikvarieämbetet

E-post: peter.norman@raa.se

Abstract

Vid 1980-talets mitt inleddes en kunskapsprocess vid Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering som skulle leda fram till att de stora yttäckande områden med röjningsrösen – som framför allt förekommer på det småländska höglandet – betraktades som fornlämningar. I artikeln beskrivs processen, från antaganden med iakttagelser om rumsliga samband som stöd, till hur man gick till väga vid de tidigaste arkeologiska undersökningarna.

Idag är det väl knappast någon som ifrågasätter att de områden med flacka röjningsrösen som så vanligen förekommer på småländska höglandet är fornlämningar med lagskydd enligt kulturmiljölagen. Ändå har det inte ens gått 30 år sedan kulturmiljövården och den arkeologiska forskningen började intressera sig för dessa lämningar.

INLEDNING

Den här artikeln handlar om den kunskapsprocess inom ramen för Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering som ledde fram till att dessa röjningsröseområden kom att bedömas som fornlämningar. Perspektivet är mitt eget.

Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering är en verksamhet som pågick mellan 1938 och 2002. Bakgrunden var att fornlämningar enligt 1937 års riksdagsbeslut om den ekonomiska kartläggningen skulle vara en del av kartinnehållet (Seling 1989:8). Inför denna kartläggning byggde Riksantikvarieämbetet upp en organisation för inventering av fornlämningar. Till att börja med registrerades i princip endast förhistoriska gravar och runstenar samt borg- och kyrkoruiner. Utvecklingen, som byggde på erfarenhetsmässiga interna diskussioner i dialog med vetenskapssamhället, ledde dock till att

FIGUR 1.1. Røjningröse beläget i ett røjningsröseområde i Brønnestads socken i Skåne. Foto: Leif Gren.

en allt större flora av lämningar kom att registreras. Många av dessa bedöms idag som fornlämning och markeras på offentliga kartor med ett run-R. Andra bedöms inte som fornlämning och registreras inte på den ekonomiska kartan, eller fastighetskartan som den heter idag.

Nu för tiden görs alla inventeringar digitalt och med GPS. Fram till omkring år 2000 arbetade man enbart med karta och kompass. Inventeraren sökte över terrängen till fots. Han eller hon visste i vilka terränglägen fornlämningar av vissa typer kunde påträffas. Till sin hjälp hade inventeraren också arkivalier och muntliga tips om var det fanns lämningar. Påträffades en lämning markerades platsen för denna på en fotokonceptkarta i skala 1:10.000 och lämningen beskrevs i en inventeringsbok. Då det inventerats färdigt inom ett kartblad sändes fotokonceptkartan till lantmäteriet som underlag till den fastighetskarta som så småningom publicerades.

En fornlämningstyp som tillkommit i fornminnesinventeringen sedan dess start är sådan fossil åkermark som utgörs av områden med røjningsrösen. För min del väcktes den antikvariska och vetenskapliga medvetenheten om røjningsrösen 1984 då jag arbetade som platsledare vid Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering i södra delen av Jönköpings län. Intresset var dock

svagt till att börja med och det mentala motståndet starkt. Då jag fick reda på att mina kollegor som inventerade på andra sidan länsgränsen i dåvarande Älvsborgs län registrerade områden med röjningsrösen reagerade jag till att börja med negativt. Initiativet var deras eget och det ingick definitivt inte i uppdraget att prioritera registrering av dessa lämningar. Det var lätt att inse att om detta skulle göras konsekvent måste jag välja bort registrering av många andra lämningar. Jag skulle tvingas att planera om fältarbetet. Både för egen del och för de inventeringsassistenter jag ansvarade för.

Den begränsade kunskapen om röjningsröseområden, eller den rådande uppfattningen om vad sådana representerade, motive-
rade heller inte några större insatser från fornminnesinventeringens sida. Man ansåg allmänt att de utgjorde någon form av enkla fossila åkrar eller att de var spåren efter ängsbruk. Ingen hade fördjupat sig i just den här typen av lämning.

Ett frö hade emellertid såts. Eftersom jag i mitt arbete – kanske inte varje dag men ofta nog – kom i kontakt med röjningsrösen kunde jag inte låta bli att reflektera över dem. Det handlade främst om reflektioner över fysiska former och rumsliga samband. I närheten av sentida bebyggelselämningar som torp var rösena mer monumentala än där sådana lämningar inte fanns. Röjningsrösen fanns heller inte överallt utan koncentrerades till högre partier i terrängen.

Då jag sent på hösten 1984 fick tid över bestämde jag mig trots allt för att titta lite närmare på några platser där jag observerat röjningsrösen tidigare under säsongen. En sådan plats var området strax söder om Åsenhöga kyrka, en annan låg närmare Gnosjö. Söder om Åsenhöga kyrka finns ett röjningsröseområde som ligger på krönet och västra sidan av en ganska flack höjdrygg. Nedtill avslutas röjningsröseområdet i en terrass mot en sankmark. Platsen närmare Gnosjö låg i en mer småkuperad terräng och där var röjningsröseområdena svårare att avgränsa.

Under den här perioden förekom en ganska intensiv dialog om förhistoriska odlingslandskap mellan fornminnesinventeringens platsledare och kulturgeografer. Kulturgeografen Mats Widgrens forskning om odlingssystem från äldre järnålder i centrala Östergötland sammanföll i tiden med Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering i samma område (Widgren 1983).

Mats Widgrens resultat medförde ökade kunskaper om den speciella typ av fossil åkermark som ger fysiska uttryck i stensträngssystem. Följden blev att fornminnesinventeringen kom att prioritera den typen av lämningar i betydligt högre grad än tidigare. De här diskussionerna mellan kulturgeografer och fornminnesinventerare kom också att påverka synen på röjningsröseområden på småländska höglandet. Det var inte så att man gjorde någon direkt koppling mellan de fossila odlingsspåren i stensträngsbygden i centrala Östergötland och röjningsröseområdena på småländska höglandet. Diskussionerna förde dock med sig att intresset för förhistoriska odlingssystem ökade allmänt inom fornminnesinventeringen.

Intresset för spår efter odling under förhistorisk tid inom fornminnesinventeringen var emellertid inte nytt. Utan att egentligen ha specialstuderat frågan uppmärksammade Harry Thålin redan vid mitten av 1940-talet ett rumsligt samband mellan små röjda ytor och gravar av bronsålderskaraktär. Detta omnämns i en fornlämningsöversikt för Stranda härad i Kalmar län (Thålin 1947–1948). Mer ingående studier gjordes av Gert Magnusson och Björn Winberg vid den reviderade fornminnesinventeringen i Tjust 1978. Dessa iakttagelser publicerades i Tjustbygden 1979 (Magnusson 1979 och Winberg 1979). Den fornminnesinventerare som främst intresserade sig för förhistoriska odlingssystem innan 1984 var emellertid Lennart Klang. Hans studier av de fossila åkerlandskapen i Sävsjö och Granhult i östra delen av Kronobergs län måste bedömas som banbrytande (Klang 1980, 1981 och 1984).

Med ett nyväckt intresse för fossil åkermark genomförde jag 1985 fornminnesinventering i norra delen av Jönköpings län, dock utan särskilda prioriteringar för dessa lämningar. Fokus låg istället på övergivna medeltida gårds- och bytomter. Norra Vedbo härad, som ligger inom inventeringsområdet, är ett av de områden i landet som drabbades hårt av ekonomisk kris och pest (digerdöden) vid 1300-talets mitt. Befolkningsminskning och ödeläggelse av bebyggelse i området är dokumenterad i skriftliga källor (Bååth 1983). Spåren efter övergiven bebyggelse förväntades därför vara relativt omfattande.

Iakttagelser och funderingar över rumsliga samband mellan röjningsröseområden och förhistoriska gravar av främst rösekaraktär resulterade emellertid i ett antal registreringar i inventeringsboken. Ett av de exemplen jag minns bäst var ett röjnings-

röseområde i Säby socken utanför Tranås. På det högsta läget i detta område ligger en lämning som med sitt stenmaterial inte avviker nämnvärt från kringliggande röjningsrösen. Det markerade krönläget och den regelbundna formen gjorde dock att jag vid inventeringstillfället bedömde lämningen som möjlig stensättning. Exempel med mer monumentala och tydliga förhistoriska gravar i röjningsröseområden fanns naturligtvis också men området i Säby socken gav mig upplevelsen av att sambandet mellan gravar och röjningsrösen även kunde vara tidsmässigt.

Vinter och tidig vår 1986 var jag tjänstledig från fornminnesinventeringen för annat arbete inom Riksantikvarieämbetet. En annan person som arbetade på samma plats var kulturgeografen Dan Carlsson som några år tidigare disputerat på en avhandling om förhistoriska agrarlandskap på Gotland (Carlsson 1979). Vi hade både många och ganska långa diskussioner om landskap i allmänhet och fossila åkerlandskap i synnerhet, jag med min erfarenhet från fornminnesinventeringen och han med sin kulturgeografiska erfarenhet. Vi kom bland annat in på frågan om röjningsröseområdena på småländska höglandet och det rumsliga sambandet med förhistoriska gravar. Våra idéer lades fram vid ett informellt seminarium med fornminnesinventeringens platsledare och några kulturgeografer. En av deltagarna var Klas-Göran Selinge som då var fornminnesinventeringens chef. Syftet

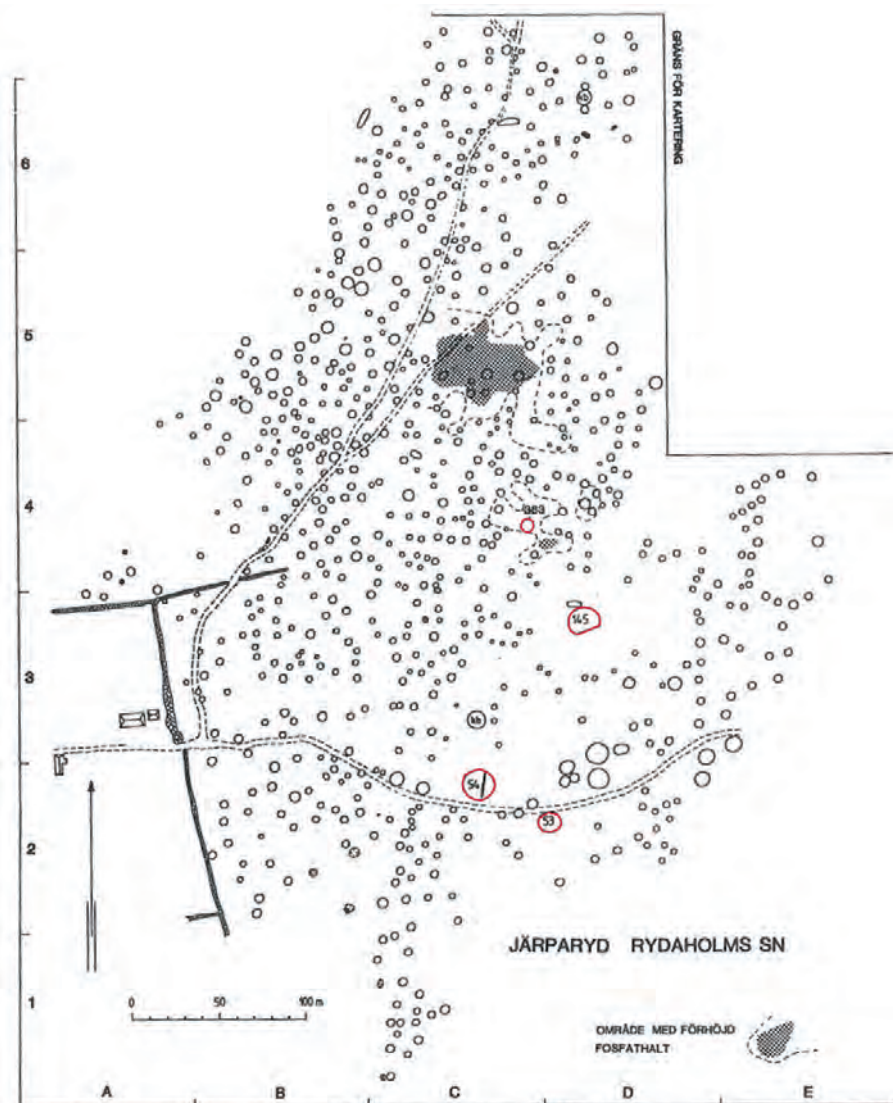
var, förutom att testa våra tankar i ett antikvariskt och vetenskapligt sammanhang, att hitta ett sätt att gå vidare med kunskapsuppbyggnad om de småländska röjningsröseområdena. Diskussionerna under seminariet utmynnade i ett beslut om att under fältsäsongen 1986 specialinventera några områden där röjningsrösen och förhistoriska gravar var frekventa.

Resultatet av dessa specialinventeringar kan man läsa om i *Arkeologi i Sverige 1986*. Clas Tollin och Bosse Jönsson på-

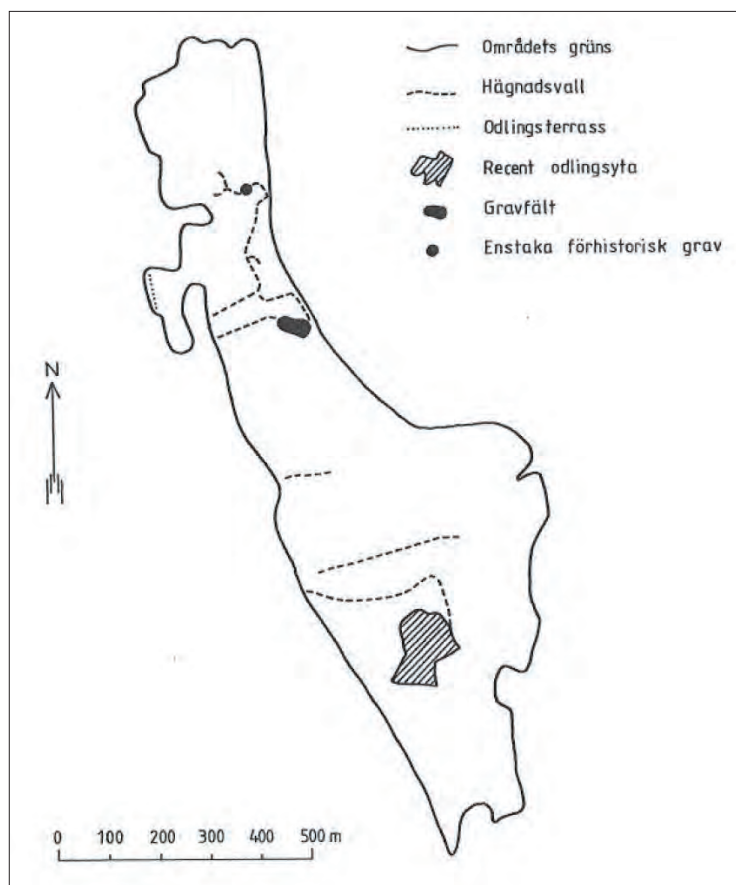
FIGUR 1.2. Karta över Jönköpings län med de socknar där fornminnesinventeringen företog specialinventeringar 1986.

FIGUR 1.3. Detaljkartering över Järparydlokalen. Observera de närmast rösetomma ytorna runt gravrösena = numrerade, rödmärkerade anläggningar (Tollin 1989:61).

började karteringen av den idag klassiska Järparydlokalen i Rydaholms socken. Leif Gren gjorde en kartering av röjningsröseområden i Havsjö by och Haraldstorp i Bringetofta socken nära Sävsjö. Själv inventerade jag byarna Gyngge, Kliaryd och Skareda i Lommaryds socken nära Aneby. Dessutom så gjorde jag en närmare studie av ett område med röjningsrösen, vallar och gravar i Askeryds socken norr om Eksjö.

FIGUR 1.4. Område med röjningsrösen, hägnadsvallar och gravar i Askeryds socken. (Norman 1989:105).

Undersökningen av Järparydlokalen ledde till följande iakttagelser:

- Områdena med flacka odlingsrösen i Södra Sverige är framför allt knutna till den osvallade moränen ovanför högsta kustlinjen
- De runda flacka rösena har inte sitt ursprung i 1700- och 1800-talets nyodlingar
- De har sannolikt inte heller kommit till genom svedjebruk i historisk tid
- På en översiktlig nivå framträder en klar rumslig överensstämmelse med gravar av äldre järnålderstyp
- Röjningsrösena förekommer ”diskoordinant” mot den historiska bygden

I sin artikel i *Arkologi i Sverige* 1986 skrev Clas Tollin att dessa förhållanden kombinerat med ortnamnsstudier antyder att åtminstone vissa röseområden går tillbaka till förhistorisk tid (Tollin 1989:53ff).

I mina studier av röjningsrösen i Lommaryds och Askeryds socknar gjorde jag i stort sätt samma iakttagelser som Clas Tollin redovisade. I min artikel i *Arkeologi i Sverige* 1986 skrev jag att rumsliga samband tyder på att stora avsides belägna områden med röjningsrösen förefaller vara resterna efter ett mycket gammalt odlingslandskap (Norman 1989:97 ff). Emellertid hade jag också sett att många områden gränsade till dagens åkermark och att flera röjningsröseområden varit åkrar under 1700- och 1800-talen, vilket hade stöd i äldre lantmäteriakter. Detta gäller framför allt mindre områden, där röjningsrösen ofta har monumental karaktär. Rösen är stora och höga, helt utan övertorvning. Denna grupp av röjningsrösen skiljer sig från de övriga röjningsrösen som är låga och flacka samt övertorvade eller övermossade. Man kan alltså urskilja jordbruk från flera perioder i röjningsröseområdena.

Även Leif Gren hade gjort samma iakttagelser vid sin studie av röjningsröseområdena i Bringetofta socken. I sin artikel i *Arkeologi i Sverige* 1986 gjorde han en mycket strukturerad och erfarenhetsmässig genomgång av användbara dateringsmetoder (Gren 1989:73 ff). Han angav ett antal möjliga absoluta och relativa sätt att datera röjningsrösen. Leif Gren ansåg att källäget för tolkning av de småländska hackerörsområdenas (ett begrepp för röjningsröseområden som Leif Gren använder) ålder och funktion är allt för otillräckligt för att medge några mer säkra slutsatser. Sammantaget fanns det dock tydliga oberoende antydningar om att hackerörsområdena tillkommit under loppet

Positiva eller negativa utfall		Direkt	Indirekt
Absolut	Kvalitativ	tidsbestämda föremål	–
	Kvantitativ	C-14 pollen dendro	överväxtning
	Rumslig	kartor skrifter stratigrafi	kartor skrifter stratigrafi
Relativ	Kvalitativ	tidsberoende föremål	fysisk likhet
	Kvantitativ	antal lämningar	pollen
	Rumslig	stratigrafi	gravar etc. odlingsystem

FIGUR 1.5. Teoretiska dateringsmöjligheter för agrarhistoriska lämningar (Gren 1989:77).

av yngre bronsålder – äldre järnålder, och att de utgjort extensiv åker i långtidsträda i ett skottskogsbruk.

De närmaste åren fortsatte Clas Tollin och Leif Gren sina undersökningar av Järparydlokalen respektive området i Bringetofta socken.

Även om Arkeologi i Sverige 1986 publicerades först flera år senare så överensstämmer det som skrevs där tämligen väl med kunskapsläget inför fornminnesinventeringens platsledarmöte i Nässjö i slutet av augusti detta år. Vid mötet besöktes flera av de här beskrivna platserna och den antikvariska bedömningen av röjningsröseområden diskuterades både i fält och efteråt. Diskussionerna resulterade i ett beslut om att som fornlämning registrera områden med flacka odlingsrösen där man också påträffade andra typer av lämningar som hade förhistorisk karaktär, främst rösen och stensättningar samt vallar av röjningsrösekaraktär. Senare justerades detta beslut till att gälla alla områden med flacka odlingsrösen.

Under de år som gått sedan besluten om att antikvariskt bedöma områden med flacka röjningsrösen som fornlämning har man med stöd av arkeologiska undersökningar gång på gång bekräftat den uppfattning som växte fram under mitten av 1980-talet, att det rör sig om fossila åkermarker som är flera tusen år gamla. Bilden av dessa områden har naturligtvis visat sig vara mycket mer komplicerad än vad vi kunde se då. Det handlar inte bara om röjningsrösen i förhistoriska åkrar utan bland annat även boplatslämningar som påträffas inne i röjningsröseområdena och gravar med överbyggnader som är förvillande lika röjningsrösen. Kort sagt det som kommit fram på det småländska höglandet är ett komplex av spår efter ett förhistoriskt samhälle. I ett europeiskt perspektiv är dessa spår unika och det finns många som anser att stora delar av Europa en gång har sett ut på liknande sätt, men att det bara är i södra Sverige som de finns kvar. Det finns till och med de som anser att röjningsröseområdena på det småländska höglandet bör vara med på UNESCO:s världsarvslista.

Avslutningsvis bör nämnas att då beslutet togs att bedöma områden med flacka röjningsrösen som fornlämning var man väl medveten om vilka konsekvenser detta skulle få för markägare och skogsbruket. I min artikel i Arkeologi i Sverige 1986 skrev jag att röjningsrösen är och måste hanteras som fornlämningar

men ställde också frågan hur dessa fornlämningsområden på ibland över 50 hektar ges skydd enligt fornminneslagen (nuvarande kulturmiljölagen) utan att komma i konflikt med andra samhällsliga intressen? Det var lätt att inse att varken de stora skogsbodelagen eller de mindre markägarna skulle komma att acceptera ett totalskydd av dessa områden utan möjligheter till någon form av ingrepp. Ett normalt skogsbruk med avverkning, markberedning och plantering kommer emellertid på sikt att radera ut dessa fornlämningar helt och hållet. Jag ansåg därför att man bör finna en lösning som innebär möjlighet till avverkning och plantering inom röjningsröseområdena samtidigt som de enskilda delarna i dessa skyddas. Det senare har varit en stor fråga i dialogen mellan kulturmiljövården och skogsbruket under det senaste decenniet utan att man egentligen kommit fram till en bra lösning.

REFERENSER

- Bååth, K., 1983. *Öde sedan stora döden var: bebyggelse och befolkning i Norra Vedbo under senmedeltid och 1500-tal*. Lund.
- Carlsson, D., 1979. *Kulturlandskapets utveckling på Gotland*. Meddelanden Serie B 49. Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet. Stockholm.
- Gren, L., 1989. *Det småländska höglandets röjningsrösen*. Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer. Rapport 1988:2. Arkeologi i Sverige 1986.
- Klang, L., 1980. Sävsjö och Granhult i Uppvidinge härad – exempel på fossila kulturlandskap. *Kronobergsboken 1979–1980*.
- Klang, L., 1981. Om agrarhistorisk forskning och dokumentation. Hyenstrand, Å (red.). *Dokumentation och forskning*. Stockholm.
- Klang, L., 1984. Bondebygdens fornlämningar enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering i Örebro län 1980-1982. *Från bergslag till bondebygd*.
- Magnusson, G., 1979. Forntid i Tjust. I ljuset av den senaste fornminnesinventeringen. *Tjustbygdens kulturhistoriska förenings årsbok*.
- Norman, P., 1989. Röjningsrösen och förhistoriska gravar. Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer. Rapport 1988:2. *Arkeologi i Sverige 1986*.
- Selinge, K-G., 1989. Det närvarande förflutna. 50 år med fornminnesinventeringen. *Riksantikvarieämbetets och Statens historiska museers årsbok 1987-1988*.
- Thålin, H., 1948. Stranda härads fornminnen. *Bilaga till Stranda 1947–1948*.
- Tollin, C., 1989. Röjningsrösen i södra Sverige. Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer. Rapport 1988:2. *Arkeologi i Sverige 1986*.
- Widgren, M., 1983. *Settlement and farming systems in the early iron age. A study of fossil agrarian landscapes in Östergötland, Sweden*. Stockholm studies of human geography 3. Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet.
- Winberg, B., 1979. Tjustbygdens bronsålder – några kommentarer till tre kartor. *Tjustbygdens kulturhistoriska förenings årsbok 1979*.

Fossil åkermark – ett inlägg om fornlämningsars olika värde

ÅSA ALERING

Kulturparken Småland

E-post: Asa.Alering@kulturparkensmaland.se

Abstract

I södra Sveriges skogsbygder finns något som ur ett europeiskt, arkeologiskt perspektiv närmast är att betrakta som unikt. Det är välbevarade, sammanhängande fornlämningsmiljöer som är resultatet av platsutnyttjande under tusentals år. Dessa miljöer kan vara allt från något tiotal till ett par hundra hektar stora och arkeologiska undersökningar visar att de har potential att omfatta spår från olika tider och mängder av aspekter på mänskligt liv (Alering 2010, Gren 1989, Jönsson & Pedersen 2003, Skoglund 2006). Låter det spännande? Många skulle nog tycka det, men saker och ting är inte alltid som man tror.

BAKGRUND

De fornlämningsmiljöer som beskrivs ovan kallas i dagligt tal för fossil åkermark. I södra Sveriges skogsbygder och framförallt i Kronobergs län som den här artikeln baseras på, utgörs den fossila åkermarken främst av så kallade röjningsröseområden. Det är områden med till synes planlöst spridda, näst intill osynliga odlingsrösen som ligger ute i skog- och hagmarker. Totalt sett omfattar den fossila åkermarken mellan 4,1–4,8 % av skogsmarken i Kronobergs län (Jönsson 2008:36). Undersökningar visar att röjningsrösen är spår av förhistorisk, medeltida och ibland även eftermedeltida odlingsmark, som ibland börjat brukas redan under tidig bronsålder. Det har sedan länge varit känt att det inom den fossila åkermarken även kan finnas andra fornlämningsar som gravar, hållristningar, gamla vägstråk och spår av förhistorisk bebyggelse, vilka tack vara det tidigare relativt skonsamma skogsbruket har förblivit väl bevarade (Gren 2003:7ff, Jönsson & Pedersen 2003). På senare tid har det också blivit tydligt att det finns stora variationer mellan fossil åkermark i olika regioner. På ytan ser områdena likartade ut men undersökningarna visar att de kan omfatta olika tidsperioder, innehålla komplex av samtida

fornlämningar, eller lämningar från helt skilda perioder (Häggeström 2005, Skoglund 2006:52, Skoglund 2007:29ff, Lagerås m. fl. 1995, Alering 2010). Bortom det enkla antikvariska begreppet fossil åkermark, döljs ett mångfasetterat kulturlandskap. Det är därför omöjligt att närma sig fossil åkermark med tanken ”*har man sett en har man sett alla*”.

Den här kunskapen borde naturligtvis präglade forskning så väl som handläggning kring exploateringar och skogsförnygring inom fossil åkermark, men så är inte fallet. Det är i dessa sammanhang det visar sig att olika fornlämningar har olika värde och fossil åkermark har, trots sin karaktär av sammanhängande, mångfasetterade, välbevarade kulturlandskap, ett lågt värde. Vanligen beskrivs miljöer med liknande kombinationer av olika fornlämningstyper som värdefulla fornlämningslandskap, men inte i södra Sveriges skogsbygd. Läger man fossil åkermark till kombinationen gravar, förhistoriska och medeltida bebyggelsespår, hållristningar och äldre vägsträckningar, verkar det istället ha en negativ effekt på fornlämningsvärdet. Hur kan det ha blivit så?

I följande artikel avser jag att resonera kring hur synen på den fossila åkermarkens värde har vuxit fram, hur det skiljer sig från andra fornlämnings värde och vad skillnaderna får för konsekvenser.

ATT VÄRDERA FORNLÄMNINGAR

Fornlämnings värde är inget konstant, utan något som förändras med samhällsutvecklingen såväl som med utvecklingen inom arkeologin. Under 1600-talet var det den svenska stormaktens behov av en historisk identitet och ett ålderdomligt, ärorikt förflutet som styrde bevarandeperspektivet. I samband med att romantikens idealiserade bild av forntiden, som en förebild för samtiden växte fram under slutet av 1700-talet, grundades Vitterhets historie- och antikvitetsakademien. Den syftade till att främja utforskandet av Sveriges forntid. Götiska förbundet, som bidrog till att stödja olika antikvariska insatser skapades och det första försöket att systematisera fornlämningar gjordes av N.H. Sjöberg år 1815. I brist på storskaliga inventeringar var dock fornlämningsbegreppet fortfarande starkt präglad av olika beskrivande litterära källor, så som Linnés reseskildringar och andra antikvariska reseberättelser (Jensen 2005:34, Carlie & Kretz 1998:8ff).

Under 1800-talet ändrades intresset för fornminnen från kungens, till folkets och landets historia. Fornlämningar betraktades som en objektiv källa till kunskap för gångna tider, vilket bidrog till att Vitterhetsakademien uppmanade till att lokala fornminnesuppteckningar skulle göras. Samtidigt växte arkeologin som vetenskap och den typologiska kronologin utvecklades av Oscar Montelius (1917). Arkeologin fick på det sättet tolkningsmonopol på forntiden, medan folkliga föreställningar om fornminnen betraktades som kuriosa (Carlie & Kretz 1998:10ff). I samband med de stora jordreformerna och industrialismens ökande markexploatering, kom fornlämningarna för första gången under ett reellt hot om förstörelse. Det ledde till en lagstiftning där man genom arkeologiska undersökningar skulle dokumentera och säkra lämningarnas vetenskapliga värde innan de togs bort. Till en början gällde det enbart lämningar ovan jord men kring 1870, efter att man upptäckt *"den svarta jorden"* på Birka, kunde det även omfatta lämningar efter bosättningar under mark (SOU 1922:11, s 49f & Ödmann 1993:35f).

Under 1900-talet utvecklades arkeologin som vetenskap, samtidigt som det blev allt mer klart att kunskap om fornlämningarnas belägenhet var viktig som underlag för den fysiska samhällsplaneringen. Den första statliga fornminnesinventeringen som påbörjades 1938, var tänkt som en engångsuppgift och den omfattade traditionella fornlämningsobjekt som fornborgar, gravar och hållristningar (Hyenstrand 1978, Selinge 1978). Under 1970-talet skedde en förändring i den statliga kulturpolitiken. Nu betonades kontinuiteten i landskapet där enskilda fornlämningar integrerades som delar av en helhet. Dessa kulturmiljöer ansågs både ha betydande demokratiska aspekter och vara viktiga för människors identitetskänsla. De nya tankarna banade väg för en betoning på helhetsperspektiv även i samband med bevarande av större kulturmiljöer, vilka inte nödvändigtvis måste vara förhistoriska (Carlie & Kretz 1998:16ff). Förändringarna bör ha drivit på den så kallade revideringsinventeringen som startade 1974, där betydligt fler och mer ytomfattande fornlämningstyper fanns med. Samtidigt kom den *"nya"* processuella arkeologins holistiska och ofta ekologiska synsätt att få stor genomslagskraft inom arkeologin och det passade väl in i den fysiska riksplaneringens krav på helhetstänkande och avgränsning av samlade

miljöer (Trigger 1989, Hodder 1991, Carlie & Kretz 1998:16f). Även metodiskt ändrades arkeologin från relativt små handgrävda undersökningar till stora maskinavbanade ytor.

De senaste 30 åren har det framkommit en mängd olika teoretiska utgångspunkter för att tolka arkeologiskt källmaterial och det finns inte längre någon objektiv sanning om förhistorien. Den här förändringen har också öppnat för ett vidare fornlämningsbegrepp, liksom för betoningen på ett mer modernt och lokalt kulturarv där individ- och upplevelsevärdena anses viktiga och ibland viktigare än de vetenskapliga värdena. Företrädarna för kulturmiljövården och i detta fallet främst länsstyrelserna, har som uppgift att balansera värdet av ett flertal olika forn- och kulturlämningar eller miljöer, liksom ett flertal olika intressenter. Ekonomiska, vetenskapliga, samhälleliga och personliga intressen påverkas och besluten får alltid både positiva och negativa konsekvenser för de parter som är involverade i ett ärende. Den ständigt pågående förhandlingen om fornlämningarnas värde i förhållande till annat i samhället, har skapat ett maktspel som gör arkeologi till ett kontroversiellt ämne.

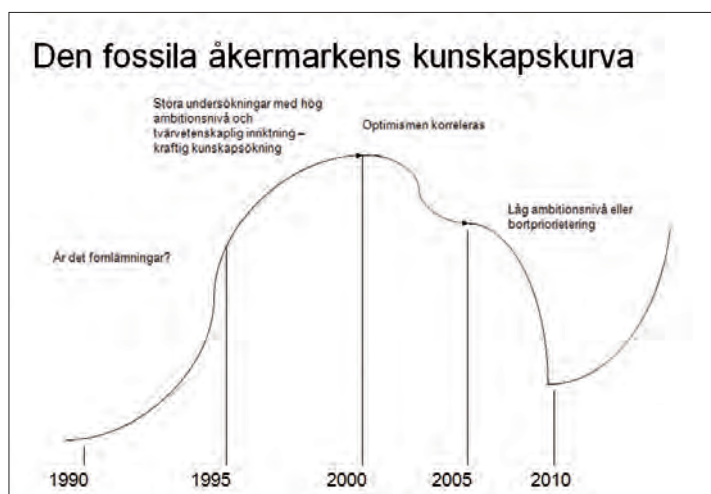
FOSSIL ÅKERMARK I KRONOBERGS LÄN

Bakgrunden till denna artikel är ett arbete där kunskaperna kring fossil åkermark i Kronobergs län har sammanställts. Arbetet har delats upp i två delar. Den första delen fokuserade på en GIS-analys av den fossila åkermarkens spridning i Kronobergs län, dess ytliga omfattning, samt dess innehåll av andra fornlämningar (Jönsson 2008). Nära 50 % av de förhistoriska gravarna och gravfälten och 45 % av skålgropsförekomsterna i Kronobergs län visade sig ligga i eller inom hundra meter från fossil åkermark. Korrelationen är allra starkast inom centralområdena kring Växjö och Ljungby (Jönsson 2008). Den andra delen av arbetet inriktades på en analys av de metoder som använts och de resultat som framkommit genom arkeologiska undersökningar av fossil åkermark i länet från 1990–2010. Analysen koncentrerades inte enbart på de agrara lämningarna, utan även på metoder och resultat från eventuella undersökningar av andra fornlämningstyper inom den fossila åkermarken. Den sist nämnda analysen berörde även hur forskningen kring den fossila åkermarken, över tid har verkat under mycket varierande förutsättningar (Alering 2010). Under den

aktuella perioden 1990–2010 gjordes 99 % av undersökningarna i samband med exploateringsarkeologiska projekt.

Kunskapsuppbyggnaden kring röjningsröseområdena i Kronobergs län kan, enkelt uttryckt, sammanfattas i tre skeden under perioden 1990–2010 (Alering 2010:15f). Under det tidiga 1990-talet, som representerar det första skedet, fanns en skepsis om huruvida den fossila åkermarken verkligen var en fornlämnning i formell mening. Det var med andra ord oklart hur gamla röjningsrösen var och vad de representerade. De fåtal undersökningar som gjordes syftade snarare till att utesluta förhistoriska gravar än att nå kunskap om äldre tiders odling.

I samband med starten av de arkeologiska undersökningarna i Hamneda som gjordes inför den första stora ombyggnationen av väg E4 i mitten av 1990-talet, gick arkeologin in i ett nytt, andra skede (Alering 2010). Nu inleddes en period av ambitiös metodutveckling och grundforskning, som genomfördes i samband med stora exploateringsprojekt. Dessa omfattade olika aspekter av fossil åkermark och undersökningarna syftade till förståelse av sambandet mellan boplatser, fossil åkermark och gravar genom ett tvärvetenskapligt arbetssätt. Undersökningarna skulle också ge en bild av de sociala sammanhangen under den fossila åkermarkens nyttjandeperiod, liksom avgöra om röjningsrösenas

FIGUR 2.1 Exempel på hur kunskapen och ambitionsnivån kring fossil åkermark förändrats över tid.

datering kunde bestämmas utifrån deras utseende och topografiska belägenhet. Under det här andra skedet framkom en mängd kunskaper om dateringsbild, metodik, regionala variationer, bebyggelseutveckling, odlingssystem, grödor, markanvändning och tankar kring begravningstraditioner, kult och samhällsutveckling. Framförallt växte också medvetenheten om hur komplexa lämningar som de fossila åkermarksområdena kan utgöra.

Från mitten av 2000-talets första decennium förändrades förutsättningarna för de arkeologiska uppdragen. Den kunskap som det tidigare skedets relativt omfattande undersökningar lett fram till, bedömdes ofta kunna motivera varför nya undersökningar av fossil åkermark skulle få en låg vetenskaplig ambitionsnivå, eller helt prioriteras bort. Detta oavsett om det fanns någon förkunskap i det aktuella området eller inte. I de fall undersökningar av fossil åkermark genomfördes under den här perioden, fick de ibland en så metodiskt och dokumentationsmässigt låg nivå, att resultaten är svåra att jämföra med tidigare undersökningar. Många gånger inriktades undersökningarna enbart mot att utreda förekomsten av förhistoriska gravar eller boplatsspår inom fossil åkermark, medan de agrara lämningarna prioriterades bort (Alering 2010:15f). Det finns även goda exempel från perioden, men de vetenskapligt lågt prioriterade undersökningarna som inte teoretiserades eller kopplades till något större sammanhang, skapade inte oväntat resultat som är svåra att använda. Det förstärkte i sin tur bilden av att fossil åkermark inte kunde bidra med några nya arkeologiska kunskaper.

FIGUR 2.2. Röjningsröse i skogsmark. foto: Jörgen Ludwigsson, Kulturparken Småland

SKAPA FORNLÄMNINGSVÄRDE

Utgångspunkten för den här artikeln är alltså en situation där fornlämningstypen i fråga, fossil åkermark, även kan omfatta en mängd ganska diversifierade lämningar i form av gravar, boplatsspår, hällristningar och kommunikationslämningar. Trots att kunskapspotentialen tydliggjorts i flera undersökningar och avhandlingar (Lagerås 2000, Berglund & Börjesson 2002, Skoglund 2005, Häggström 2005, Hansson 2007, Åstrand 2006) betraktas den fossila åkermarken fortfarande med skepsis (se ex. Grundberg 2003). Jag vill hävda att denna skepsis finns både bland stora delar av exploateringsarkeologerna och bland handläggare på landets länsstyrelser.

Att väga olika fornlämningar mot varandra eller mot olika samhällsintressen är komplext. Det finns inga fasta regler, utan det bygger på resonemang i varje situation. Anne Carlie har gjort en sammanfattning av begrepp som ofta förekommer i samband med bedömningar och värderingar av olika fornlämningar (Carlie 1998:37). Dessa är:

- hög ålder/avsaknad av skriftliga källor
- kvantitet och kvalité
- ovanlig/sällsynt/unik
- vanlig/allmän förekomst
- karaktäristisk/representativ
- välbevarade lämningar och samband
- goda bevaringsförhållanden
- monumentalitet
- kontinuitet
- samt komplexitet och homogenitet

Egenskaperna är inte objektiva. Om vi uppfattar dem som positiva eller negativa beror på vilken fornlämningstyp vi argumenterar för, liksom de frågeställningar som vi mot den aktuella kunskapsbakgrunden väljer att lyfta fram som viktiga. Nedan kommer jag att föra ett resonemang kring olika aspekter som jag tror har påverkat bilden av den fossila åkermarken, samt peka på hur de olika värdegrundande egenskaperna kan förändras beroende på vilken fornlämningstyp det handlar om.

UNG FORNLÄMNINGSTYP UTANFÖR DEN TRADITIONELLA ARKEOLOGIN

En av anledningarna till den fossila åkermarkens låga fornlämningsvärde kan vara att den, ur ett arkeologihistoriskt perspektiv, är en ung fornlämningsstyp. Ändå beskrevs odling i röjningsröseområden av historieskrivaren Saxo Grammaticus, redan i början på 1200-talet. Områdena med odlingsrösen, som låg långt ut på byarnas utmarker, diskuterades också av lärda män som Peder Månsson, Olaus Magnus, Carl von Linné, J. A. Wittlock och Gunnar Olof Hylltén Cavallius, vilka menade att det måste vara lämningar från mycket gammal odling (Gren 2003:7f et. al.). De som under 1900-talet kom att intressera sig för agrarhistoriska lämningar och göra de första undersökningarna, var kulturgeografer. De inriktade sig i första hand på andra typer av lämningar än oreglerade röjningsröseområden, som exempelvis stensträngssystemen på Öland och i Östergötland. Liksom i övriga Europa undersökte man också ryggade åkrar samt områden med bandparceller och så kallade celtic fields (Gren 1997: 86ff). Inte förrän under 1980-talet började arkeologer och kulturgeografer intressera sig för röjningsröseområden. Hypotesen om dem som spår av förhistorisk odling beskrevs första gången i Arkeologi i Sverige år 1986 (Gren 1989; Norman 1989; Tollin 1989).

Trots insikten om att fossil åkermark kunde utgöra de äldsta kända spåren av odling i Sverige, dröjde det till en bit in på 1990-talet innan röjningsröseområdena i Kronobergs län började undersökas för sin egen skull. Det rådde då stor osäkerhet kring om lämningarna verkligen levde upp till egenskapsvärdet hög ålder eller om de var spåren av torpodlingar, läs: ung lämningstyp som inte kan bidra med ny kunskap. Till en början undersöktes röjningsrösen främst med syftet att utesluta sammanblandning med gravar och inte för att nå kunskap om odlingslämningarna i sig (ex. Nilsson 1990, Nilsson 1991). Gravarna däremot hade en självklar och hög fornlämningsstatus. Varför forskningen kring röjningsröseområdena kom igång så sent är inte klart. Kanske ansågs lämningarna möjliga att undersöka först när tekniken för koldateringar blivit bättre, eller ansågs det agrara temat helt enkelt inte vara tillräckligt intressant. Det representerar något högst vardagligt, det appellerar inte till "*fornstora dar*" och lämningarna som utgör röjningsröseområdena är inte ens riktiga kon-

struktioner utan snarare restprodukter. Ytterligare en anledning till det svaga intresset kan vara att det agrara temat ligger utanför den traditionella arkeologin och närmare den historiska kulturgeografen. Det blir dock något av en paradox eftersom merparten av all undersökt fossil åkermark torde ha skett i exploateringsarkeologisk regi och inte i samband med kulturgeografiska forskningsundersökningar.

INGEN KLASSISK TYPOLOGI

Den stora och snabba kunskapsupbyggnaden kring fossil åkermark som gjordes från mitten av 1990-talet till mitten av 00-talet, skapade en acceptans för röjningsröseområdena som fornlämningar. De fick dock ingen självklar status. Det kan ha många orsaker, men kanske berodde det på att den för arkeologin så klassiska typologin inte fungerar på röjningsröseområden. Bronsålderns röjningsrösen kan nämligen se likadana ut som de från 1700-talet. Deras likformiga yttre förstärker således tanken på ett stagnerat och oförändrat jordbruk, vilket i sin tur kan motivera att inga nya undersökningar görs. Ambivalensen kring röjningsröseområdenas fornlämningsstatus syns inte minst inom fornminnesinventeringen där många, främst mindre röjningsröseområden fick beskrivningen kulturhistoriskt objekt istället för fornlämning, om de ens registrerades. Detta trots att även små röjningsröseområden bevisligen erhållit förhistoriska dateringar på flera platser (Nylén & Brynolfsson 2003, Jönsson & Åstrand 2008). Kanske kan tveksamheten kring den fossila åkermarkens värde också ha påverkats av att röjningsröseområdenas kärnområden ligger långt från de klassiska arkeologiska högsätena och att den arkeologiska forskning som bedrivits kring fossil åkermark nästan uteslutande har varit kopplad till exploateringsarkeologi.

Den fossila åkermarkens kunskapsvärde förblev alltså ifrågasatt. Diskussion om tillförlitligheten och värdet av röjningsrösenas koldateringar, som bygger stora lokala dateringsserier av öppna kontexter, gav näring åt ifrågasättandet av om dateringarna verkligen speglade stenröjningen eller om kolet kom från andra förhistoriska händelser. Även bland dem som accepterade att dateringarna kunde kopplas till odling med stenröjning, fanns uppfattningar som ifrågasatte röjningsröseområdenas fortsatta kunskapspotential och övergripande vetenskapliga värde (Grundberg

2005). Detta ifrågasättande kan ha berott på att det ofta visade sig vara mer problematiskt än förväntat att svara på frågeställningar som rörde den fossila åkermarken. Det gällde exempelvis motgångar i att urskilja agrara strukturer som man antog skulle kunna synas genom dateringarnas spridning inom områdena, genom röjningsrösenas läge i topografin eller genom röjningsrösenas storlek i förhållande till varandra. Det visade sig också vara svårare än förväntat att skilja förhistoriska gravar från stora vållagda röjningsrösen, trots ett flertal försök med olika metodik och den sparsamma förekomsten av boplatsoområden med tydliga huskonstruktioner inom röjningsröseområdena blev en besvikelse. Faktum är dock att dessa motgångar skapade grunden flera av de viktiga teorierna kring röjningsröseområdenas odlings- och bebyggelserotation (Lagerås 2000). På samma sätt uppkom diskussionen om sambandet mellan kult, gravar och röjningsrösen utifrån problemen med att tolka gravlika anläggningar utan fynd och röjningsröselika anläggningar med brandlager och fynd (Svanberg 2000, Varenius 1994, Kaliff 1999, Högrell 2002). Det är lätt att säga att negativa resultat också är resultat, men i glappet mellan undersökning och syntes kan det ändå vara svårt att argumentera för det positiva i att förväntade resultat uteblev.

Dessa motgångar kan ha gjort att den forskningsmässiga optimism som fanns under 1990-talets andra hälft, kom av sig under 2000-talets första decennium och kalibrerades om efter de nya erfarenheterna. Fortfarande ansågs fossil åkermark vara en intressant fornlämning, men kunskapen om svårigheterna kring den gjorde att de vetenskapliga satsningarna och tvärvetenskapliga ambitionerna minskade. Kanske ansågs risken att satsa pengar på en potentiellt övervärderad fornlämning som sedan inte gav önskat resultat, vara allt för stor? Kanske var förmedlingen och spridningen av de resultat som faktiskt framkom allt för dålig?

FYNDLÖSHET

Ytterligare en anledning till att den fossila åkermarken fått så lågt antikvariskt värde kan vara att det är en näst intill fyndlös fornlämningstyp. Detta kan naturligtvis vara påverkat av undersökningsmetodiken som i dagsläget inte främjar framkomsten av fynd, men på det stora hela kan man nog utgå från att den låga fyndmängden är en arkeologisk realitet. Metodiken innebär ge-

nerellt att röjningsröset delas på mitten med grävmaskin, så att tolkningar av markförändringar och äldsta odlingshorisont, liksom provtagning kan göras utifrån profilen. Jag tror att de flesta arkeologer känner igen sig i att det är pedagogiskt enklare att väcka intresse för en lokal om det finns fynd från platsen. Även om man så står mitt i ett område med hundratals röjningsrösen, har de ändå inte samma självklara dragningskraft som en enda liten påse med fynd. Fynden som är byggstenarna från arkeologins barndom, kan ge en omedelbar, relativ datering, eller en antydning om hur platsen använts. Med fynd får platsen en tydligare fornlämningsstatus och, har jag en känsla av, också ett större inomvetenskapligt intresse. Pondera att det fanns bevarade fynd av årder, grävkäppar, hackor eller vagnsdelar inom den fossila åkermarken. Bara tanken öppnar dörren för mängder av teorier och forskningsområden. Den kunskap som den fossila åkermarken ger om de tidiga agrara strukturerna bygger istället på tvärvetenskaplig forskning med tyngdpunkt på naturvetenskapliga analyser. Även om marken i sig kan vara ekologiska arkiv finns inga garantier för att förhållandena i marken ha varit idealiska för bevarande på alla platser.

Fyndlösheten gör det alltså pedagogiskt svårare att väcka intresse för den fossila åkermarken. Men lämningen i sig då? Tusentals fornlämnings- och kulturlandskapsvård med allt från ett fåtal till hundratals hektar stora områden av fossila kulturlandskap, det borde väl väcka intresse på samma sätt som att stora mängder avslag och splitter av flinta har en självklar fornlämnings- och forskningsstatus. Nej så är inte fallet. När det gäller fossil åkermark resonerar man istället tvärt om, nämligen att det finns så mycket av det att det inte har något unikt värde. Tydligt utgår man då från att all fossil åkermark är samtida och ensidig och bortser från de resultat som visar att den agrara utvecklingen sett olika ut i olika regioner och att det utöver röjningsrösen ofta finns många andra typer av förhistoriska och medeltida lämningar inom områdena. Man bortser också från det faktum att denna typen av fornlämnings- och kulturlandskap inte finns bevarad på samma sätt i Europa och att situationen därför kan anses vara unik ur ett europeiskt perspektiv.

MONUMENTALITET

Monumentalitet är ett begrepp som i samband med gravar har en positiv klang. Begreppet beskrivs i Svenska akademins ordbok när det gäller forntida minnesmärken, som något med en viss evighetsprägel, som ger oss känslan av storhet, av något ej tillfälligt utan bestående. Fossil åkermark kan trots sin omfångsrika storlek och känsla av bestående värde, inte på något sätt beskrivas som monumental på samma positiva sätt som gravar. Tvärtom är den lågmäld, vilket i motsats till monumentalitet som omfattar storhet, blir något negativt. Om man inte råkar befinna sig i en vacker pelarskog, utan i en modern tät granplantering, är lämningen knappast ens upplevelsebar. Att röjningsröseområdena ofta är så stora i omfång är också en källa till problem, genom att de är svåra att undvika i samband med exploateringar och skogsbruk. Den ytmässiga storleken och den lågmälda framtoningen är några av de egenskaper som talar för att fossil åkermark aldrig kommer att bli en publikfriare. När samma egenskaper läggs på ett omfattande, under mark liggande boplatssområde ses dock varken storleken eller svårigheten att uppleva fornlämningen som något problem. I samband med boplatser verkar det istället finnas konsensus om ett högt fornlämningsvärde, som ofta resulterar i stora undersökningsresurser.

BEGREPPET

Jag vill påstå att också själva begreppet fossil åker, som rent antikvariskt enbart kopplas samman med spår av odling, motverkar möjligheten att se lämningen som ett komplext, förhistoriskt landskap. Naturligtvis finns det röjningsröseområden som inte innehåller varken gravar, boplatsspår eller andra fornlämningar, men problemet ligger inte där. Problemet uppkommer när man, vilket jag hävdar, regelmässigt utgår från att fossil åkermark representerar en enkel, agrar lämningstyp, som vi redan vet allt vi behöver veta om. Med den utgångspunkten finns det heller inga incitament för att utreda om det är ett komplext område eller inte. Om man utgår från de undersökningar som visar vilken kunskapspotential som finns när man jobbar med fossil åkermark, måste man ta hänsyn både till kunskapsläget i den aktuella regionen och lägga upp förutsättningarna på ett sådant sätt att det finns möjligheter att undersöka vilka aspekter som den aktuella lämningen representerar.

Den ovan nämnda problematiken med det smala begreppet fossil åkermark är lite liknande begreppet fornborgar, vars namn gärna kopplas automatiskt till försvarsanläggningar. Eftersom fornborgar är en fornlämningstyp som besitter många positiva egenskapsvärden, ses det dock (med rätta) som något positivt när lämningar som liknar varandra, men som byggts under en period på 2000 år, kan ha haft fler funktioner än som försvarsanläggningar. Den kunskapen blir ett incitament för att ta reda på mer om hur de har fungerat på olika platser och vid olika tider. Resonemanget är således helt tvärt om mot när det gäller fossil åkermark i form av komplexa kulturlandskap.

Den sammanfattande bilden är alltså att fossil åkermark alltid börjar i ett underläge. Det är ingen ”klassisk” arkeologisk lämning, den är fyndfattig, den är svår att uppleva på plats, den är inte monumental utan lågmäld, den appellerar inte till ”forinstoradlar” utan på mänsklig vardag, den är inte unik (i alla fall inte i södra Sveriges inland), den har ett likformigt yttre som förstärker tanken på ett stagnerat och oförändrat jordbruk och dess storlek gör den svår att undvika i samband med exploateringar och skogsbruk. Själva det agrara temat verkar vara ointressant, kanske för att ämnet ligger närmare den historiska kulturgeogra-

FIGUR 2.3. Röjningsröse i skogsmark. foto: Jörgen Ludwigsson, Kulturparken Småland

fin än den traditionella arkeologin, kanske för att lämningarna ofta ligger långt från de gamla universitetsstäderna. Till och med namnet fossil åkermark, som rent handläggningstekniskt enbart kopplas till odling, utesluter alla andra former av markanvändning som förekommit på platsen, liksom bebyggelse, begravingar och kultiska handlingar som pågått.

Allt detta sätter den fossila åkermarken långt ner på skalan för olika fornlämningars värde. Mot denna värdering står all den nya kunskap som framkommit i Kronobergs län sedan 1990-talet. Den visar en bild av de fossila landskapen som kittet mellan bebyggelselämningar, gravar, kulturrelaterade lämningar och kommunikationsleder i landskapet.

KONSEKVENSER

Den fossila åkermarkens låga fornlämningsstatus får konsekvenser både i samband med exploateringar och modernt skogsbruk. Alla fornlämningar faller under kulturmiljölagen (KML), som innebär att det är förbjudet att utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över, eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt skada en fornlämning. Normalt skogsbruk betraktas som pågående markanvändning, men vissa åtgärder som markberedning, plantering och stubbskörd kräver tillstånd från länsstyrelsen, eftersom de riskerar att skada fornlämningar. I tillstånden kan länsstyrelsen ställa villkor på markägarens tilltänkta åtgärder och villkoren är beroende av fornlämningens art och betydelse, samt av ingreppets omfattning (Riksantikvarieämbetet. Vägledning för tillämpningen av Kulturminneslagen. Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m. 2010-12-27). Det samma gäller vid exploateringar där länsstyrelsen sätter ramarna för eventuella arkeologiska undersökningar.

Som en konsekvens av den fossila åkermarkens låga fornlämningsstatus är det lätt för länsstyrelsen att lämna tillstånd till exploaterings- och skogsbruksärenden, utan krav på arkeologisk undersökning eller särskilda villkor för åtgärden. Även om det sällan sägs så tydligt som i beslutet inför en förundersökning inom Hovshaga kyrkogård (Beslut 2007-08-16, Dnr 431-2866-06), märks det i många sammanhang att värderingen av den fossila åkermarkens låga värde har en stark förankring (se ex. Grundberg 2005). I beslutet står att:

"Länsstyrelsens bedömning är att röjningsröseerna som sådana inte motiverar en arkeologisk undersökning inför en exploatering. Med hänsyn till läget och den omedelbara närheten till det monumentala röset Domfällerrör är det emellertid angeläget att utreda förekomsten av eventuellt dolda lämningar under mark. Detta för att kunna tillvarata dessas vetenskapliga värden innan fornlämningen (läs röjningsröseområdet) tas bort".

Min bedömning är att lämningstypen fossil åkermark kan sägas vara utsatt för en kollektiv tankekurva. Istället för att utgå från de forskningsresultat som visar att den fossila åkermarkens stora värde ligger i dess egenskap som kronologiskt och regionspecifikt kulturlandskap med möjlighet att binda samman det agrara, kommunikativa, kultiska/religiösa och bebyggelsehistoriska landskapet, väljer man många gånger att se lämningen som en separat agrar företeelse. Jag menar att denna inventeringstekniska uppdelning av det förhistoriska kulturlandskapet i separata delar, hämmar istället för att främja förståelsen av människornas kontinuerliga förändring av landskapsrummet. Den trångsynta förvisningen om att alla röjningsröseområden är likadana, även om resultaten pekar på motsatsen, gör tillsammans med de negativt laddade egenskapsvärdena, att det är lätt att prioritera bort undersökningar av fossil åkermark och svårt att ställa krav på villkor i samband med skogsbrukets ingrepp inom lämningarna.

En konsekvens av detta tankesätt blir att man kan undersöka graven och boplatsen inom den fossila åkermarken, men inte det kulturlandskap som eventuellt binder samman de två lämningstyperna. En annan konsekvens kan bli att man inte undersöker fossil åkermark utan tidigare kända gravar, eftersom fossil åkermark i sig själv inte är "nog" viktig att undersöka. På det sättet undviker man samtidigt effektivt att söka efter medeltida gårdar eller att hitta mindre tydliga typer av gravar. Vad jag menar är, att med en sund nypa nyfikenhet kring bebyggelseutvecklingen i södra Sveriges inland så finns alla möjligheter att skapa ny kunskap och den fossila åkermarken kan ses som ingången till detta.

Resultatet av den utveckling som sker just nu blir att vi inom ett tiotal år har förstört eller allvarligt skadat mängder av röjningsröseområden och sannolikt andra fornlämningar som vi inte ens visste fanns i denna av arkeologin ganska negligerade del av världen.

AVSLUTNING

Den ständigt pågående förhandlingen om fornlämningarnas värde i förhållande till andra värden i samhället är basen för hur de värdegrundande egenskaperna kan användas som en positiv eller negativ förstärkning av en fornlämning. Jag har försökt visa på flera olika negativa resonemang som jag tror påverkar den fossila åkermarkens värde i denna pågående förhandling och som jag menar skapar en felaktig bild av vad lämningen representerar. Konsekvensen av nedvärderingen, är att vi främst genom det allt mer intensiva skogsbruket, riskerar att förlora mängder av problematiska, men intressanta och spännande lämningar. Inom en tjugooårsperiod kan det vara för sent. Jag vill inte påstå att det är lätt att hantera komplexa kulturlandskap som fossil åkermark, men jag tycker att en så diversifierad lämningstyp, som närmast kan beskrivas som karaktärslämning i stora delar av Sydsveriges inland, måste anses vara värd att undersökas utifrån ett brett vetenskapligt perspektiv. Inte bara sopas under mattan för att den anses svårt att hantera.

Den stora mängden lämningar gör det möjligt att utveckla både det kvantitativa och kvalitativa arbetet med fossil åkermark. Stora undersökningar med hög ambitionsnivå skapar goda förutsättningar för nya tolkningar och nya kunskaper, men även små undersökningar är värdefulla om man kontinuerligt jobbar för att sätta dem i ett större vetenskapligt sammanhang. En utgångspunkt tror jag därför är att man sammanställer kunskaper från arkeologiska undersökningar i olika områden så att det går att urskilja lokala och regionala skillnader och likheter. Det kan gälla dateringsspektra, metoder och bevarade agrara strukturer så väl som förekomst av gravar, gravlika anläggningar, boplatslämningar, kommunikationslämningar, skålgropsblock, järnframställningsplatser eller andra typer av lämningar inom de agrara miljöerna. Det är också dags att börja leta efter och använda nordiska och europeiska jämförelsemiljöer.

För att komma vidare måste vi släppa taget om bilden av fossil åkermark som en separat agrar lämning och analysera det fossila landskapet som kronologiska skikt av olika mänskliga processer som på olika sätt knyts samman med varandra och påverkar varandra. Jag påstår inte att all fossil åkermark innehåller bevarade spår av andra samtida eller oliktida lämningar, eller ens att all

fossil åkermark måste undersökas. Jag menar bara att man måste utgå från att lämningen kan vara mångfasetterad och lägga upp undersökningen så att man har möjlighet att se samband och strukturer. Om man ska prioritera vilka områden som ska undersökas och vilka som ska släppas så måste det finnas en strategi som bygger på en önskan om ny kunskap och inte på en önskan om att slippa undan ett problem med en besvärlig lämningstyp.

REFERENSER

- Backman, L., Bergström, T., Burman, A-C., Petersson, H. 2003. *Skogsbrukets påverkan på fornlämningsar i Norrbottens län*. Länsstyrelsen i Norrbottens län.
- Berglund, B. E. & Börjesson, K. (Red.) 2002. *Markens minnen. Landskap och odlingshistoria på småländska höglandet under 6000 år*. Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm.
- Carlie, A. & Kretz E., 1998. *Sätt att se på fornlämningsar. En teoretisk och metodisk grund för värdebedömning inom kulturmiljövården*. University och Lund. Institute of Archaeology, reprot series No 60.
- Eriksson, L. & Lindqvist, A-K. 1999. Uppföljning av skogsbrukets inverkan på fornlämningsar i Västernorrlands län. Besiktningar gjorda under juli – augusti 1999. *Angaria*.
- Gren, L. 1989. Det småländska höglandets röjningsröseområden. *Arkeologi i Sverige 1986*. Stockholm.
- Gren, L. 2003. Röjningsröseområden – en kortfattad forskningshistorisk översikt. I: *Röjningsröseområden på det sydsvenska höglandet. Arkeologiska, kulturgeografiska och vegetationshistoriska undersökningar*. (Red.) Mats Widgren. Meddelanden nr 117/ Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Grundberg, J. 2005. *Uppdragsarkeologi i Kronobergs län 1994–2004. Uppföljning och utvärdering*. Länsstyrelsen i Kronobergs län. Växjö.
- Hansson, M. (Red.) 2007. *Utmarker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*. Växjö.
- Hyenstrand, Å. 1978. Fornminnesinventering, kulturminnesvård och arkeologisk samhällsforskning. *Fornvännen*, Stockholm 1978.
- Häggström, L. 2005. *Landskapsutnyttjande, bete och odling på Sydsvenska höglandet under äldre järnålder. Exemplet Öggestorp*. Jönköpings läns museum ISSN 91-85692-60-3 och GOTATC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses. No 34.
- Högrell, L. 2002. Åkern och evigheten. *Tidskrift. Arkeologi i sydöstra Sverige 2002/2*. (Red.) Dag Widholm.
- Jensen W, O. 2005. Konsten att konstruera ett kulturarv: om fornlämningsar och den antikvariska forskningens historia. I: *Kulturarvens dynamik. Det institutionaliserade kulturarvets förändringar*. (Red. Peter Aronsson & Magdalena Hillerström). Tema kultur och samhälle. Skriftserie 2005:2.
- Jönsson, Å. 2008. *Fossilt landskap i modern tid. Fornlämningsmiljöer i småländsk skogsmark. Sreg I. Fördelningen av fornlämningsar i Kronobergs län med fokus på fossil åkermark*. Smålands museums rapport 2008:36.
- Jönsson, B. & Pedersen, E. 2003. Röjningsröseområdet Järparyd i Rydaholms socken, Finnveden, Småland. I: *Röjningsröseområden på sydsvenska höglandet. Arkeologiska, kulturgeografiska och vegetationshistoriska undersökningar*. (Red.) Mats Widgren. Meddelanden nr 117/Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.

- Jönsson, Å & Åstrand, J. 2008. *Slättanäs RAA 175. Listeby socken, Ronneby kommun. Arkeologisk förundersökning*. Blekinge museum rapport 2008:11 och Smålands museum rapport 2008:24.
- Kaliff, A. 1999. Objekt och tanke – Speglingar av bronsålderns föreställningsvärld. I: *Spiralens öga. Tjugo artiklar kring aktuell bronsåldersforskning*. (Red.) Olausson, M. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar, Skrifter. 25, s. 91–114.
- Lagerås, P., Jansson, K. & Vestbö, A. 1995. Land-use history of the Axlarp area in the Småland uplands, southern Sweden – Paleocological and archaeological investigations. *Vegetation History and Archaeobotany* 4. s. 223–234.
- Lagerås, P. (red) 2000. *Arkeologi och paleoekologi i Sydvästra Småland. Tio artiklar från Hamnedaprojektet*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 34.
- Montelius, O., 1917. *Minnen från vår forntid. I stenålder och bronsålder*. Stockholm.
- Nilsson, L. 1990. Rapport. *Provundersökning. Kv. Plåtslagaren, Växjö, Småland*. Smålands museum rapport 1990.
- Nilsson, L. 1991. Rapport. *Grav och fossilt kulturlandskap. Åby 1:16, Berga socken, Småland*. Smålands museum kulturhistorisk undersökning 34.
- Norman, P. Rönjningsrösen och förhistoriska gravar. *Arkeologi i Sverige 1986*. Stockholm.
- Nylén, A. & Brynielsson, M. 2003. *Fossil åkermark i Traryd. Arkeologisk förundersökning. RAA 110, 115 m.fl. Traryd socken, Markaryds kommun, Kronobergs län, Småland*. Smålands museums rapport 2003:9.
- Samråd och tillståndsprövning i samband med skogs- och jordbruk m.m. Vägledning för tillämpning av kulturminneslagen*. Utgivet av Riksantikvarieämbetet 2010-12-27.
- Selinge, K-G. 1978. Fornlämningsregistret som forskningsunderlag. *Fornvännen*. Stockholm, 1987.
- Skoglund, P. 2005. *Vardagens landskap. Lokala perspektiv på bronsålderns materiella kultur*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8° No 49. Stockholm.
- Skoglund, P. 2006. *Inlandsarkeologi. Vetenskapligt program för uppdragsarkeologin vid Smålands museum*.
- Skoglund, P. 2007. Järn, jordbruk och bebyggelse – sydvästra Småland från romersk järnålder till vikingatid. I: *Utmarker, gårdar och människor. Om järnålder och medeltid i sydvästra Småland* (red. Martin Hansson). Växjö 2007.
- Statens offentliga utredningar (SOU) 1922:11* sid. 49f.
- Svanberg, F. 2000. Gravarna i rönjningsröseområden. De förmodade gravarna inom Hamneda RAA 77 och problematiken kring rönjningsröseområden och gravar i södra Sverige. I: *Arkeologi och paleoekologi i Sydvästra Småland. Tio artiklar från Hamneda-projektet*. (Red. Per Lagerås) Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 34.
- Tollin, C. 1989. Rönjningsrösen i södra Sverige. *Arkeologi i Sverige 1986*. Stockholm
- Torstensdotter Åhlin, I. 2001. Försök med markberedning inom områden med fossil åkermark i Västra Götalands, Jönköpings, Kronobergs och Uppsala län – ett pilotprojekt. Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöavdelningen, Landskapsenheten. Stockholm.
- Varenius, B. 1994. Monument och samhällelig reproduktion. *Kulturmiljövård 1994:5*, 56–63.
- Wrang, S. 1999. *Fornlämningar och skogsbruk*. Rapport 1999:24. Regionmuseet i Skåne.

Ödmann, E. 1993. Kapitel 2. Lagstiftning och administration berörande fornminnesvård och fysisk planering. Stjernquist, B. m.fl. *Arkeologi och samhälle. Fornlämningars behandling i samhällsplaneringen*. Riksantikvarieämbetet.

ÖVRIGA KÄLLOR

Länsstyrelsebeslut 2007-08-16, Dnr 431-2866-06, angående borttagande av RAÄ 302:2 samt dela av RAÄ 302:1, fastigheten Växjö 7:93, Hovshaga begravningsplats, Växjö socken och kommun.

Agrara lämningar i Jönköpings län – hur har de undersökts?

FREDRIK ENGMAN & MOA LORENTZON

Jönköpings läns museum

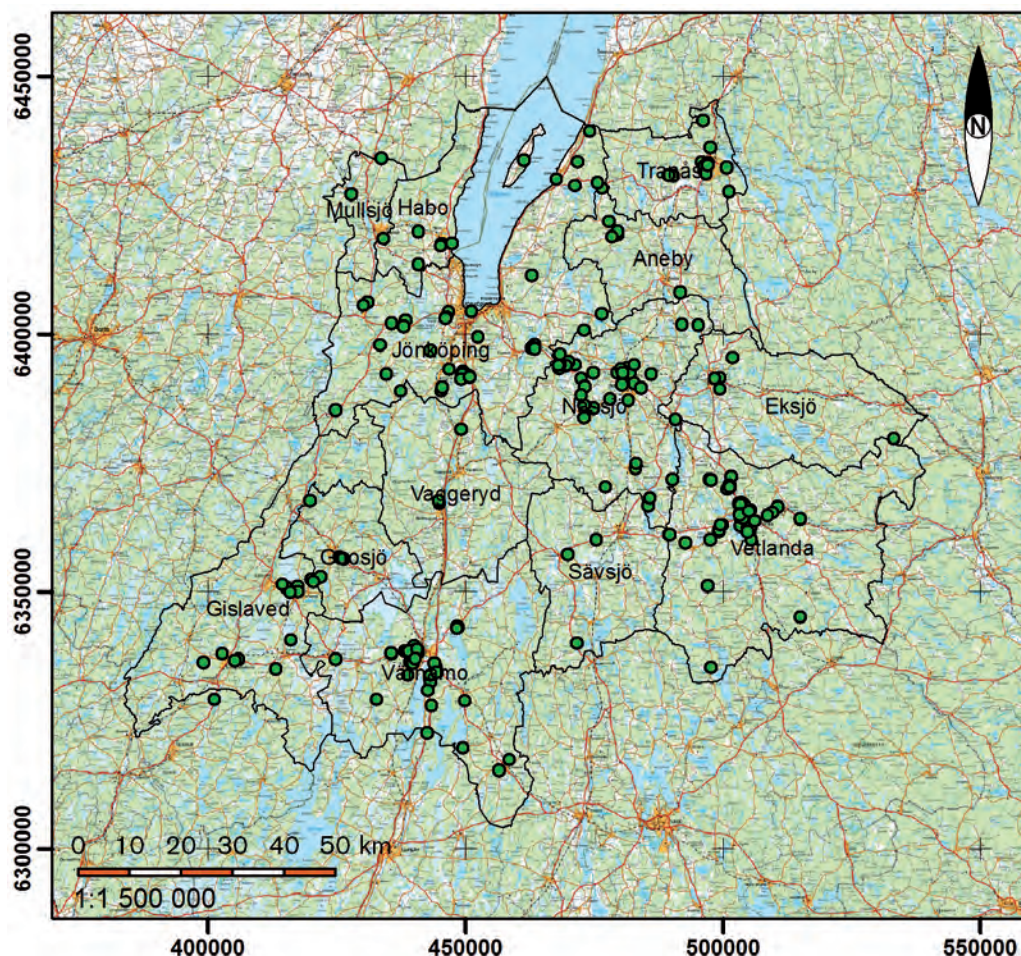
E-post: fredrik.engman@jkpglm.se, moa.lorentzon@jkpglm.se

Abstract

Den första undersökningen av agrara lämningar (också benämnt fossil åker) i Jönköpings län genomfördes redan 1931 men det är under de senaste 25 åren, från 1988 till idag, som det stora flertalet av de sammanlagt ca 275 ärendena är utförda. Den största mängden undersökningar har rört röjningsröseområden men ett flertal har också omfattat andra typer av agrara element såsom stensträngar och terrasser. Vid Jönköpings läns museum bedrivs ett syntesarbete vad gäller de undersökningar av denna typ av lämningar som hittills gjorts i länet. Artikeln är en kort presentation av vad vi (hittills) har kommit fram till, en utförlig redogörelse är planerad att presenteras i en syntespublikation (Engman m.fl. 2015) och även om alla slutsatser ännu inte fullt ut dragits rymmer artikeln ändå några sådana. I artikeln finns även ett exempel på en undersökning samt till sist ett första förslag på hur vi ser att de agrara lämningarna kan handläggas och undersökas framöver.

INLEDNING

Den första undersökningen av agrara lämningar i Jönköpings län genomfördes redan 1931 men det är under de senaste 25 åren, från 1988 till idag, som det stora flertalet av de sammanlagt ca 275 ärendena är utförda. Den största mängden undersökningar har rört röjningsröseområden men ett flertal har också omfattat andra typer av agrara element såsom stensträngar och terrasser. Sen en tid tillbaka har det varit tydligt att det finns ett behov av att utvärdera dessa undersökningar, bland annat för att kunna ta nya steg inför kommande arkeologiska arbeten inom agrara lämningar. Därför har fem arkeologer på Jönköpings läns museum, till och från, under drygt ett år arbetat med ett syntesarbete vad gäller de undersökningar av denna typ av lämningar som hittills gjorts i länet. I någon mån har vi försökt följa och utvärdera den antikvariska handläggningen av de agrara lämningarna. Vi har

också försökt fånga upp de frågeställningar som har ställts, vid undersökningarna, kopplat till markanvändningen i de undersökta områdena. Främst har vi dock, i detta skede, fokuserat på vad de arkeologiska undersökningarna har omfattat, vad gäller metod och dokumentation, samt försökt utvärdera vad som varit mer och mindre framgångsrikt. Hur har prospektering och inventering genomförts inför undersökningar och vad har dessa steg omfattat? Vilka grävmetoder har vi använt och hur har dokumentationen gått till? Vilka analyser har använts? Slutligen har vi också börjat sammanställa de resultat vad gäller kunskap kring de agrara lämningarna, som hittills framkommit samt, inte minst, formulera vad det är för frågor vi nu måste fokusera på vad

FIGUR 3.1. Undersökningar i Jönköpings län som berört fossil åkermark.

gäller agrara lämningar kopplat till markanvändning, odlings-teknik och ägoförhållanden. Artikeln är en kort presentation av vad vi (hittills) har kommit fram till, en utförlig redogörelse är planerad att presenteras i en syntespublikation (Engman, Franzén, Lorentzon i manus) och även om alla slutsatser ännu inte fullt ut dragits rymmer artikeln ändå några sådana samt till sist ett första förslag på hur vi ser att de agrara lämningarna kan handläggas och undersökas framöver.

BAKGRUND – UNDERLAGET OCH VAD VI HAR TITTAT PÅ

Av de ca 300 ärenden som behandlar fossil åker, har vi främst tittat närmare på de 96 som utgörs av arkeologiska förundersökningar, slutundersökningar och forskningsundersökningar, alltså de ärenden som omfattat någon form av arkeologisk grävinsats.

Till viss del har också ärenden inom utredning steg ett och två kommit att granskas, ca 120 stycken. Det är främst inom utredningsstegen som inventering och prospektering har genomförts, vilket är två viktiga och grundläggande metoder för att förstå de agrara lämningarna. Det är också inom utredningsstegen som sökschaktning för boplatser inom de agrara lämningarna genomförts och även om detta inte har gjorts i syfte att tolka de fossila odlingslämningarna eller den agrara markanvändningen, har det påverkat hur lämningarna både kommit att undersökas och tolkas.

Vidare framgår att de agrara lämningarna sällan blir föremål för slutundersökning. Vid genomgången av undersökningarna visade det sig dessutom att flera av de gånger ärendena ändå gått vidare till slutundersökning, är det på grund av att andra typer av lämningar påträffats och att det endast är dessa som faktiskt behandlats vidare vid slutundersökning. Av de slutundersökningar som ändå har berört agrara lämningar, gjordes de allra flesta inom undersökningarna inför omdragningen av Riksväg 31 (Rv 31) mellan Jönköping och Nässjö, 1989–90.

INVENTERING OCH PROSPEKTERING INFÖR UNDERSÖKNING

Vid inventeringen och inmätningen av de, ofta ytstora, agrara lämningarna, ser vi att noggrannheten varierar, både vad gäller hur stor del av lämningen som mäts in och registreras, vad inom lämningen som registreras och dokumenteras liksom hur detta görs. Vi kan se ett antikvariskt problem med att endast den

del som ligger inom den yta som ska exploateras, avgränsas och mäts in. Tolkningen av lämningen försvåras och därmed också bedömningen av den, vilket i sin tur försvårar den fortsatta handläggningen av lämningen. Vi kan också se att en karaktärisering, ett försök till tolkning, av lämningen ofta uteblir vid inventeringstillfället. Som med avgränsningen av lämningen medför detta problem vid den fortsatta handläggningen, då ett bra underlag för beslut egentligen saknas. I många fall är det tidspress som orsakat bristen i noggrannheten, men vi kan också se att syften och krav inför utredningarna varierat och påverkat resultatet.

I ca 10 ärenden har fosfatkartering genomförts inom och i anslutning till de agrara lämningarna, innan undersökning. Av dessa utgör undersökningarna inför omdragningen av Rv 31, de allra flesta. Syftet med dessa karteringar har varit att försöka lokalisera eventuella boplatser. Vi ser i materialet att vid de efterföljande undersökningarna, har boplatser påträffats vid endast enstaka tillfällen samt vid både höga och låga fosfatvärden. Det verkar därför rimligt att konstatera att endast höga fosfatvärden inte räcker för att påvisa eventuell boplatssförekomst, fler variabler behövs (samma slutsats kan vi dra utifrån granskningen av andra markkemiska analyser som prövats vid undersökning av agrara lämningar, se nedan). De boplatsspår som vid undersökning ändå påträffats (i de flesta fall rör det sig om områden med härdar), har underlagrat de agrara lämningarna och daterats till bronsålder–(oftast) äldre järnålder.

Inför inventeringar görs i de allra flesta fall en analys av historiska kartor och en genomgång av relevant arkivmaterial. I detta skede har kart- och arkivanalysen som främsta uppgift att påvisa eventuella fornlämningar i de områden som ska inventeras. Då det gäller den fossila åkermarken har kart- och arkivanalysen också kommit att bidra med landskapshistorisk information som har gjort det möjligt att, i utredningsskedet, sätta in de agrara lämningarna i en större landskaplig kontext. Genomgången av de för- och slutundersökningar som genomförts visar dock att då kart- och arkivanalysen får utökas och fördjupas inom dessa antikvariska steg, blir de ett viktigt komplement till de arkeologiska resultaten vid tolkningen av lämningarna (se vidare nedan).

FIGUR 3.2. Grävning av långprofil med maskin, Kansjö-grävningen JLM dnr 304/2011.

GRÄVMETODER OCH DOKUMENTATION

De grävmetoder som har använts har (såklart) valts utifrån de syften undersökningen haft och dokumentationsmetod hänger naturligt samman med detta. Det vanligaste tillvägagångssättet har varit att med maskin schakta fram en profil samt dokumentera denna med foto och ritningar, antingen 1) enbart själva röjningsrösets profil eller 2) ett långschakt genom röjningsröse och intilliggande mark

Vi ser i materialet att dessa två angreppssätt använts om vart annat i princip från det undersökningar av agrara lämningar tar fart i slutet av 1980-talet. Det primära syftet med undersökningarna har många gånger varit att konstatera en äldsta anläggningsfas och då har det räckt att plocka fram själva röset för att hitta kol att datera i en antagen anläggningsfas. I de flesta fall har dock undersökningarna också haft som syfte att, förutom att datera en anläggningsfas, ge en tolkning av markanvändningen över tid. Problemet med den första metoden blir att de eventuella lagerföljder i röjningsröse och angränsande odlingsmark, som skulle kunna visa varierad markanvändning över tid, antingen inte dokumenteras alls eller blir mycket svåra att tolka. Genom att använda metod 2) med långschakt, synliggörs däremot lagerföljder och blir möjliga att tolka. I materialet ser vi att, oavsett vilken gräv- och doku-

mentationsmetod som använts, har resultatet många gånger ändå blivit att endast konstatera en eller flera dateringar och det verkar som att detta beror på att det helt enkelt är svårt att tolka lämningarnas lager (och det är det ju, oavsett vilka typer av lämningar vi undersöker är det svårt att tolka lager). Det är också tydligt, att i de fall där lagertolkning gjorts och en diskussion förts kring en stratigrafi i lämningen, så har det blivit möjligt att rikta den provtagning som ska generera dateringarna och (framför allt) därmed möjligt att börja tolka den varierade markanvändningen över tid.

Att plangräva röjningsrösen har endast gjorts vid undersökningarna för Rv 31 och inte heller då fullt ut. Som metodutveckling vid undersökningarna plangrävdes en 0,5 meter bred sektion, in till mitten av röjningsrösen, där profilen sen kom att dokumenteras. Så som resultaten från undersökningarna presenteras, där beskrivningar utgår från profiler och inte från vad som eventuellt dokumenterades vid plangrävningen, är frågan om metoden verkligen kunde bidra till tolkningen av lämningarna. Det framstår i stället som att resultaten bygger på den noggranna profildokumentationen och på arbetet som lades ned på att tolka stratigrafien (Jansson 1994, Jansson & Lorentzon 2004).

Vegetationsavbaning mellan röjningsrösen, för att frilägga eventuella åkerindelningar/-strukturer och därmed ytterligare karaktärisera den agrara lämningen, har som idé funnits med nästan från de första undersökningarna i Jönköpings län. Först från ca 2005 har metoden också funnits med som praktik. Anledningen är troligen att syftet med undersökningarna så ofta varit att endast datera den äldsta anläggningsfasen. Av materialet vi tittat på framgår det att det är en svår metod. Det är svårt, rent praktiskt, att plangräva i morän, det är tungt och svårt att se eventuella strukturer. Det är också svårt att tolka det som ändå kommer fram och få något vettigt resultat. Troligen krävs också att vissa steg – såsom kartanalys, kartering och ytkaraktärisering – föregår vegetationsavbaningen, både för att bedöma om det ens är framgångsrikt att avbana men också för att rikta avbaningen till rätt områden. I de exempel där en närmare karaktärisering av lämningen har föregått avbaning, har denna sen kunnat riktas till intressanta ytor och där har också positiva resultat kunnat bidra till tolkningen av lämningen (Sanglert & Engman 2007).

Att schakta efter boplatz inom fossil åker, mellan de agrara elementen, har varit med som praktik från (i princip) start. Metoden har inte använts i syfte att svara på frågor kring den agrara markanvändningen. Syftet har varit att, genom att schakta efter boplatz, få en bättre bild av den agrara lämningen då det underförstått har antagits och antas att lämningen fossil åker, förutom agrara element, också omfattar boplatzlämningar. Utgångspunkterna för att anta att boplatzlämningar kan finnas har varierat i det material vi tittat på. Ibland framgår att möjligt boplatzläge antagits utifrån enbart topografin, ofta görs antagandet utifrån topografin och den agrara lämningen, främst röjningsrösen, sammantaget men i alltför många fall framstår förekomsten av fossil åker som det enda argumentet för att sökschakta efter eventuell boplatz.

I ca 60 ärenden har sökschaktning för boplatz genomförts inom fossil åker, främst röjningsröseområden. Schaktningen har främst genomförts inom den arkeologiska utredningen steg 1 eller 2 (30 ärenden) och i 25 av dessa lämnades de agrara lämningarna helt utan insats i detta skede. Endast vid sex tillfällen har boplatser eller större härdområden faktiskt påträffats och vid 10 tillfällen enstaka boplatzindikerande anläggningar. Både boplatser och enstaka anläggningar har i nästan samtliga fall påträffats under de agrara elementen, då till exempel röjningsrösen tagits bort, i samband med eller efter undersökningen av dem, alltså vid för- eller slutundersökning. Mellan de agrara elementen har spåren efter boplatz varit sämre bevarade eller helt bortodlade.

Det framgår således av genomgången att sökschakt mellan röjningsrösen eller andra agrara element, för att påvisa boplatzlämningar, är problematiskt. Dels bör utgångspunkten för att anta boplatz inte enbart vara den fossila åkermarken, topografi, geologi och fornlämningsbilden i området bör vägas in i bedömningen och i valet att schakta inom den fossila åkermarken. Vidare framstår sökschakt mellan de agrara elementen, inte som en optimal metod för att kunna påvisa boplatzlämningar i dessa områden.

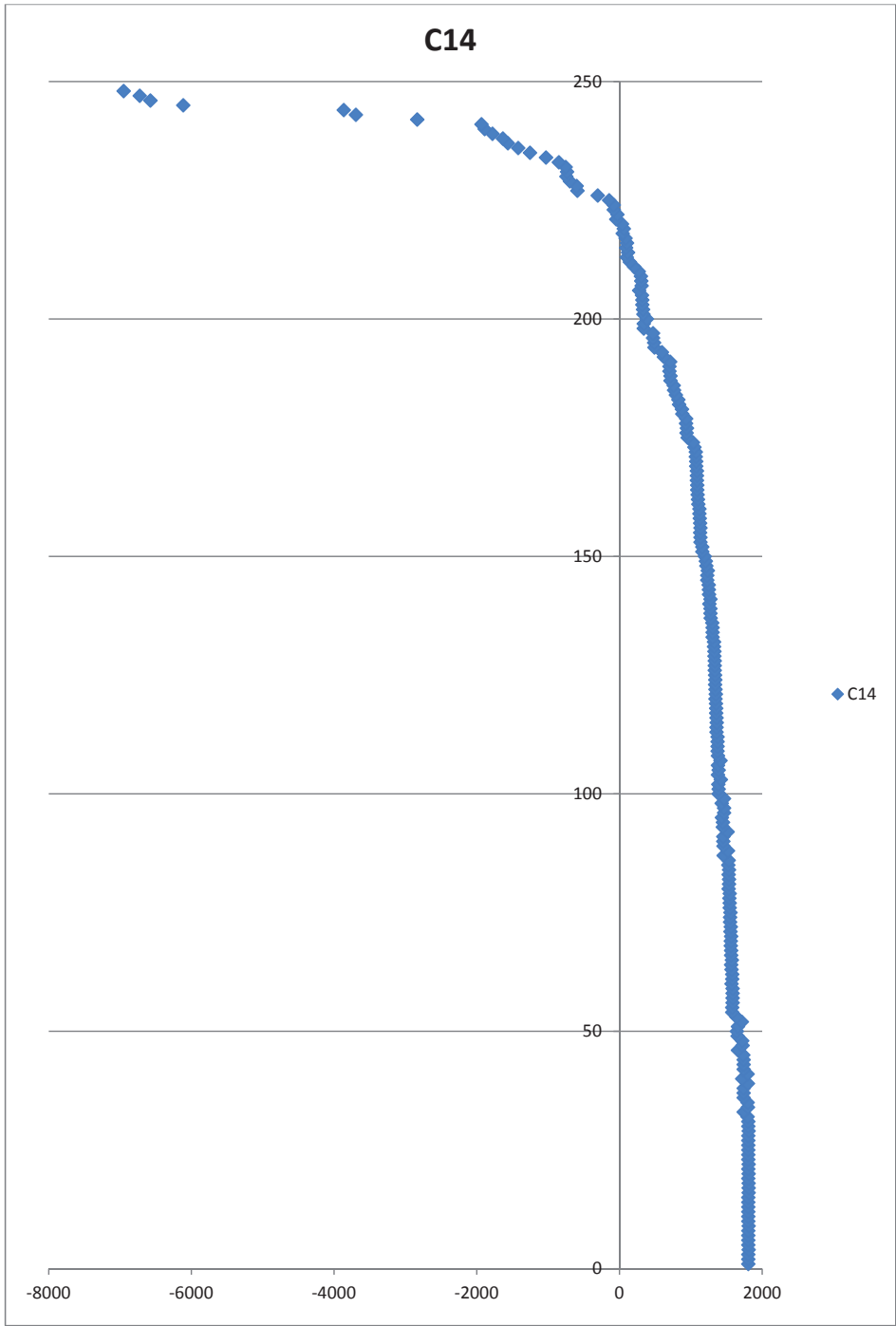
ANALYSER

¹⁴C-analys är den naturvetenskapliga analysmetod som använts under längst tid och vid flest ärenden, knappt 50 stycken. Sammanlagt har vi idag ca 250 analyserade prover, främst från röjningsrösen, och en första blick på dessa, utan någon mer

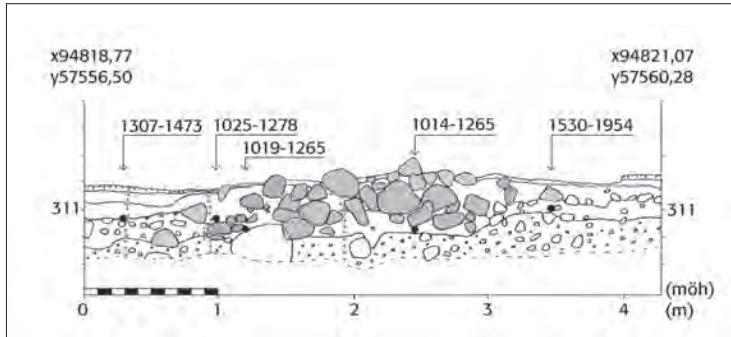
detaljerad tolkning, visar vad vi egentligen anat ända från undersökningarna för Rv 31, 1989–90, att det inte går att generellt datera röjningsrösen till bronsålder–äldre järnålder. Redan vid dessa undersökningar ser vi istället en övervikt mot yngre dateringar (Jansson 1994, Vestbö-Franzén 1997, Jansson & Lorentzon 2014). Omfattande dateringar från undersökningar i Värmunderyd, Vetlanda, 1998–99, visade åter en tydlig tendens mot yngre dateringar (Engman & Nordström 2012) och de undersökningar som gjorts från år 2000 och framåt förstärker ytterligare bilden av att de agrara lämningarna, i form av främst röjningsrösen, speglar röjning för åker under framför allt yngre järnålder och fram till 17–1800-tal, se FIGUR 3.3.

För att fullt ut kunna utvärdera och tolka vad dateringarna säger, är en viktig fråga hur och var i anläggningarna de analyserade proverna har tagits. I den sammanställning vi nu har gjort har detta, av tidsskäl, inte varit möjligt att fastställa. Generellt kan dock sägas att diskussioner om hur provtagning för datering bör genomföras, kom igång tidigt, redan vid de omfattande undersökningarna för Rv 31, 1989–90. Proven skall, så långt det är möjligt, tas från slutna kontexter under stenar och från anläggningens botten (Jansson 1994). Teoretiskt är det alltså en äldsta datering av det undersökta objektet som analysen visar. Liknande resonemang fördes vid de forskningsgrävningar som genomfördes i länet under 1980- och tidigt 1990-tal och som både föregick grävningarna för Rv 31 och genomfördes samtidigt med dessa (t.ex. Jönsson & Pedersen 2003).

Under senare år har en diskussion om lagertolkning och stratigrafi tillkommit. Vikten av stratigrafisk analys, lagertolkning och datering av flera prover i varje undersökt lämning, påvisades redan vid undersökningarna för Rv 31 men fick under de följande åren på 1990-talet inte fullt genomslag i undersökningarna. En förklaring till detta är att dateringsfrågan vid denna tid ansågs klarlagd vad gällde röjningsrösen och att det därför inte gjordes dateringar alls under en period fram till ungefär 1997. Troligen är en annan förklaring att syftet med undersökningarna, som nämnts ovan, i första hand har varit att datera den äldsta röjningsfasen i det undersökta området. Det blir dock mer och mer tydligt att resultaten är beroende av att det utifrån en stratigrafisk analys görs försök att identifiera och datera flera röjnings- och odlingsfaser i varje agrar lämning.

FIGUR 3.3. Samtliga dateringar från agrara lämningar i Jönköpings län.

FIGUR 3.4. Röjningsröse med flera tolkade och daterade lager. Undersökt vid Kansjö inom undersökningarna för RV31

Det har också, under framför allt de senaste åren, blivit mer och mer tydligt hur viktig en pollenanalys av närliggande våtmarks-sediment är för att stratigrafiskt kunna underbygga de dateringar som görs och därmed stärka tolkningen av de agrara lämningar som undersöks.

Vedartsanalys är den metod som, efter ^{14}C -analys, använts vid flest undersökningar, vid knappt 25 ärenden. Från ca år 2000 används metoden regelmässigt då kolprov dateras genom ^{14}C -analys. Syftet har nästan uteslutande varit att hitta daterbart material med så låg egenålder som möjligt. Senaste åren har dock diskussioner förts om att också använda metoden för vegetationshistoriska tolkningar av det undersökta materialet. Hittills har de analyserade proverna varit få för att kunna dra några egentliga slutsatser. Med fler prov från varje undersökt agrart objekt och från fler undersökta objekt vid varje undersökning, än dem som ska ligga till grund för bra, daterbart material, borde dock metoden kunna användas för att skildra den vegetationshistoriska utvecklingen i ett område. Då metoden dessutom är relativt billig, borde en öppning för detta även vara praktiskt möjlig. På samma sätt som för dateringen av de agrara lämningarna, visar det genomgångna materialet tydligt att då möjligheten funnits att göra en pollenanalys av närliggande våtmarkssediment, ökar möjligheterna att använda också ett fåtal vedartsbestämda prover för en tolkning av materialet, i detta fall att tolka ett områdes vegetationshistoria.

Makrofossilanalys har från början använts i syfte att göra miljöanalyser och rekonstruktioner av markanvändningen i de undersökta områdena. Metoden har endast använts vid fem under-

sökningar av agrara lämningar, två forskningsgrävningar och tre förundersökningar. De tidigaste analyserna gjordes redan 1993, vid forskningsgrävning i Norra Sandsjö men inom den antikvariska handläggningen av agrara lämningar, är det först från ca år 2000 som metoden diskuterats samt använts vid undersökningar. Genomgången av materialet visar att resultatet, liksom för andra analysmetoder, är kopplat till antalet undersökta lämningar samt mängden prover från respektive lämning. Analysmaterialet behöver komma upp i en viss volym för att resultatet av analyserna, på ett trovärdigt sätt, ska kunna tolkas. Vidare visar genomgången att tolkningar av de lokalt avsatta, ibland få, spåren i makrofosfilsanalysen, på samma sätt som i vedartsanalysen, gynnas av det kronologiska ramverk som en pollenanalys ger över markanvändningen i det undersökta området.

Optisk stimulerad luminiscens, OSL, har använts vid två undersökningar, åren 2001 och 2002. Båda gånger har syftet varit försök till metodutveckling vad gäller datering, då datering av agrara lämningar generellt ansetts svårt och ^{14}C -analysen många gånger ifrågasatts i dessa sammanhang. Troligen innebär OSL som dateringsmetod varken fler eller färre tolkningsproblem än ^{14}C -metoden. Det är tydligt, från de två försöken, att för all datering av agrara lämningar, oavsett metod, gäller det att stratigrafiskt tänka igenom provtagningen, att vara medveten om felkällor samt att använda flera analysmetoder, i kombination med dateringen, för att på så vis få flera variabler att samspela vid en tolkning.

Markkemiska analyser har använts vid fyra ärenden som berör agrara lämningar, en forskningsgrävning och tre förundersökningar, under åren 1996 till 2002. Till detta kommer de 10-tal fosfatkartering som nämnts ovan, genomförda i prospekterings-syfte under utredningsskeden, inför undersökning. Analyserna har främst använts i metodutvecklande syfte och omfattar bestämning av organisk halt genom glödförlust, fosfatanalys, bestämning av markens relativa surhetsgrad (pH) samt magnetisk susceptibilitet (MS). De frågeställningar som lyfts fram rör sig kring identifiering av boplatsytor, förekomst av gödsling samt markanvändning över tid. Resultaten är något svåra att utvärdera då exemplen och antalet prover är få. En slutsats är dock återigen att den stratigrafiska tolkningen är viktig och att denna måste styra provtagningen.

Pollenanalys är den analysmetod som genom åren använts vid flest undersökningar, efter ^{14}C - och vedartsanalys, men ändå bara vid 16 ärenden. Det har gjorts analyser av enbart markpollen från agrara objekt, av enbart våtmarkssediment och vid tre undersökningar har analys av våtmarkssediment och markpollen kombinerats. Syftet har alltid varit att utifrån analyserna beskriva markanvändning och vegetationsutveckling i ett område, under tiden det varit brukat. Underförstått verkar det således antas att områdena representerar långa användningstider, med olika markanvändningsförhållanden över tid och syftet med undersökningarna har i många fall, uttalat, varit att klarlägga denna historik i det undersökta området.

Pollenanalys på jordprover från markprofiler, markpollen, är förknippade med både fördelar och nackdelar. Fördelen är att analyserna visar vad som vuxit lokalt på platsen (Björkman 2009). Markpollen ger också en möjlighet att få en pollenseerie över ett område där angränsande våtmark saknas eller där pollenanalys av våtmarkssediment, av kostnadshänseende, inte beviljats. Nackdelarna är t.ex. att pollenbevaringen inte alltid är god i jordprov samt att vissa pollen bevaras bättre än andra. En annan svårighet gäller den absoluta stratigrafin och dateringen av proverna som analyseras. Jorden som proverna är ifrån kan ha blivit omblandad, varpå resultatet från ett prov kan omfatta alltifrån mycket korta, till långa tidsperioder. Pollenbevaringen är svår att gardera sig emot men kanske går det att komma runt några av problemen med den absoluta stratigrafin och dateringen. I det genomgångna materialet är det tydligt att ett minimum av provtagna objekt och ett minimum av prover från respektive objekt samt att proverna är tagna utifrån en tolkad stratigrafi, gör att en tolkning av vegetations- och markanvändningsförändring över tid, är möjlig att göra. Tvärtom syns också att där endast enstaka markpollenprover analyserats blir dessa svåra att tolka mer än i generella termer.

Liksom för ^{14}C -, vedarts- och makrofossilanalys ges de bästa resultaten av analyserna av markpollenprover då resultaten kan ställas mot en pollenanalys av närliggande våtmark. Denna pollenanalys av våtmarkssediment ger den absoluta stratigrafi som övriga analyser behöver knytas till för att en säkrare tolkning av markanvändning över tid, för en specifik plats, ska kunna göras.

FIGUR 3.5. Profil med markpollenstege, provpunkter i profil, (Engman 2006)

Till de naturvetenskapliga analyserna, vilka är de analyser som främst kommit att användas vid undersökningar av fossil åkermark, kommer också analys av historiska kartor som, förutom att den använts som hjälp vid inventeringen, till viss del också kommit att användas vid för- och slutundersökningar av fossil åkermark. Inriktningen har blivit att med de historiska kartorna sätta in lämningarna i en övergripande landskaplig kontext genom att bidra med landskapshistorisk information, en landskapshistorisk ram (Engman, Franzén, Lorentzon i manus). När genomgången nu visar att de fossila åkermarksområdena vi undersöker främst dateras till vikingatid–historisk tid, bör det historiska kartmaterialet inte bara bli en ram, utan ses som en kunskapskälla jämbördig med de arkeologiska resultaten och nödvändig för att kunna tolka de undersökta områdena. Genomgången av de undersökningar som genomförts visar också i flera fall att då den historiska kartanalysen har fått ingå i för- och slutundersökningar och tillåtas bli mer omfattande än enbart en översikt, blir den inte bara en ram, utan kompletterar, bygger ut och faktiskt förklarar den tolkning av lämningarna som fås utifrån den arkeologiska undersökningen.

EXEMPLET VÄRMUNDERYD

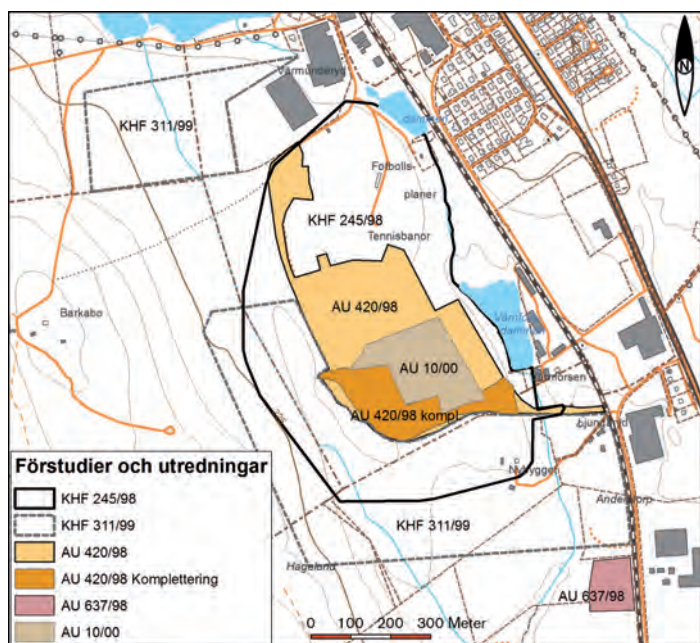
Bakgrund: handläggningsbeskrivning

Inom fastigheten Värmynderyd i Vetlanda kommun har arkeologiska insatser gjorts vid flera tillfällen mellan 1998 och 2011. I denna artikel ges endast en kort överblick över de olika momenten och lämningarna. För mer fylliga beskrivningar hänvisas till Engman & Nordström 2001, 2012, Engman 2012, Engman m.fl. 2015.

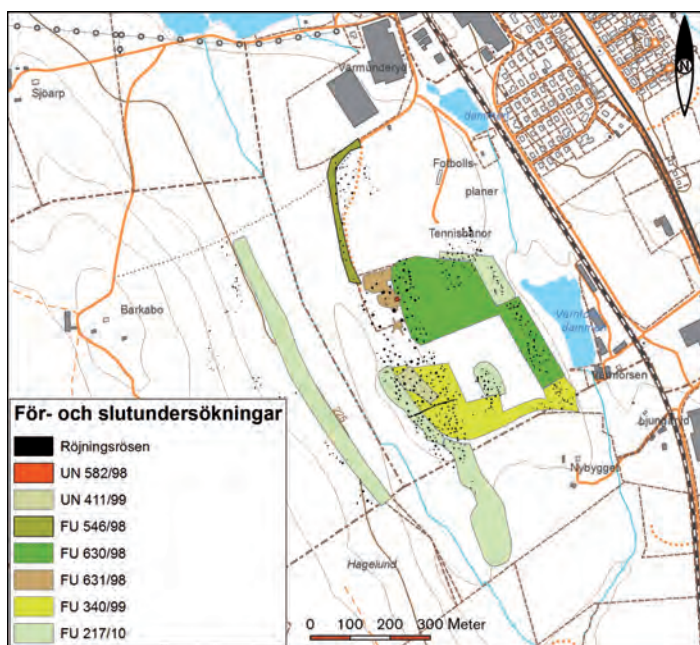
Utredningar och undersökningarna omfattar 13 olika delprojekt. Under sensommaren 1998 gjordes en besiktning/förstudie för att utreda om någon lämning fanns inom området, snart stod det klart att åtminstone fossil åkermark skulle beröras men att även andra lämningar skulle kunna påträffas. Under hösten blev det bråttom, kommunen hade skrivit avtal med en köpare av marken varför utredningar startades. Vid denna karterades den fossila åkermarken och en kvadratisk stensättning påträffades (RAÄ 174:1). För att inte tappa tid påbörjades en särskild undersökning av denna, samtidigt som utredningar fortsatte. Parallellt med detta startades även förundersökningar av den fossila åkermarken som delades in i olika områden beroende på kommunens prioriteringsgrad. Även en sökschaktsgrävning gjordes där enstaka aktivitetsspår i form av oregelbundna härdar och eventuella stolphål framkom. Dessa kom att undersökas inom en förundersökning. Grävningarna fortsatte fram till slutet av november.

Under 1999 kom ytterligare ytor att undersökas och i samband med dessa förundersöktes fossil åkermark och boplatsspår påträffades. Vid förundersökningen särskiljde sig ett antal röjningsrösen avseende form och storlek varför man antog att dessa kunde vara förhistoriska gravar. Metodiskt undersöktes dessa genom att med smal kabelskopa gräva/lyfta sten i ett mindre schakt genom anläggningen samtidigt som handrensning och kontroll efter eventuella konstruktionsdetaljer genomfördes. I en av anläggningarna kändes stenpackningen mer vällagd och vid handrensning framkom brända ben, varför den tolkades som en grav (RAÄ 179:1). I detta område framkom även ett flertal härdar, varav några med slagg. RAÄ 179:1 och härdarna undersöktes inom ramen för en särskild undersökning.

Under 2011 var det åter aktuellt att genomföra undersökningar av fossil åkermark, detta gjordes inom ramen för en förundersökning. Vid denna totalavbanades vissa ytor och i samband med

FIGUR 3.6. Förstudier och utredningar inom Värmynderyd, Vetlanda kommun.

FIGUR 3.7. För- och slutundersökningar inom Värmynderyd. Endast grav och delar av boplatzanläggningarna har gått vidare till slutundersökning. Den fossila åkermarken har endast förundersökts

FIGUR 3.8. Bärnstenspärlor påträffade i den kvadratiske stensättningen RAÄ 174:1.

denna påträffades tre härdar och en liggmila. En sonderande pollenstapel genomfördes som visade på ett markutnyttjande under åtminstone de senaste 3000 åren inom området.

Gravar

Den kvadratiske stensättningen visade sig vara en grav anlagd omkring 400 e.Kr. Troligen är det en skelettbegravning och fyndmaterialet är rikt med en fibula, bronsring, bronsnål, men graven är kanske mest känd för sin praktfulla uppsättning av bärnstenspärlor. Den eventuella graven (RAÄ 179:1) visade sig inte vara en grav då den undersöktes vid den särskilda undersökningen. De brända benen som påträffats vid förundersökningen var djurben och dessa kan härröra från någon av de omkringliggande härdarna.

Härdar, kolningsanläggningar, järnframställning

Inom den norra delen av området framkom en del härdrester och något enstaka eventuellt stolphål. Dessa gav inget enhetligt intryck och tre anläggningar daterades till mesolitikum, bronsålder och medeltid/historisk tid. I den södra delen var lämningarna mer sammanhållna och tydliga, här påträffades 12 härdar, 15

nedgrävningar, 3 sotfläckar, 2 stolphål och 1 rännformad nedgrävning. De daterade anläggningarna ligger inom intervallet 140–780 e.Kr, med en tyngdpunkt i 500–600-tal. I anslutning till dessa påträffades även resterna efter en blästugn som daterats till 420–620 e.Kr. I det västra området som totalavbanades 2011 påträffades tre härdar och en liggmila. Då området än så länge inte gått vidare till undersökning har dessa inte daterats. Inom området finns även andra spår efter kolning i form av kolbottnar efter resmilor samt en kolningsgrop i områdets östra del. Kolningsgropen daterades till 1210–1420 e.Kr.

Fossil åkermark

I samband med förundersökningarna 1998 och 1999 undersöktes röjningsrösen genom att långschakt drogs genom anläggningarna och omkringliggande mark. Totalt undersöktes 28 röjningsrösen. Vid förundersökningen 2011 grävdes endast 25 % av varje röjningsröse, i enlighet med länsstyrelsens kravspecifikation. Metoden visade sig inte vara bra då någon relation mellan röjningsröse och omkringliggande mark inte kunde erhållas samt att det var svårt att rensa längst in på respektive kvartsprofil. Vid de första förundersökningarna daterades 34 ¹⁴C-prover från 28 röjningsrösen. I fyra profiler togs även prover för markpollen. Någon pollenstapel togs inte. Under 2011 genomfördes avbaningar för att se eventuella åkerytor. Totalt åtta åkerytor identifierades varav den största var minst 55 x 5–20 meter. De övriga sju är mindre och den minsta är 6 x 1,5–4,5 meter stor. Åkerytorna är spontant uppkomna och styrda av terrängen/blockrikedomen varför indelningarna har uppkommit av brukningstekniska skäl. Vid förundersökningen 2011 togs inga ¹⁴C prover, i enlighet med länsstyrelsens kravspecifikation, vilket gör det svårt att datera åkerytorna och relatera de undersökta röjningsrösen till tidigare undersökningar. Däremot togs en sonderande pollenstapel i en närliggande mosse. Att analysera den och relatera den till de tidigare markpollenproverna var något vi hoppats få göra inom en särskild undersökning, något som ännu inte blivit aktuellt.

Resultaten från dateringar och pollenprover visar ett markutnyttjande från järnålder fram till idag. Huvudsakligen dateras odlingen till medeltid och historisk tid.

Markanvändning i Värmunderyd

Förutom den fossila åkermarken påträffades en kvadratisk stensättning som daterats till folkvandringstid (Vetlanda 174:1) och vid Ekenässjön finns en järnframställningsplats (Vetlanda 93:1), vilka båda kan vara viktiga för tolkningen av området. Det följande får ses som en hypotes för hur marken kan ha utnyttjats.

Pollenanalyserna visar att den första stenröjningen skett i ett blandskogslandskap dominerat av ek, lind, hassel och tall. Markkemiska analyser tyder på att jorden under det analyserade röjningsröset troligen varit bearbetad (Björkman & Regnell 2001). En mindre odling kan således ha förekommit redan innan uppläggandet av röjningsrösen.

Den första uppläggningsen av röjningsrösen inom området kan eventuellt ses som symbolisk och i ljuset av denna symbolik kan kanske även graven och dess placering i landskapet förklaras. Flera tolkningar av röjningsröseområdena i symboliska eller religiösa termer har gjorts (se exempelvis Högrell 2000:109; Pedersen & Widgren 1998:242; Svensson 1998:168 och Varenius 1994). Graven har placerats för att man har velat rättfärdiga och markera ett besittningstagande av marken, kanske inte bara odlingsmarken utan även rätten till järnframställningen. Att det varit en person av betydelse, eller att platsen varit viktig har även markerats med ett rikt fyndmaterial i form av 110 bärnstenspärlor, olika föremål i brons, en järnkniv samt järnslag.

Vid kartering av röjningsröseområden kan vanligtvis inga direkta strukturer observeras. Röjningsrösen verkar oftast tillkomma i rent odlingshistoriska kontexter, där de ligger i åkerkanterna eller på mark som ändå inte kunnat odlas på grund av blockrikeedom eller sankmarkskaraktär. Att man väljer att lägga upp röjningsrösen har betecknats som en markering av övergången från ett agrartechniskt komplex till ett annat (Lagerås 2000:217). De fåtaliga järnåldersdateringarna från Värmunderyd tyder snarare på en uppodling i mindre skala i en tid av tillfällig befolkningsökning eller som en temporär utmarksbosättning (se exempelvis Pedersen & Widgren 1998:448). Odling och järnframställning kan ha utgått från någon av de kringliggande enheterna, där Värmunderyd fungerat som en satellitbosättning.

Enligt ¹⁴C-analyserna inträffade ett kontinuitetsbrott i uppläggningsen av röjningsrösen under den yngre järnåldern. En

igenväxning av markerna och en ökning av trädbestånden – björk, tall, ek och al, har kunnat spåras i pollenanalyser från andra delar av det småländska höglandet (Lagerås 1996:14). Nedgången i odlingen har också förklarats med ett mer intensivt utnyttjande av vissa centrala bygder (Pedersen & Widgren 1998:326). Att avsaknaden av dateringar speglar en nedgång och upphörande av brukningen inom fastigheten är en tolkning som får anses rimlig.

Nästa uppodling ägde rum under medeltiden. Landskapet bestod då av ett öppet/halvöppet gräsmarkslandskap. I pollenproverna kan utläsas höga halter av ört- och gräspollen, vilket tyder på att området under en längre tid varit ängs- eller betesmark (Björkman & Regnell 2001). Markerna har således hävdats även om det inte varit som åker. I kolproverna syns denna uppodlingsfas från omkring år 1000, då en kontinuerlig röjning och uppläggning av röjningsrösen inleddes inom fastigheten, både i vad som senare kom att vara inägor och utägor. Denna expansion stämmer med den generella bilden av odlingsexpansionen från den yngre järnålderns slut fram till 1300-talet. Expansionen har satts i samband med ny agrar teknik och befolkningsökning (Lagerås 2000:223; Myrdal 1985:52; 1999:25ff). Nyodlarna var ofta halvfria eller frigivna trälar. Nyodlaren kunde även vara en bondson som inte kunde få del av fädernesgården utan istället fick bryta sig egen mark (Myrdal 1985:53).

Clas Tollin visar i sin avhandling att det i Jönköpings läns sydvästra delar funnits storjordbruk som föregått de enskilda bondehushållen (Tollin 1999). Dessa storjordbruk avspeglas i de efterföljande skogelagen som kan följas i de historiska kartorna. Har ett liknande system varit rådande i Vetlandatrakten under järnålder–tidig medeltid? Det vill säga har dagens fastighetsbildning eller den historiskt kända bebyggelsen föregåtts av få men större enheter som brukat/nyttjat marken med trälar och brytar som inte gravlagts. Enligt Tollin ersätts dessa stora skogelag av ett landbosystem där tidigare trälar fått en gård att bruka i samband med att de blivit fria. Denna modell skulle kunna vara giltig även för Värmland, dvs att gården etableras under medeltid som en landbogård under en av de större enheterna i närområdet. Men vilken av enheterna i närområdet skulle kunna vara modernhet till gården?

Närmast till hands ligger att Värmunderyd, som tidigare framhållits (Engman & Nordström 2001), skulle varit en avknoppning från byn Föreda i söder vars utmarker sträcker sig upp till Värmunderyd. I Föreda finns kontinuitet genom hela järnåldern med gravfält av både äldre- och yngre järnålderskaraktär. Under medeltiden var Föreda en stor by, med småländska mått, och bestod av sex hemman 1541. I socknen var det bara Vetlanda by som var större (Agertz 1993, 2008). I sydöst ligger Tångerda med runsten och en känd hög registrerad. Norr om Värmunderyd ligger Ekenäs som omnämns första gången 1498 och bestod då av en sätesgård och två frälsehemman. Uppgiften om att det var en sätesgård är intressant då det tyder på att enheten varit av betydelse. Avsaknaden av gravfält av yngre järnålderskaraktär kan bero på att gravfält odlats bort. Att högrävfält odlats bort finns det nära exempel på t ex i Alseda öster om Vetlanda (Borg & Nordström manus; Nordström 2010). I väster ligger enheten Bo som anses vara ett riktigt *Bo*-namn i betydelsen av förvaltningsgård (Agertz 2008). För att komma till klarhet om, när och varifrån Värmunderyd avknoppats krävs en mer detaljerad genomgång av arkivhandlingar och kartstudier av samtliga närliggande enheter.

Hypotesen får tillsvidare vara att den medeltida etableringsfasen representerar ett nybygge på moderbyn Föredas utmark och möjligen har Värmunderyd sedan brukats under Föreda. Från mitten av 1300-talet upplevde stora delar av norra Europa en nedgång i befolkning och bebyggelse. I Norra Vedbo har en ödeläggelse på ca 36 % kunnat beläggas (Bååth 1983:199). Även för andra delar av Norden har liknande ödeläggelse kunnat påvisas (Myrdal 1999:121; Sandnes & Salvesen 1978:70ff). Undersökningarna i Värmunderyd tyder snarare på en fortsatt brukning och expansion av brukningsmarken genom hela medeltiden. Under 1500-talet intensifierades dock uppläggandet av röjningsrösen inom fastigheten och från 1600-talets mitt ökade brukandet ytterligare, enligt koldateringarna från röjningsrösen, vilka borde spegla en ökning av odlingen inom området. Därefter är kolproverna inte möjliga att kalibrera och blir således svårtolkade.

Det första omnämnandet för fastigheten Värmunderyd är från 1572 då gården anges som ett icke mantalssatt kronotorp (Agertz 1993) och från 1640-talet finns en geometrisk jordebokskarta över gården. Eftersom Värmunderyd anges som ett kronotorp

kan vi anta att gården under medeltid delvis upphört som enskild brukningsenhet för att under 1500-talet åter bli en brukningsenhet. Dateringarna från 1500- till 1600-tal och framåt representerar således etableringen av gården och dess vidare utvidgning.

Åkermarken, som kan studeras i den äldsta kartan 1645, ligger utanför undersökningsområdet men måste ändå beskrivas för att en förståelse av markutnyttjandet skall nås. Åkermarken var uppdelad på tre gårdar och brukades inom ramen för ett tresädes-system, vilket framgår av texten : *här sås sääd 2 gierden åhrligen ock det tridie ligger i träda*. Gårdarna var olika stora. Minst var Norregierdet på ca 0,6 ha, därefter Wästregierdet på ca 1,1 ha och störst var Östregierdet på ca 2,2 ha. Att räkna om tunnlandet till hektar kan ha sina brister då tunnlandet enligt äldre lantmäteri-instruktioner inte byggde på ett faktiskt ytmått utan lantmätaren hade att ta hänsyn till åkermarkens relation till ången och andra nyttigheter (Palm 1997). Från 1635 års instruktion införs dock att tunnlandet är ett ytmått och man har således frångått graderingen av jorden (Johnsson 1965:16ff). De presenterade siffrorna bygger på ett tunnland motsvarande 4936 m². Detta ytmått fastställdes dock inte förrän år 1665 varför viss felaktighet kan uppträda (Tollin 1991:14). Felen består dock i de enskilda siffrorna och inte i relationen dem i mellan. Relationen mellan olika siffror är för resonemanget det viktiga och eventuella felaktigheter vid beräkningarna av tunnlandet skall således inte påverka resultatet.

Om åkermarken i Värmland brukats enligt en traditionell tresädesmodellen skulle skillnaden mellan maximal och minimal odling vara avsevärd. Om Norregierdet trädades brukades 3,3 hektar inom Wästregierdet och Östregierdet. De år då Östregierdet brukades var endast 1,7 hektar åker i bruk inom Norregierdet och Wästregierdet, vilket motsvarar ca 99,3 % större åker vid maximal odlingsyta, se FIGUR 3.9.

Ser man på de karterade ensamgårdarna eller mindre enheterna i Vetlanda socken finns ingen som uppvisar denna stora avvikelse mellan de olika tresädesårgångarna. Av de 15 studerade gårdarna uppvisar enheterna Sjöarp och Kopparp en avvikelse på knappt 66 % och övriga har en avvikelse under 40 %. Självklart är en skillnad på 40 % stor men vid denna studie har inte jordmån och andra faktorer medtagits. Siffrorna bygger endast på tunnlandsberäkningen, utifrån utsädesuppgift, och vi vet i dagsläget inte

FIGUR 3.9. Geometrisk jordebokskarta över Värmynderyd upprättad 1645 (E123-56:e4:20). Tomten var belägen vid nr 1 och vid nr 2 var en skvaltkvarn. Norregärdet har litt A, Västergärdet, litt B och Östergärdet litt C. Undersökningsområden och röjningsrösen har lagts till. Skalan har ändrats.

något om den faktiska avkastningen mellan trädesårgångarna. Kopparp och Sjöarp men framförallt Värmunderyd uppvisar väldigt stor avvikelse vilket inte enbart kan kompenseras genom bättre jordmån inom de två mindre gårderna. En kompletterande odling måste således existerat inom åtminstone dessa enheter. Skall röjningsrösen ses i ljuset av detta? Det verkar inte omöjligt att en kompletterande odling i form av lyckor och svedjor förekommit inom ängsmarken och även inom utmarken. I det norra gårdet och i ängsmarkens nordöstra del finns beteckningen sved vilket kan tolkas som en svedja. I övrigt finns inget som antyder att svedjor eller lyckor funnits. I karttextens står: "Till gården finns utmark till nödortfittigt mulbete, men intet till timber, näfver, swidie eller löffskogh." Karttexten anger således att någon svedjning inte förekommit på utmarken men hur ska då alla röjningsrösen förklaras?

Då Östregierdet trädades bör rimligtvis en viss kompletterande odling ha skett, antingen i form av svedjor eller i lyckor. Den svedja som fanns i Norregärdet skulle till viss mån kunna kompensera bortfallet av åkermark vid trädav Östregärdet. Det stora antalet koldateringar tyder dock på att även annan mark kan ha utnyttjats för åkerbruk. Ängs- och utmarken har således brukats mer eller mindre regelbundet i form av ett långtidsträdessystem. Fördelarna med ett sådant system är inte endast de vinster i form av den extra brödsäd som kan skördas utan svedjorna och röjningarna har förbättrat både ängens avkastning och betet på utmarken. Stenröjningen kan förklaras med att de stenfattiga ängsmarkerna lämpade sig bra för slätter (se även Lagerås 2000:220). Den bild som kartan representerar skall i denna hypotes endast ses som ett fryst ögonblick av markutnyttjandet inom fastigheten. Användandet av ängs- och utmarker med stor röjning, även under medeltid och historisk tid, tyder på att landskapsutnyttjandet har ett ytterst varierat spektra (se t.ex. Aronsson 1979).

Ser vi däremot till de fysiska spåren så verkar vissa linjer i landskapet kunna ha lång kontinuitet. Det gäller den förmodade hägnadsvallen som undersöktes 1999. Det visade sig att denna inte haft någon direkt hägnadsfunktion utan snarare var ett antal långsträckta röjningsrösen, som kan ha lagts upp mot en fastställd linje, t.ex. en trögärdesgård. Linjen sammanfaller nästan med linjen för gränsen mellan ängsmarken i söder och utmarken,

avvikelsen kan förklaras med att lantmätaren endast schablonmässigt ritat ut den södra gränsen. Stenmaterialet hade lagts upp på tidigare bearbetad mark och två daterade kolprover visar på ett uppläggande av denna någon gång mellan 1170–1400 e.Kr.

Trots att det funnits tydliga fysiska gränser, i detta fall en hägnad, tyder dateringarna på båda sidor om denna linje på att odlingen har bedrivits mer eller mindre regelbundet på båda sidor om gränsen. Gränsen mellan in- och utägor har förmodligen inte varit så fixerad som vi ofta tänker oss, åtminstone om vi tänker på nyttjandet.

Detta har troligen inte varit något problem inom en så liten enhet som Värmunderyd. Problem uppkom först när flera brukare var inblandade och rimligtvis kan man tänka sig att strukturen i byarna inte kunnat vara lika flexibel. Detta var också en av orsakerna till att de mindre gårdarna införde tresäde långt före de större byarna. Vestbö-Franzén har i sin avhandling kommit fram till att tresädet för nordöstra Smålands del införs som ett led i en förändrad matkultur där en övergång till mer rågodling och med denna en förändrad bakkultur. Hon ser att tresädet börjar införas under 1500-talet och främst begränsas till perioden 1550–1630 (Vestbö-Franzén 2004).

Källäget mellan kartan från 1645 fram till 1900-talets karteringar är oklart och har inte detaljstuderats. Inom denna tidsrymd odlas en större åker upp i väster, den så kallade Oxhags-trädan. Namnet, som endast kan beläggas på den ekonomiska kartan, anger att området tidigare nyttjats som hagmark och att den även odlats samt hunnits trädas. Om denna träda motsvarar den rotation av brukning av äng, och utmarker som föreslagits varit rådande under medeltid och historisk tid är oklart då vi inte vet hur lång tid namnet varit gällande för området. Vattendraget i öster har under historiens lopp utnyttjats som kraftkälla. Under 1600-talet låg här en skvaltkvarn och under 1900-tal ser vi att industrier växer fram.

Efter att markerna brukats som åker, äng och bete inom ramen för röjningsröseområdets struktur kom troligen skogen att etableras inom stora delar av fastigheten. Skogen bestod långt fram på 1800-talet till stor del av lövskog, vilket framgår av generalstabskartan från 1875 (J243-27-1). Rimligtvis hade denna övergång skett vid införandet av moderna växtföljder, en process som tog

sin början under 1800-talet. Barrskogen kom att användas för kolning vilket kolbottnarna inom området antyder.

Industrietablering kom även att ske på Lättebos ägor då Ekenässjöns samhälle etablerades, troligen i samband med byggandet av järnvägen. Värmunderyd fanns kvar som jordbruksfastighet på den ekonomiska kartan 1953 men redan då hade Ekenässjöns samhälle börjat nagga på fastigheten något som fortsatt sedan dess, dels genom etablerandet av idrottsplatsen, dels också genom industrierna i fastighetens norra del.

SLUTSATSER ELLER HUR GÖR VI NU DÅ?

Utifrån genomgången av de senaste 25–30 årens undersökningar av agrara lämningar i Jönköpings län, kan vi tydligt se att antagandet hela tiden görs, underförstått, att dessa lämningar omfattar långa användningstider och ofta komplicerade markanvändningsförhållanden. Detta underförstådda antagande har dock inte gett en tydlig effekt på hur undersökningarna lagts upp och genomförts. Till stor del saknas diskussioner kring hur stora delar av ett område som bör undersökas för att fånga dessa långa användningstider, vilka metoder som är lämpliga och i vilket antikvariskt steg de bör användas, hur dokumentationen bör göras för att fånga en lång markanvändning, vilka analyser som bör göras eller i vilken mängd, både i länsstyrelsens förfrågningsunderslag och i våra egna undersökningsplaner och rapporter. Den syntes som genomförts har försökt att ge ett förslag på hur den antikvariska handläggningen av dessa lämningar skulle kunna förändras för att kunskapen om dem och den långa och komplexa markanvändning de representerar, ska kunna fördjupas.

Den arkeologiska utredningen ska fastställa om exploatering berör fornlämning. För att kunna göra detta bör agrara lämningar avgränsas samt ytkaraktäriseras i sin helhet, alltså även de delar som ligger utanför exploateringsytan. Detta för att bedöma hur stor del av en lämning som berörs och om den delen är representativ för hela lämningen. Avgränsning och karaktärisering är viktig för att, i detta skede, kunna tolka och bedöma om lämningen är fornlämning eller inte samt kunna peka på eventuell vetenskaplig potential vilket är avgörande för den fortsatta antikvariska handläggningen. Om den agrara lämningen bedömts som fornlämning bör inte schaktning efter boplatslämningar

göras inom utredningsskedet. Den karaktärisering av området som sökschaktsgrävning innebär, görs istället, och troligen med ett mer lyckosamt resultat, inom förundersökningen. I samband med utredningen kan däremot en rekognosering efter eventuella provpunkter för pollenanalys göras i omkringliggande mark.

Den arkeologiska förundersökningen ska avgränsa och karaktärisera lämningen, för att kunna ge ett så bra underlag som möjligt för planeringen av den arkeologiska undersökningen. För att kunna göra detta måste stratigrafin i området klargöras, inom lämningen och i lämningens förhållande till omkringliggande lämningar. De fossila formerna i området bör mätas in, helst inom hela fornlämningen men åtminstone inom exploateringsytan samt kompletteras med en mer noggrann ytkaraktärisering.

Ytavbaning av vegetationen mellan röjningsrösen samt enstaka långschakt genom röjningsrösen och angränsande mark, hjälper oss att ytterligare karaktärisera området och ger tillsammans med inmätning och ytkaraktärisering, en bild av lämningens både horisontella och vertikala stratigrafi.

Förundersökningen bör, genom att på detta sätt klargöra ett områdes stratigrafi, lägga grunden för en provtagningsstrategi. Kanske kan kolprover ge bättre resultat om de vedartsanalyseras och jämförs med en pollenanalys, än om de dateras genom ^{14}C -analys. Om kol är svårt att hitta kanske markpollen, ställt mot en pollenanalys av våtmarkssediment, kan användas som datering av lämningen. En pollenanalys av närliggande våtmark kan, som genomgången av undersökningarna visar, komplettera den arkeologiska undersökningen och framförallt ge ett viktigt vegetationshistoriskt ramverk att tolka andra analyser mot. En sonderande pollenanalys i förundersökningsskedet bör göras för att undersöka potentialen hos ett prov. Förfinade pollenanalyser kan sedan förespråkas inför slutundersökning om de arkeologiska resultaten från förundersökningen, tillsammans med pollenprovets potential, ytterligare kan belysa områdets utveckling.

För det avslutande steget, (slut)undersökningen, är det viktigt att poängtera behovet av de historiska källorna som en del i den stratigrafiska tolkningen. Ska vidare och fördjupad kunskap om t.ex. odlingsteknik, ägoindelning och markanvändningshistorik kunna fås ur dessa områden är de historiska källorna en lika viktig variabel i tolkningsarbetet som den arkeologiska undersökningen.

REFERENSER

- Agertz, J. 2008. *Om ortnamn i Jönköpings län*. Småländska kulturbilder 2008. Meddelande från Jönköpings läns hembygdsförbund och Stiftelsen Jönköpings läns museum LXXVII. Jönköping.
- Aronsson, M. 1979. Slätter- och betesmark i det äldre odlingslandskapet. Odlingslandskap och livsform. *Bygd och Natur. Årsbok 1979*. Riksförbundet för Hembygdsvärd. Karlskrona.
- Björkman, L. 2009. Pollenanalytisk undersökning av jordprover från röjningsrösen vid Bränninge (RAÄ 329) i Habo socken. I: Ödeén, A. *Brännings stenrör. Arkeologisk förundersökning av RAÄ 329, 333, 403, 404 och 406, fossil åkermark, inom del av fastigheterna Bränninge 1:2 och 3:20, Habo socken i Habo kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, Arkeologisk rapport 2009:43.
- Björkman, L. & Regnell, J. 2001. *Paleoekologiska undersökningar av jordprover från röjningsrösen och gravar inom fastigheten Värmynderyd 1:1, Vetlanda socken i Vetlanda kommun*. Lundqua uppdrag 32. Kvartärgeologiska avdelningen, Lunds universitet. Lund.
- Bååth, K. 1983. *Öde sedan stora döden var - bebyggelse och befolkning i Norra Vedbo under senmedeltid och 1500-tal*. Diss. Lunds universitet. Lund.
- Engman, F. 2006. *Odling och landskapsförändring. Förundersökning för ny sträckning av länsväg 834 mellan Bodafors och Grimstorp. Norra Sandsjö socken i Nässjö kommun*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2006:12. Jönköping.
- Engman, F. 2012. *Värmynderyd – åker och kolning. Arkeologisk förundersökning av RAÄ Vetlanda 178:3, 178:4, 186:1, 187:1 och 297 inför etablering av tre industritomter inom fastigheten Värmynderyd 1:1, Vetlanda socken*. Jönköpings läns museum, Arkeologisk rapport 2012:11. Jönköping.
- Engman, F. & Nordström, M. 2001. Trehundratio röjningsrösen och en grav – markutnyttjande under tusen år i Vetlandatrakten. Ur: *Tidskrift, arkeologi i sydöstra Sverige. N:r 1, 2001*. Kalmar.
- Engman, F. & Nordström, M. 2012. *Värmynderyd, inte bara bärnstenspärlor och röjningsrösen*. Jönköpings läns museum, Arkeologisk rapport 2012:14.
- Högrell, L. 2000. Backar och bygder. Om Hamneda sockens fasta fornlämningar. *Arkeologi och paleoekologi i Sydvästra Småland. Tio artiklar från Hamnedaprojektet*. Red. Per Lagerås. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Skrifter no 34. Lund.
- Jansson, K. 1994. *Arkeologi för riksväg 31 delen Öggestorp - Nässjö. Arkeologiska undersökningar utförda 1989, Öggestorp, Kanarp, Tryggarp*. Jönköpings läns museum, Arkeologisk rapport 1994:20.
- Jansson, K. & Lorentzon, M. 2014. *Arkeologi för riksväg 31 delen Öggestorp - Nässjö. Arkeologiska undersökningar utförda 1990, Axlarp, Kullebo, Rödja, Åsperyd, Risabo, Gamlarp*. Jönköpings läns museum, Arkeologisk rapport 2014:20.
- Johnsson, B. 1965. Synpunkter på 1600-talets tidiga geometriska kartering med särskild hänsyn till Västmanlands län. *Ymer, 1965*. Åttiofemte årgången. Häfte 1-2. Tidskrift utgiven av Svenska sällskapet för antropologi och geografi. Stockholm.
- Jönsson, B. & Pedersen, E. A. 2003. Röjningsröseområdet Järparyd i Rydaholms socken, Finnveden, Småland. I: Widgren, M. (red.) *Röjningsröseområden på sydsvenska högländet. Arkeologiska, kulturgeografiska och vegetationshistoriska undersökningar*. Meddelanden nr 117/Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Lagerås, P. 1996. *Vegetation and land-use in the Småland Uplands, southern Sweden, during the last 6 000 years*. Lundqua Thesis 36. Institutionen för kvartärgeologi, Lunds universitet. Lund.

- Lagerås, P. 2000. Järnålderns odlingssystem och landskapets långsiktiga förändring. Hamnedas röjningsröseområden i ett paleoekologiskt perspektiv. *Arkeologi och paleoekologi i Sydvästra Småland. Tio artiklar från Hamnedaprojektet*. Red. Per Lagerås. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Skrifter no 34. Lund.
- Myrdal, J. 1985. *Medeltidens åkerbruk. Agrarteknik i Sverige ca 1 000 till 1520*. Nordiska museets handlingar 105. Stockholm.
- Myrdal, J. 1999. *Det svenska jordbrukets historia. Jordbruket under feodalismen 1000-1700*. Stockholm.
- Nordström, M. 2010. Det vikingatida gravfältet (om undersökningarna vid Alseda kyrka sommaren 1999). *Alseda socken i Kettils fotspår*. Alseda hembygdsförening. Vetlanda.
- Palm, L. 1997. *Gud bevara utsädet!: produktionen på en västsvensk ensädesgård: Djäknebol i Hallands skogsbygd 1760-1865*, Kungl. Skogs- och lantbruksakad., Stockholm,
- Pedersen, E-A & Widgren, M 1998. *Det svenska jordbrukets historia. Jordbrukets första femtusen år. 4000 f. Kr. – 100 e. Kr.* Stockholm.
- Sandnes, J & Salvesen. 1978. *Ödegårdstid i Norge, det nordiske ødegårdsprosjektets norske undersøkelser*. Oslo.
- Sanglert, C-J. & Engman, F. 2007. *Rätt i vindens riktning! Fossila odlingslämningar, RAÄ 52, vid en expanderande soptipp. Arkeologisk förundersökning*. Jönköpings läns museum, Arkeologisk rapport 2007:57.
- Svensson, E. 1998. *Människor i utmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 21. Lund.
- Tollin, C. 1991. *Ättebackar och ödegården. De äldre lantmäterikartorna i kulturmiljövården*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Tollin, C. 1999. *Rågångar, gränshallar och ägoområden. Rekonstruktion av fastighetsstruktur och bebyggelseutveckling i mellersta Småland under medeltid*. Meddelande nr 101. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm.
- Varenius, B. 1994. Monument och samhällelig reproduktion. Äldre järnålder i norra Småland. *Kulturmiljövård, nr 5*, 1994. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Vestbö-Franzén, A. 1997. Aspekter på odling. I: Nordström, M. & Varenius, L. (red.) *Det nära förflutna – om arkeologi i Jönköpings län*. Jönköpings läns museum.
- Vestbö-Franzén, A. 2004. *Råg och rön. Om mat, människor och landskapsförändringar i norra Småland, ca 1550-1700*. Meddelanden nr 132 från Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet, Jönköpings läns museum. Jönköping.

EJ TRYCKTA REFERENSER

- Agertz, J. 1993. F-topo, databas för medeltida belägg och äldsta kamerala belägg. Databas vid Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Borg, J & Nordström, M. manus. Ett vikingatida gravfält i Alseda. Arkeologisk undersökning av ett överodlat gravfält (RAÄ 167), boplatlämningar (RAÄ 165-168) samt rester efter kyrkstallarna (RAÄ 165) i Alseda kyrkby. Inför ny dragning av länsväg 127, Alseda socken i Vetlanda kommun, Jönköpings län. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport
- Engman, F, Lorentzon, M, Franzén, Å V. 2015. (in prep) Odling och markutnyttjande. Syntesarbete utifrån undersökningar av fossil åkermark i Jönköpings län. Jönköpings läns museum Arkeologisk skriftserie nr 4. 2015. Jönköping.

KARTMATERIAL

Geometrisk avmätning över Värmynderyd, upprättad 1645 av lantmätaren Johan Larsson Grot. LMV akt E123-56:e4:20 (<http://arkivsok.lantmateriet.se/>).

Generalstabskartan, upprättad 1875. Rikets allmänna kartverk, Akt J243-27-1.

Vad är det vi registrerar, hur och varför? – om inventeringar, avgränsningar och bedömningar

FREDRIK ENGMAN

Jönköpings läns museum

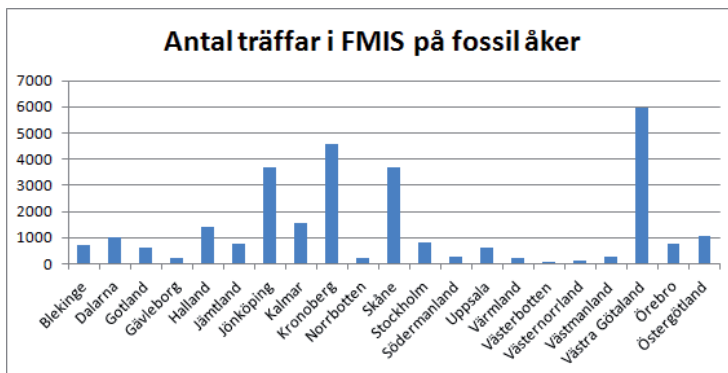
E-post: fredrik.engman@jkpglm.se

Abstract

Denna artikel presenterar ett föredrag där tanken var att ge en bakgrund till hur det ser ut i landet och vad som är viktigt att tänka på då man ska registrera fossil åkermark i samband med inventeringar. Artikeln visar på olikheter både vad gäller inventeringsgrad, hur lämningarna registrerats och bedömts. Artikeln visar även på behovet av ytterligare inventering och en genomgång av äldre indigitaliserade områden. Sedan föredrag hölls har vi fått en ny lag och delvis ändring av praxis. Ett försök att justera texten har gjorts.

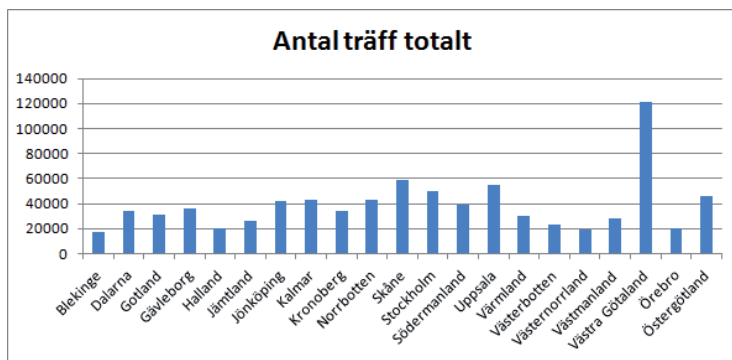
INLEDNING

Inventering har bedrivits på olika sätt vid olika tillfällen. Detta har resulterat i skillnader i vad som registrerats och hur det registrerats. Vid en genomgång av registreringar i FMIS ser vi att fossil åker finns registrerat i samtliga län, men att de sydliga länen dominerar, se FIGUR 4.1. Detta hänger inte bara samman med det totala antalet träffar då t.ex. Uppsala, Stockholm och Södermanland har förhållandevis många registreringar men inte så många

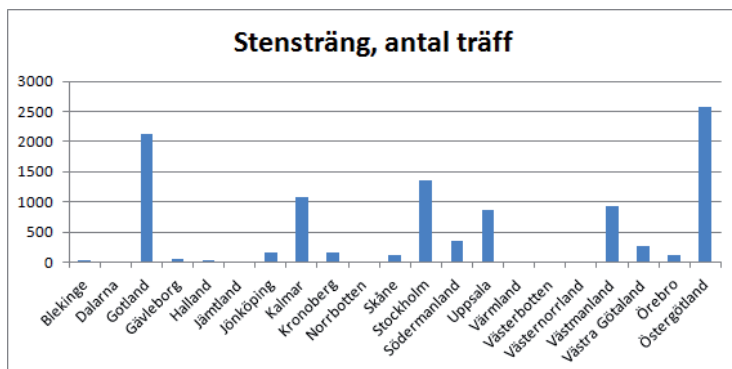

FIGUR 4.1. Antal träffar på fossil åker i FMIS fördelat per län (mars 2013).

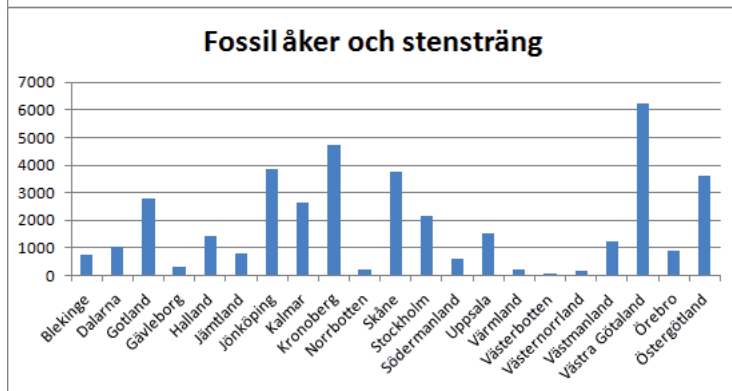
FIGUR 4.2. Totala antalet träffar per län alla lämningar (mars 2013).

FIGUR 4.3. Antal träffar på stensträng i FMIS fördelat per län (mars 2013).

FIGUR 4.4. Antal träffar på fossil åker och stensträng sammanlagt (mars 2013).

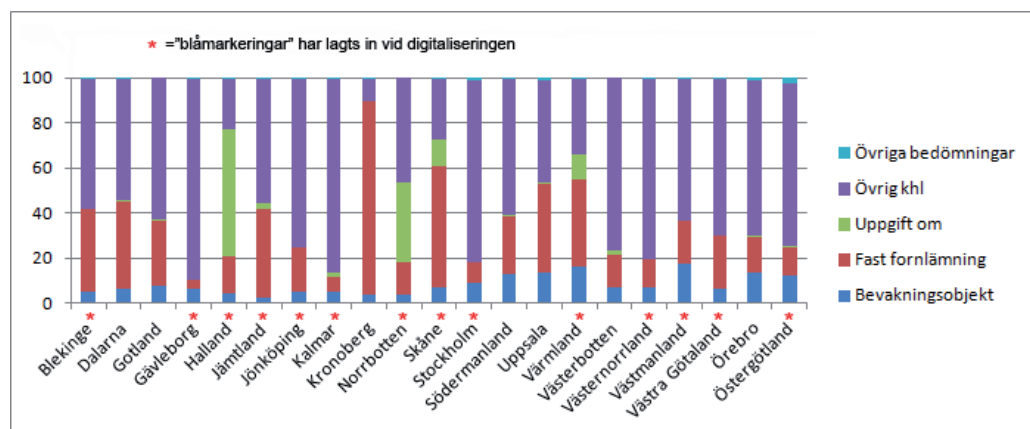
registrerade fossila åkrar, se FIGUR 4.2. Även om vi plockar med andra typer av agrara lämningar, t ex stensträngar så dominerar södra Sverige ändå även om vi nu kan se ökade andelar i vissa andra län runt Mälaren och Gotland, se FIGUR 4.3 och 4.4.

Vad beror skillnaden på? Orsakerna kan vara många, det kan vara att man varit mer observant i de södra delarna av landet, att

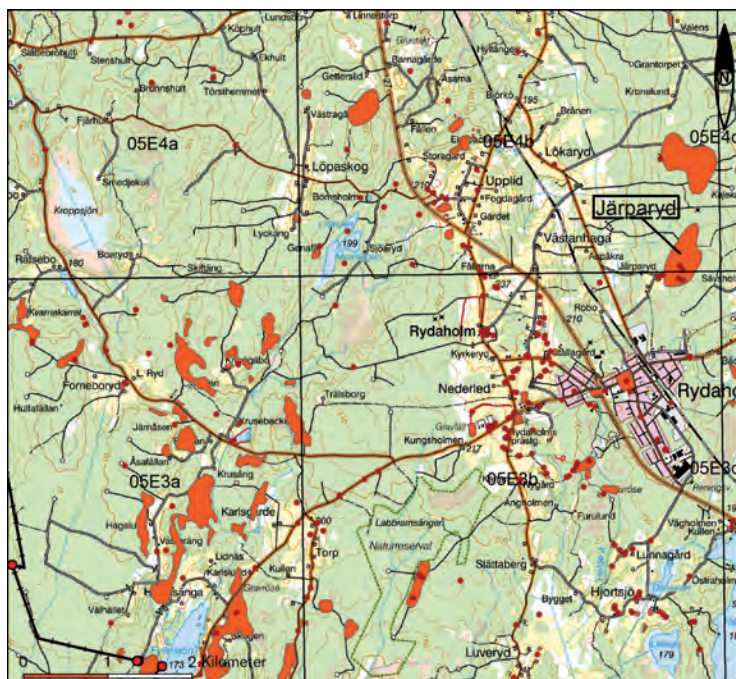
södra delen av landet i högre grad revideringsinventerats, men den troligaste förklaringen kan också vara att det faktiskt finns mer fossil åker i södra Sverige.

Ser vi sedan på hur områdena bedömts vid fornminnesinventeringen och andra inventeringar ser vi även här skillnader i materialet. Det intressanta är att två län särskiljer sig Skåne där knappt 55 % av de registrerade fossila åkrarna bedömts som fornlämningar men tydligast är Kronobergs län som har närmare 85 % av områdena som fornlämningar. Övriga län har under 40 %. Har man varit generösare i bedömningarna i Skåne och Kronoberg eller är det att dessa län revideringsinventerats senare? Jag tror att det kan vara en kombination av dessa, se vidare under bedömningskriterier.

Flera län har indigitaliserade "blåmarkeringar", det vill säga att man på fornminnesinventeringen markerade ett område och skrev röjningsrösen. Någon närmare beskrivning eller bedömning gjordes inte. Dessa områden digitaliserades och gavs vanligen bedömningen övrig kulturhistorisk lämning men i Halland kom dessa att registreras som Uppgift om. I samband med Skog&Historia-inventeringarna, har i Jönköpings län, de berörda områdena getts en beskrivning och status. Vi har inte kunnat se några tydliga tendenser utan områdena är ibland klockrena avseende avgränsning och att de kan klassas som fornlämningar, men exempel finns även där röjningsrösen runt en befintlig åker

FIGUR 4.5. Antikvariska bedömningar av fossil åkermark fördelat per län (mars 2013).

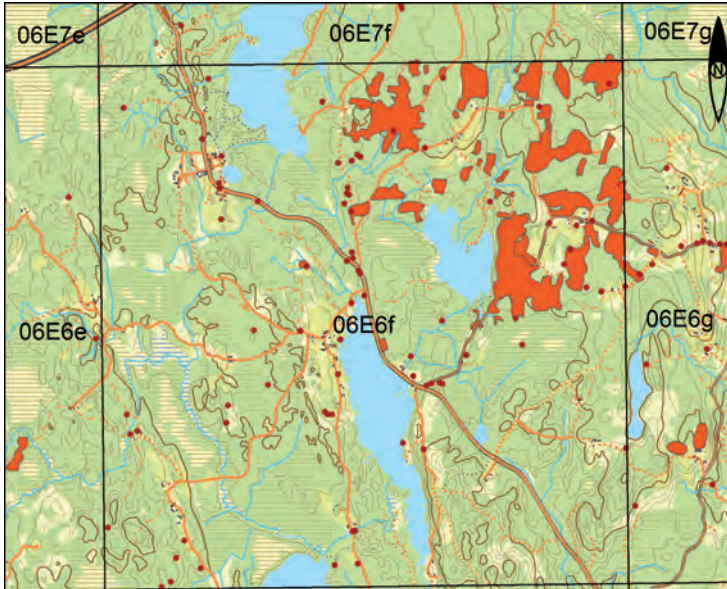
FIGUR 4.6. Utsnitt ur Rydaholms socken. Kartbladet 5E 3a har revideringsinventerats vid ett senare tillfälle.

ringats in inklusive åkermarken. Dessa områden har vi valt att låta utgå ur FMIS.

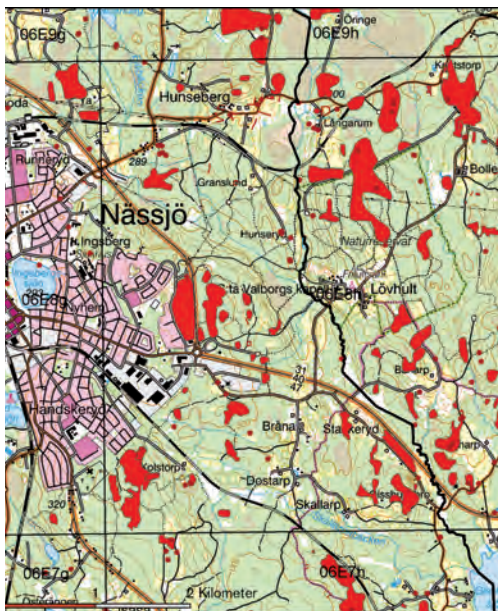
OLIKA INVENTERINGAR, OLIKA RESULTAT

Det var i samband med revideringsinventeringarna som framförallt de stora områdena med röjningsrösen kom att uppmärksammas, se Peter Norman i denna publikation. I samband med detta påbörjades olika forskningsprojekt, bland annat i Järparyd, Värnamo kommun. Enstaka områden runt den undersökta lokalen registrerades. Revideringsinventeringen kompletterades under 1999. Det framgår tydligt i FIGUR 4.6, att kartbladet 5E3a revideringsinventerats vid ett senare tillfälle, troligen finns lika mycket fossil åkermark i de angränsande kartbladen.

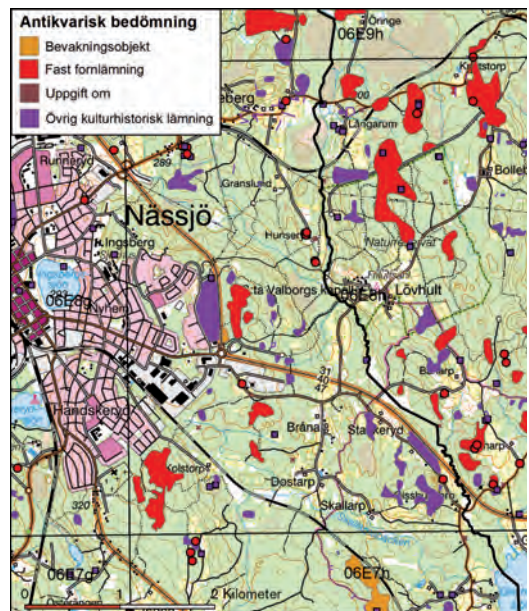
Andra inventeringar som kompletterar bilden är arkeologiska utredningar och Skog & Historia-inventeringen. Förutsättningarna inom S&H har varierat över landet och även inom olika delar av länen. Inventeringens resultat är beroende av andelen arkeologer i projektet men också de enskilda inventerarnas/delta-

FIGUR 4.7. Skog&Historia- inventering har bedrivits inom 6E 6f NO.

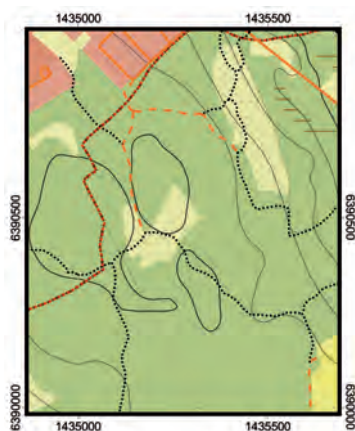

FIGUR 4.8. Del av Näs sjö socken med alla lämningar utmarkerade.

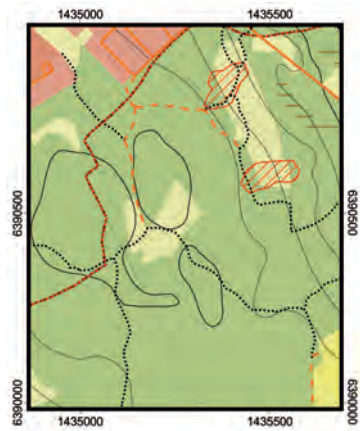

FIGUR 4.9. Del av Näs sjö socken med lämningarna fördelade på antikvarisk bedömning, notera att en stor andel bedömts som övrig kulturhistorisk lämning.

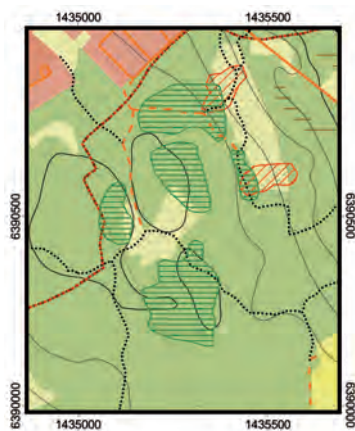
garnas intresse och förståelse för lämningarna har inverkat på resultatet. Inom vissa delar har S&H påträffat otroligt mycket lämningar, se FIGUR 4.7, där ett av kvartsbladen inventerats – gissa vilket? Detta är extremt mycket registreringar, tittar vi på ett normalare område framgår att det inte är lika tätt med lämningar, FIGUR 4.8 och inte alla av dessa områden har bedömts som fornlämningar, FIGUR 4.9.

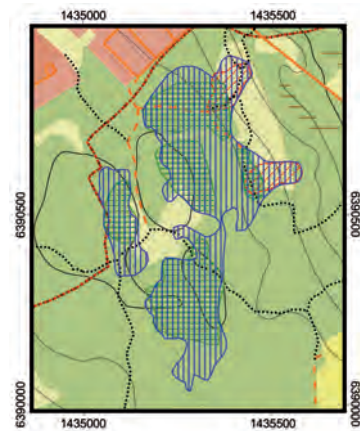
FIGUR 4.10. Området reviderings-inventeras och röjningsröseområden registreras inte 1985-87.

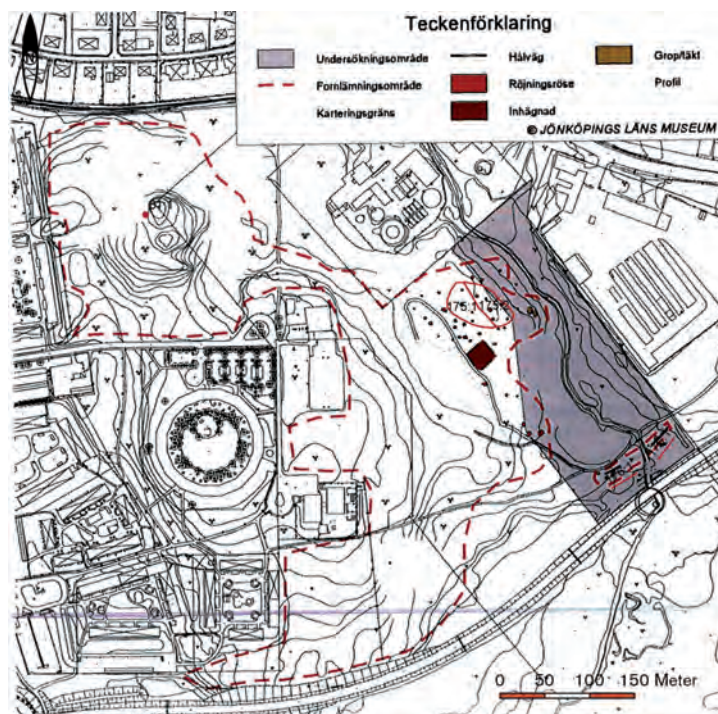
FIGUR 4.11. Arkeologisk utredning. Endast de områden som berörs av utredningen medtas och bedömningen övrig kulturhistorisk lämning görs.

FIGUR 4.12. S&H-inventering. S&H gruppen kompletterar den arkeologiska utredningen samt registrerar tre nya områden.

FIGUR 4.13. Resultatet av S&H granskningen blir att två områden registreras och storleken och helhetsintrycket ger bedömningen fornlämning.

FIGUR 4.14. Utdrag ur utredningsrapport för Vetlandabäcken. Den undersökta delen av fornlämningen är registrerad som Vetlanda 172:2. Avgränsningen av fornlämningen har gjorts (röd streckad linje) men endast en bråkdel har tillförts registret.

Om vi tittar på ett område så kan vi se att olika inventeringar har haft olika fokus och därmed blir resultatet också olika, FIGUR 4.10–13.

Andra felkällor som kan finnas är att områden beskrivs och avgränsas vid arkeologiska ärenden inte tas med när rapporten bearbetas vid FMIS, se FIGUR 4.14. Detta gäller främst äldre rapporter då dagens system med inskickning av shape-filer till FMIS underlättar deras arbete och avvikelser kan noteras. Helst bör man även göra en ändringsanmälan i samband med uppdraget om avgränsningar förändrats.

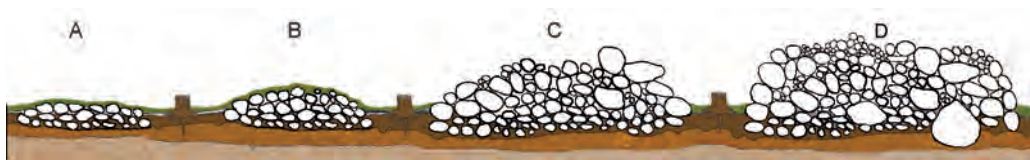
ATT TÄNKA PÅ VID REGISTRERING

Beskrivning av de olika typerna av fossil åker framgår i Leif Grens bok *Fossil åkermark* (Gren 1997), där det även finns generella tips vad man ska tänka på. Nedanstående beskrivning är till delar en förkortad version av denna och på enstaka punkter klargörande.

Det är inte alltid lätt att göra en avgränsning av fossil åkermark, framförallt inte om det är ett röjningsröseområde. Det som ska avgränsas är ju inte utbredningen av röjningsrösen utan den åkermark som gett upphov till röjningsrösen. I röjningsröseområdena saknas ofta tydliga åkerformer vilket gör avgränsningen ytterligare svårare. Det kan innebära att en åkeryta kan finnas "utanför" det sista röjningsröset och om gränsen för området dras vid röset blir avgränsningen fel, hur mycket beror på hur stor åker som funnits. Därför får man även se till topografi och markens beskaffenhet i övrigt för att göra bedömning om ytan utanför röset kan vara en åker. Detsamma gäller vid frågan om det är ett eller flera områden med fossil åker. Ibland ligger röjningsrösen glest och det är inte alla som är synliga vid en inventering. Det blir då svårt att dra gränsen mellan områden.

Enligt riksantikvarieämbetets lista med lämningstyper och antikvarisk praxis (Riksantikvarieämbetet 2007, 2014) bedöms flertalet av fossila åkermarksområden där former, t ex block- eller bandparceller samt stensträngssystem förekommer som fornlämning. Röjningsröseområden registreras, enligt riksantikvarieämbetets lista, generellt som fornlämning om de är av äldre typ eller kan vara av medeltida ursprung. Det finns flera svårigheter att bedöma om ett röjningsröseområde ska betecknas som äldre eller medeltida typ. Därför har vi tagit fram en liten komihåg lista på vad man kan tänka på inför en antikvarisk bedömning, se nedan.

Mycket av nedanstående är självklart men kan vara bra som komihåg. Fossil åkermark har ofta utnyttjats vid flera tidpunkter varför spår kan finnas från flera tider och olika typer av odlingssystem. Det går inte att välja utifrån endast en bedömningsgrund, varför jag skrivit "lutar åt" i nedanstående beskrivning av vad som ska tas med vid bedömning:

FIGUR 4.15. Principskiss över olika röjningsrösetyper. A-B motsvaras av de som generellt betecknas som "av äldre karaktär". Typ C–D av "yngre karaktär". Inom ett område kan flera typer vara representerade.

Form

Områdesbegränsning: Hur är området avgränsat? Naturligt terränganpassat eller tar området hänsyn till yngre (1800-tal) gräns. Om områdesgränsen sammanfaller med en sentida gräns bör det bedömas som övrig kulturhistorisk lämning.

Storlek på område: Hur stort är området? Är det en mindre lycka eller kan det vara en/försörja en förhistorisk eller medeltida enhet? Tänk på att eventuellt räkna med dagens åkermark och närliggande områden, då dessa kan ha ingått i samma system. Är området litet och inte tillräckligt för en enhet lutar bedömningen åt övrig kulturhistorisk lämning.

Form på röjningsrösen

/profil: Är profilen flack eller välvd? Med välvd menas att profilhöjden är omkring 1/10 av diametern eller mer och har en rundad topp. Mer flack och nedsjunken gör att bedömningen lutar åt fornlämning.

/yta: Har röjningsröset stenar hållits väl samlade eller är röset utsträckt (jmf profilen). Är röjningsrösena väl ihophållna (mindre ytkrävande) och om profilen blivit tydligt välvd lutar bedömningen åt övrig kulturhistorisk lämning. Vid torp kan till exempel röjningsrösena till och med vara kallmurade för att uppta så liten yta som möjligt. Är profilen däremot flack men röjningsrösena väl ihophållna lutar bedömningen åt fornlämning.

/storlek på röjningsröse: Är röjningsrösena stora, över ca 6 m i diam, lutar bedömningen åt övrig kulturhistorisk lämning. Exempel finns på områden som klassats som fornlämning där röjningsrösena är upp mot 7–8 meter i diameter men att andra bedömningsgrunder lett till bedömningen.

Övriga formelement:

Finns andra formelement? Finns slutfåror eller stenmurar görs bedömningen att de är yngre och således övrig kulturhistorisk lämning. Tänk på att stenmurar även kan vara yngre gränsmarkeringar och således inte ha samband med den fossila åkern, se generella tips. I dessa fall registreras dessa separat. Fossila åkern som ett objekt och stenmuren som ett objekt.

Läge

Fornlämningsmiljö: Hur ser fornlämningsmiljön ut i närområdet. Många torp i närheten kan leda till antagandet att åkern representerar en lycka eller odling till dessa. Kan torpen registreras som fornlämningar kan eventuellt åkern klassas som detta. Är torpen registrerade som övrig kulturhistorisk lämning bör åkern ges samma bedömning. Finns vägar som leder fram till området? Hur gamla är dessa? Om vägen finns från 1800-tal eller framåt lutar det åt övrig kulturhistorisk lämning. Finns medeltida sättesgårdar i närheten så kan området eventuellt representera en underlydande (medeltida) enhet och då lutar bedömningen mot fornlämning. Gravar indikerar att man varit i närområdet och kan luta åt att bedöma området som fornlämning.

Kartmaterial:

Vad visar de historiska kartorna? Är området utmark eller betecknat som utjord lutar bedömningen åt fornlämning. Fundera också på namnet på området, kan det beteckna en äldre enhet? Finns lyckor i området under 1800-tal eller senare, lutar bedömningen åt övrig kulturhistorisk lämning. Är åkern medtagen på 1950-talets ekonomiska karta brukar vi inte registrera den. Undantag kan vara om det finns andra formelement som kan vara värda att ta med t.ex. stenmurar, eller om åkern ligger i ett större område med fossil åker.

Material

Stenstorlek: Representerar delvis den naturliga stenstorleken i moränen men har röjningsröset inblandning av mycket små stenar (plockesten), mindre än 0,05 meter stora, eller hög andel större stenar, större än 0,5 meter stora? är sannolikheten att det är yngre och således ska bedömas som övrig kulturhistorisk lämning. Har röjningsrösen ett jämnt material t.ex. 0,2–0,4 meter stora stenar lutar bedömningen åt fornlämning.

Fyllning: Är röjningsrösen "skramliga" dvs utan jordfyllning lutar bedömningen åt övrig kulturhistorisk lämning. Tänk på vad det är för terräng? Skog, hagmark eller kallhygge? Man tenderar att lättare bedöma ett område som ålderdomligt om det finns mossor på röjningsrösen. Vid kalavverkning bränns mossan snabbt bort och röjningsröset ger ett yngre intryck.

Kunskapspotential

Preparatsvärde: Kan en fortsatt arkeologisk undersökning ge svar på den äldre odlingen eller har de yngre spåren suddat ut de äldre? Naturligtvis kan äldre skikt eventuellt ses vid grävning i röjningsrösen men det är den fossila åkern (området mellan röjningsrösen) vi ska ha i fokus. Har de äldre spåren suddats ut lutar bedömningen åt övrig kulturhistorisk lämning om området bedömts som tillräckligt kulturhistoriskt intressant för att medtas i registret. Lämningar i anslutning till dagens bebyggelse tas inte med.

Generella tips:

Uppdelning: Kan en gräns göras mellan äldre/yngre röjningsrösen görs en uppdelning i två objekt. Om gränsen är flytande och äldre former finns representerade i hela området bedöms hela området som fornlämning. Var noga med att beskriva att det inom området finns yngre former men att det är svårt att göra en avgränsning.

Avgränsning: Det är gränsen för den odlade/röjda ytan vi ska fånga inte enbart var röjningsrösen ligger. Finns en yta som förefaller vara röjd, utanför det yttersta röset skall detta område tas med.

Enkel eller sammansatt: Finns flera formelement, till exempel avgränsade åkerytor, röjningsrösen, stensträngar, hägnadsvallar görs en sammansatt lämningstyp: område med fossil åker och de olika formelementen blir ingående lämningstyper. Ser du inga andra formelement än röjningsrösen blir det en Fossil åker av typen röjningsröseområde.

Terrassering: Avser, enligt RAÄ:s lämningstypslista, inte en åkerterrass utan en terrassering för boplat. Terrasskanter i åkermark beskrivs med längder och höjder men blir inte en ingående lämningstyp.

Stenröjd yta: Avser, enligt RAÄ:s lämningstypslista, inte en stenröjd åkeryta utan yta som röjts för annat ändamål t ex boplat.

Antikvarisk kommentar: Försök att ge en antikvarisk kommentar – motivering – varför du gjort den ena eller den andra bedömningen. Om du är så osäker att du väljer bevakningsobjekt så måste du ange en antikvarisk kommentar. Man ska vara ytterst sparsam med att använda den antikvariska bedömningen bevakningsobjekt.

Varje lämning för sig: Tänk på att stenmurar, i fossila åkermarks-områden, även kan vara yngre gränsmarkeringar och således inte ha samband med den fossila åkern. I dessa fall registreras dessa separat. Fossila åkern som ett objekt och stenmuren som ett objekt. Osäker utbredning: Används endast som en signal till lantmäteriet av hur fornlämningen skall markeras på den ekonomiska kartan, dvs sätter man osäker utbredning säger man att det ska vara (R) på kartan. Detta används för boplatser. Om det är exempelvis tät granplantering och man har svårt att avgränsa området skall detta framgå i beskrivningen men utbredningen anses ändå som säker.

REFERENSER

- Engman, F. 1998. *Arkeologisk utredning etapp 1 och 2. Kartering av röjningsrösen och en hålväg, inför planerad damm vid Vetlandabäcken, söder om reningsverket. Vetlanda socken i Vetlanda kommun.* Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1998:26. Jönköping.
- Engman, F. 2001. *Arkeologisk för- och slutundersökning. Vetlandabäcken. Undersökning av fornlämningarna 175 och 176 inför dammbyggnation. Vetlanda socken i Vetlanda kommun.* Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2001:15. Jönköping.
- Gren, L. 1997. *Fossil åkermark.* Andra omarbetade upplagan. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Riksantikvarieämbetet 2007. *Informationssystem för fornminnen – lista med lämningstyper och antikvarisk praxis. Version 3,4.* Kunskapsavdelningen Malin Blomqvist 2007-08-28. Stockholm.
- Riksantikvarieämbetet 2014. *Lista med lämningstyper och rekommenderad antikvarisk bedömning. Version 4.1.* 2014-06-26. Stockholm.

Laserskanning och agrara lämningar

BENEDICT ALEXANDER

Länsstyrelsen Dalarna

E-post: Benedict.Alexander@lansstyrelsen.se.

Abstract

Artikeln handlar om laserskanning och agrara lämningar. Hur man kan använda sig av ny teknik för att få fram mer kunskap och en översiktligt landskapssyn, hur agrararkeologiska strukturer kan framträda, tolkas i laserdata och hur det kan användas som ett verktyg inom arkeologin, både i fält och framför datorn. Det finns olika sorters laserskanning som kan användas inom kulturmiljö, artikeln handlar om flygbaserad laserskanning och då främst den nationella skanningen som genomförs av Lantmäteriet. Lantmäteriets laserskanning. Ny nationell höjdmodell (NHH) har en låg upplösning men tillräcklig för att vissa arkeologiska strukturer kan synas.

LASERSKANNING INOM ARKEOLOGI OCH KULTUR- MILJÖVÅRD

Laserskanning har flera olika fördelar och innehar en stor potential som gör att tekniken kan användas som metod och redskap inom kulturmiljövård och arkeologi. Med laserskanning kan man exempelvis kontrollera tidigare kända lämningar i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister samt hitta nya. Det är ett bra verktyg att använda som underlag inom handläggning, tillsyn och inventering. Det kan underlätta och tidseffektivisera fältarbete och landskapsanalyser. Vid bra förhållanden kan även man se skador på fornlämningar, exempelvis markberedning och hjulspår från skogsmaskiner (FIGUR 2). I mitt projekt Kartläggning av Dalarnas fåbodar använder jag laserskanning i kombination med historiska kartor.

PRESENTATION AV TEKNIK

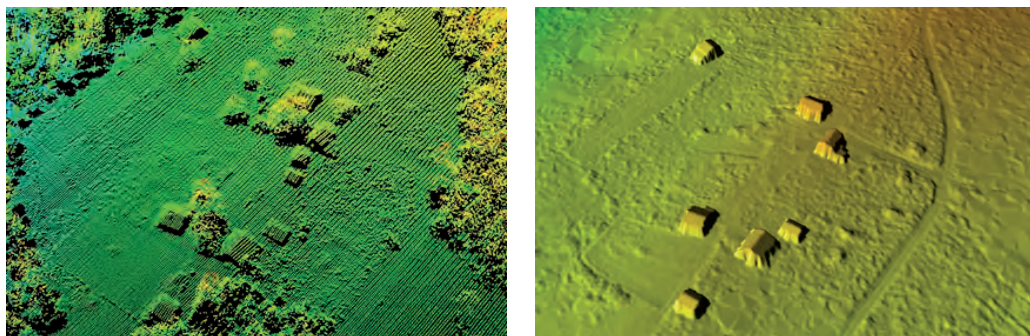
Utvecklingen av flygburen laserskanning startade på 1960-talet i USA men det var först under 2000-talet det började användas inom arkeologi. LiDAR står för Light Detection and Ranging och är ett begrepp som används internationellt för flyg- eller helikopterburen laserskanning.

Med LiDAR läser man av nivåskillnader i landskapet som gör det möjligt att få höjddata och därigenom tredimensionella markdata.

På flygplanet, eller helikoptern monteras en skanner som skickar ut ett antal laserpulser. Antalet laserpulser per kvadratmeter påverkar kvalitén och detaljrikedomen i materialet. Laserpulsens diameter på träffytan (footprint) är beroende av flyghöjden och kan träffa flera objekt och därmed ge olika returer. Exempelvis kan första returen träffa trädkronorna och sista returen marken.

Antalet markreturer och begränsningar av materialet är beroende av flera olika faktorer: frekvens på laser, flyghöjd, hastighet, skanningsvinkel, sensorer, lutning på terräng samt vegetation. Exempelvis blir träffytan större i sluttningar och därmed ökar avståndet mellan punkterna och ju tätare vegetationen är det svårare för laserpulsen att nå marken. Vilka punkter som är mark bestäms genom filtrering och klassificering som beräknas med algoritmer.

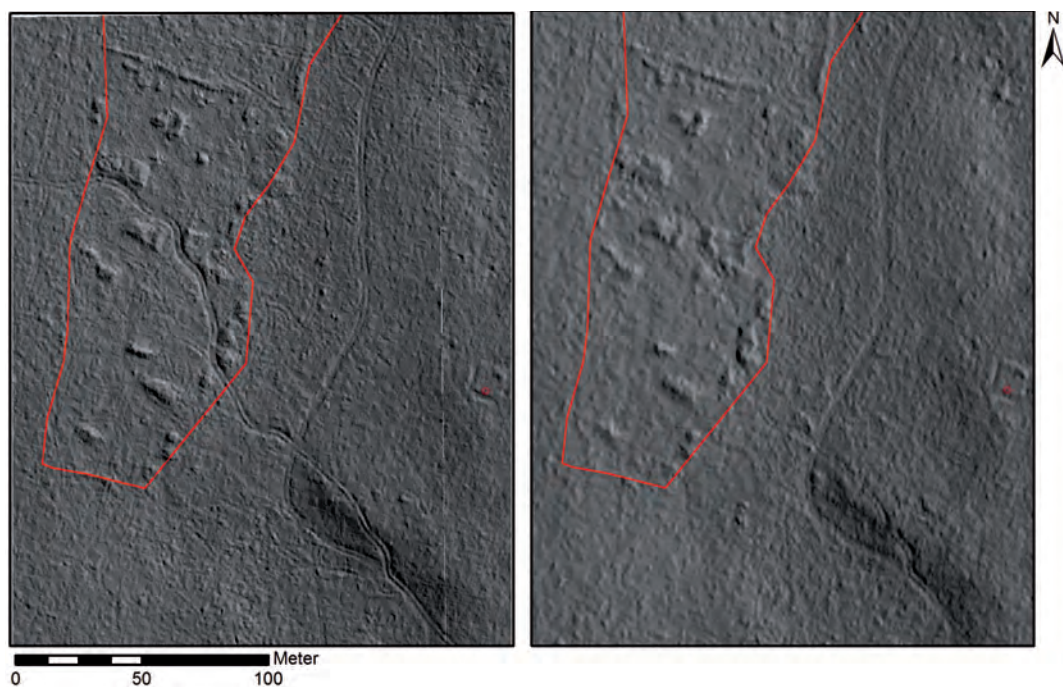
Något man bör tänka på är att filtreringen och klassificeringen är baserad på antaganden av terrängen samt egenskaper hos laserskanningen. Vad som är mark eller inte, är en tolknings-

FIGUR 5.1. Till vänster ett punktmoln från regional skanning i Dalarna med alla returer. Till höger en terrängmodell med returer som klassificerats som mark och byggnader. Lägg märke till att två mindre byggnader klassificerats fel samt att det är färre markreturer i skogspartierna. ©Länsstyrelsen Dalarna.

fråga. Beroende på skanningens syfte, tillämpning, kan punktmolnet och de olika returerna tolkas olika.

När det gäller laserskanning och arkeologi så har vi i Dalarna använt data som är främst framtagna för andra syften än våra. De regionala laserskanningarna som vi varit delaktiga i har varit kopplat till skogsbruk och omarrondering där träden, och inte marken, är viktiga. Därigenom har skanningen skett under sommartid när det är som mest vegetation, vilket leder till mindre markträffar. Ett högre antal laserpulser har kompenserat detta i de regionala skanningarna men man kan ändå inte sluta fundera på hur mycket man verkligen skulle kunna se av en arkeologiskt riktad laserskanning.

FIGUR 5.2. Till vänster är regional data skannat i augusti 2009, med en punkttäthet på $2,52/\text{m}^2$. Till höger nationell data skannat i juni 2010 med en punkttäthet på $0,57/\text{m}^2$. Mätningen är gjord inom det rödmarkerade området, Floda 487, Område med fossil åkermark. Röjningsrösen, stenmurar och körskadur är synliga i bägge men framträder mycket tydligare i det regionala datat. Till höger syns en kolbotten efter liggmila, Floda 484. ©Länsstyrelsen Dalarna. Bakgrundskarta © Lantmäteriet ärende 106-2004/188W

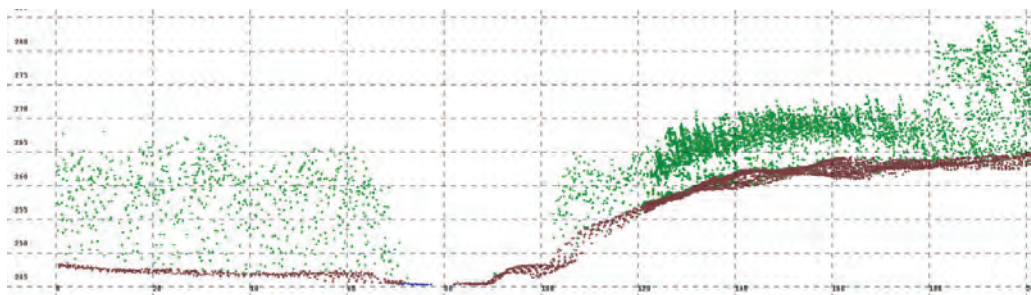
NY NATIONELL HÖJDMODELL

Det material föreläsningen och artikeln använder sig främst av är det höjddata som Lantmäteriet tagit fram utifrån den laserskanning de genomför av hela Sverige. Laserskanningen för ny nationell höjdmodell (NHH) påbörjades 2009 och är tänkt att pågå fram till 2015 och tas fram huvudsakligen för klimatanpassningsåtgärder. Ungefär 68 % av Sverige är färdigskannat och 50 % av återstående områden planeras att skannas under 2013. Hela landet, inklusive fjällen ska vara klart under 2014–2015. Den nya höjdmodellen levereras från Lantmäteriet som två olika produkter:

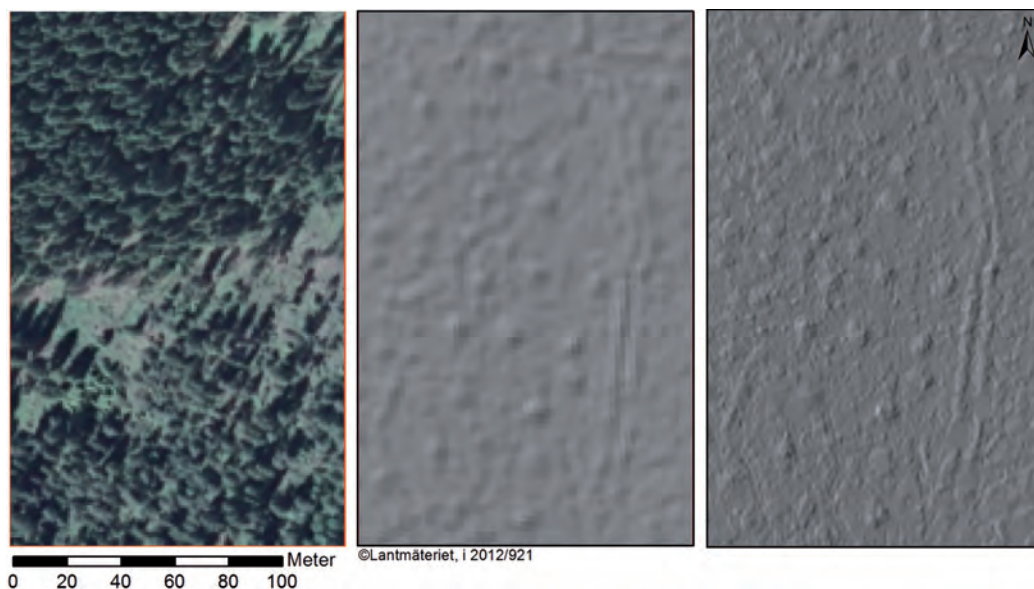
- GSD-Höjddata, grid 2+ innehåller höjddata i ett rutnät (grid) i 2 meters upplösning. Varje cell/pixel i detta är 2 meter. Levereras som TIFF-filer med tillhörande filer och metadata.
- Laserdata innehåller hela punktmolnet från laserskanningen och utgör grunden som GSD-Höjddata tagits fram ur. Det är automatiskt klassificerat i tre klasser: mark, vatten och övrigt. Övrigt innehåller allt annat data, vegetation, byggnader m.m. 2012 inleddes ytterligare en klassificering av broar. Levereras som LAS-filer med tillhörande filer och metadata.

Jag kommer visa exempel framtagna ur båda dessa produkter men koncentrerar mig på Laserdata, då GSD-Höjddata ofta är för grovt att användas för arkeologiska syften med sin upplösning på 2 meter.

Laserdatat från NHH har en generell punkttäthet på mellan 0,5-1 punkter per kvadratmeter enligt uppgifter från Lantmä-

FIGUR 5.3. Genomsnitt av punktmoln från ny nationell höjdmodell med tre olika klassificeringar, mark, vatten och övrigt. Lägga märke till att ett område har tätare data och troligen representerar en överlappning av flygstråk.

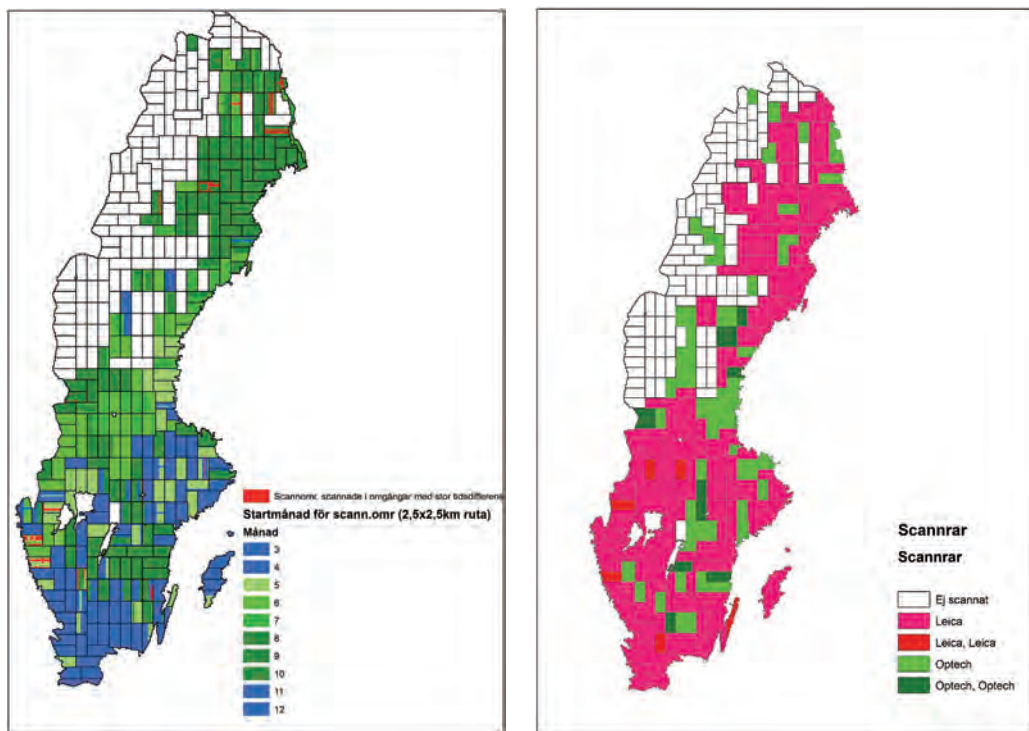
FIGUR 5.4. Jämförelse av olika data över samma område. Ortofoto med 1 meters upplösning. Hillshade framtagen från GSD-Höjddata med 2 meters upplösning samt terrängmodell med 0,5 meters upplösning framtagen ur Laserdata. Del av Norra Sandsjö 176:1, Område med fossil åkermark. Bilden visar röjningsrösen samt fågata.

teriet. Även fast man har haft målet att få samma data över hela landet finns det en del skillnader. Skillnaderna beror bland annat på skillnader i landskap/terräng, skillnader i vegetationens karaktär vid olika årstider samt typ av laserskanner m.m. Bästa period att genomföra laserskanning för arkeologiska ändamål är troligen tidig vår, innan lövsprickning och när undervegetation fortfarande är nedtryckt efter snön.

Vissa kända problem i datat är bland annat att ojämn terräng samt tät vegetation, främst undervegetation såsom vass, åkrar och ängar men även snårområden felaktigt tolkats som markdata. På Öland har man haft exempelvis haft problem med buskvegetation som klassats som mark (Rönneberg 2011).

Detta skapar vissa problem för oss som ska bedöma olika detaljer i terrängen, anomalier.

Exempelvis så kan det vara svårt att se skillnad på ett röjningsröseområde samt en avverkningsyta med grot (grenar och toppar) upplagda där de klassats som markdata. Dessa kan framträda tydligt i en terrängmodell. Ytterligare strukturer som kan misstolkas för fornlämningar är bland annat ensilagebalar, utfod-

FIGUR 5.5. Sverigekartor över skannade områden, vilken månad de påbörjades samt vilka scannrar som använts. Kartor av Jonas Jonzén, forskningsingenjör vid fjärranalysavdelningen på Sveriges lantbruksuniversitet, Umeå.

ringsplatser för boskap, rotvältor, vindkraftverksfundament och modern landskapsarkitektur.

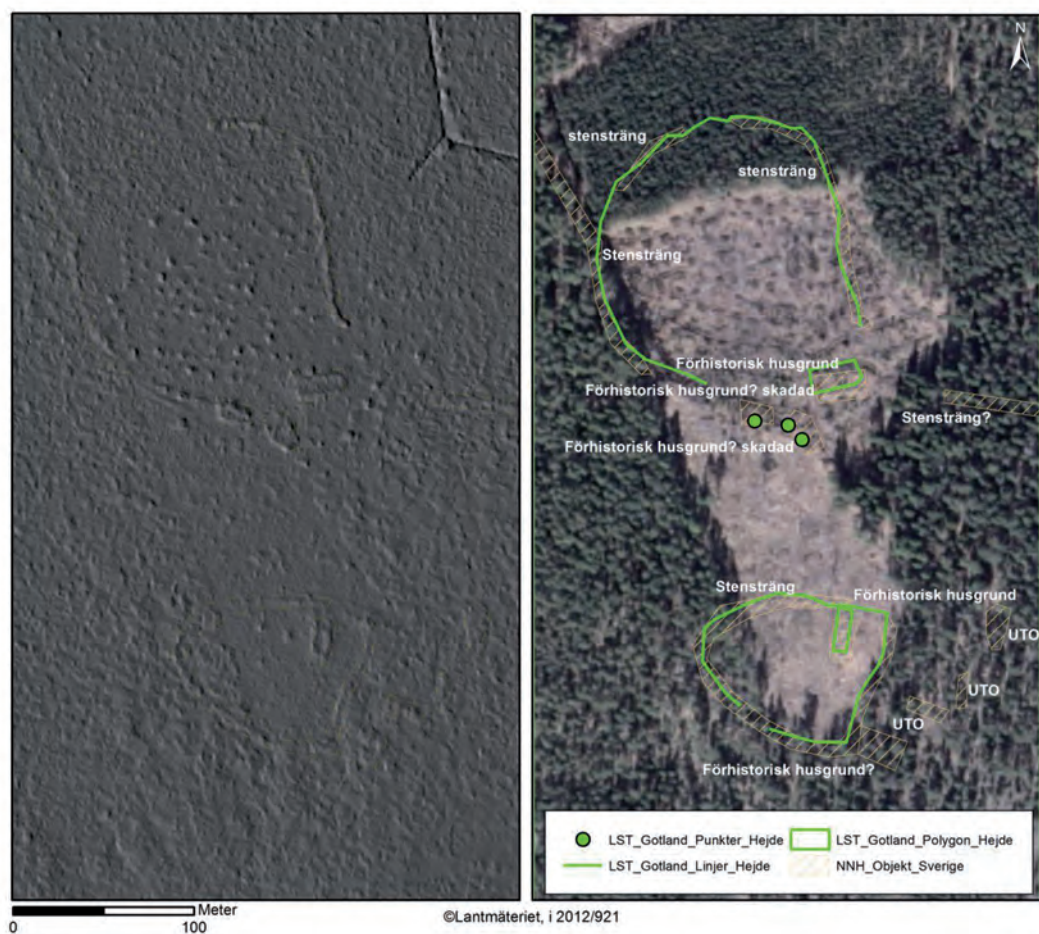
Även vissa objekt kan filtreras bort som vi hellre hade sett klassade som markdata, vissa gropar och höjder har en risk att slätas ut och därmed skapar en illusion att de inte finns.

Man bör även kontrollera mot andra källor, exempelvis ortofoto, historiska kartor, Skogsstyrelsens data om planerade och genomförda avverkningar samt kolla på hela punktmolnet, inte bara markklassificeringen.

TILLVÄGAGÅNGSSÄTT

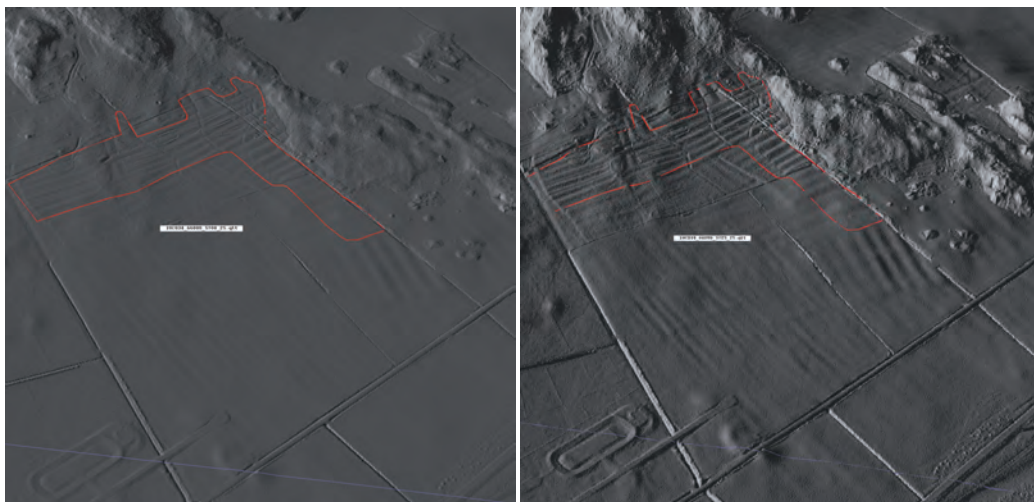
I mitt arbete använder jag främst två programvaror: Quick Terrain Modeler från Applied Imagery samt ArcMap från ESRI.

I Quick Terrain Modeler bygger jag terrängmodeller från LAS-filerna (punktmolnet). Minsta möjliga avstånd mellan varje

FIGUR 5.6. Avverkning vid boplatz med husgrunder och stensträngar i Hejde socken, Gotland. Platsen är inte registrerad i FMIS. Länsstyrelsen på Gotland besökte området år 2006 och 2008. Punkter och polygoner är husgrunder med vallformig begränsning (uppgifter via epost från Marie-Louise Hellqvist, Länsstyrelsen Gotlands Län). Som ni ser stämmer mina tolkningar av strukturer i laserdata och länsstyrelsens fältinmätning ganska bra. Grot är synlig i terrängmodellen och kan misstas för röjningsrösen. UTO står för Unidentified Terrain Object och bör kontrolleras vid eventuellt fältbesök.

punkt i terrängmodellen har jag satt som 0,5 meter. Detaljrikedomen på dessa terrängmodeller är givetvis beroende på det data som inhämtats. I Quick Terrain Modeler kan man vrida och vända samt ljussätta terrängmodellen i realtid. Man kan höja och sänka höjden på terrängmodellen och därigenom förstärka exempelvis vaga nivåskillnader som annars kan vara svåra att se (FIGUR 5.7). Man kan också mäta objekt och få profiler, form,

FIGUR 5.7. Genom att förstärka Z-värdet, här x 5, kan man få fram nivåskillnader som inte vanligtvis syns. Bilden visar Säby 92:1, fossil åkermark, bestående av sammanlagt cirka 20 välvda eller ryggade åkrar enligt registreringen i FMIS. Som synes ovan är utbredningen mycket större än så. ©Lantmäteriet, i 2012/921

längd, bredd, höjd/djup samt höjd över havet. Kvaliteten på dessa mått är beroende av grunddatat är.

Dessa terrängmodeller konverterar jag sedan till rasterkartor i TIFF-format för att använda i ArcMap. Innan konverteringen ljussätts kartorna från olika väderstreck och vinkel för att få fram olika detaljer i terrängen som annars inte syns. I ArcMap eller annat valfritt GIS-program, (GRASS, gvSIG, Quantum GIS, In-trasis m.m.) kan man sedan använda dessa kartor som bakgrund i kombination med exempelvis fornlämningsregistret, skog och historia, rektifierade historiska kartor, ortofoto samt fastighetskartan. Hillshade från GSD-Höjddata tas fram i ArcMap via Spatial Analyst i ArcToolBox.

BAKGRUND

Orsaken till varför Länsstyrelsen Dalarna började arbeta med laserskanning inom kulturmiljövård är främst kopplat till omar-rondering och den laserskanning för värdering av skog som genomfördes i samband med dessa.

Då många av våra fornlämningar och kulturmiljöer är belägna i skogsmiljö och påverkas av skogsbruket, såg vi en möjlighet att använda detta data för kulturmiljövårdssyften.

FIGUR 5.8. Terrängmodell draperad med storskifteskarta över fåboden Skallskog från år 1819 samt ortofoto över samma område. Liksom på många andra fåbodar har åkermarkens utbredning knappt förändrats sedan storskiftet, vilket kan ses på terrängmodellen. I övre högra hörnet syns även en äldre torvtäkt.

Ett exempel på kulturmiljö som påverkas är de många fåbodar som finns i Dalarna. Fåbodarna är väldigt viktiga för Dalarnas identitet och används flitigt av befolkning och turister.

I projektet *Kartläggning av Dalarnas fåbodar* är data från laserskanning en av hörnpelarna. Projektets syfte är att skydda och tillvarata Dalarnas fåbodar. Ett par av målen för projektet är att minska handläggningstiden, underlätta för skogsbruket samt ta fram kunskapsunderlag för registrering i FMIS av fåbodlämningar, omarronderingar m.m.

Projektet, som får stöd från landsbygdsprogrammet, berör hela Dalarna och även torplämningar till viss del, men prioriteringen ligger på fåbodar i omarronderingsområden. Efter en omarrondering ökar avverkningsarna i området, vilket kan leda till ökade skador och ett ökat antal handläggningsärenden.

FIGUR 5.9. Exempel på agrara lämningar i fåbodemiljö, här i Skallskog. Terrasskanter och röjningsrösen i skogsmark. Foton: Benedict Alexander, privata.

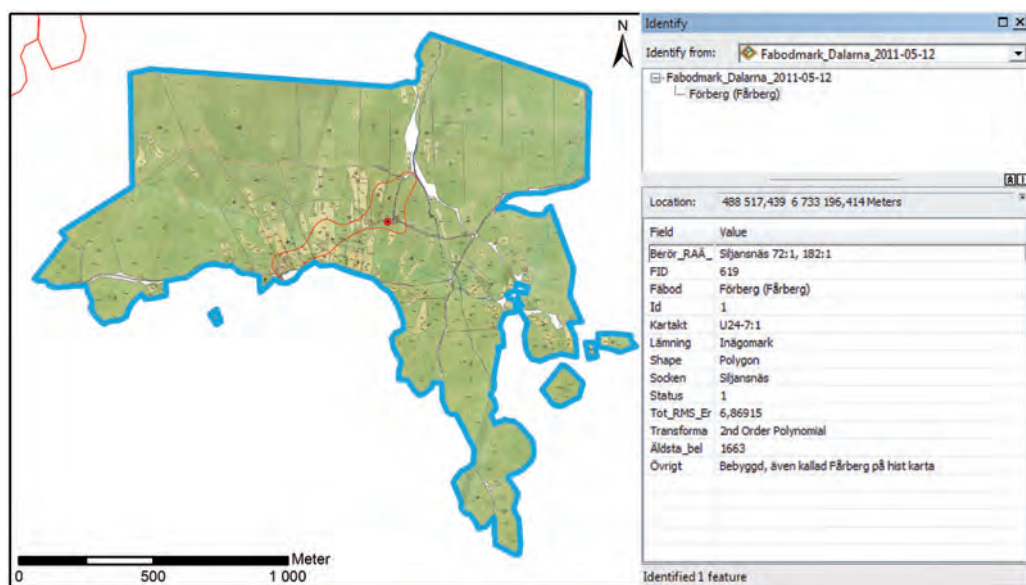

FIGUR 5.10. I Säfsnäs socken, Ludvika kommun, ligger Jägaråsen, oregistrerad torplämning med 1700-talsbelägg. Skogen runtomkring är sedan tidigare avverkad och nu är det dags för skogen vid torpet (grön markering). En vanlig syn då många av de fåbodar och torp som övergavs i början och mitten av 1900-talet nu är aktuella för slutavverkning. Skattläggningskartan från år 1823 (20-sfx-87) kunde rektifieras med hjälp av terrängmodellen.

HISTORISKA KARTOR OCH LASERSKANING

I projektet kartläggning av Dalarnas fäbodar använder vi en kombination av laserskanning och historiska kartor. Historiska kartor, främst från storskiftet under 1800-talet, till de aktuella fäbodarna rektifieras utifrån dagens fastighetskarta. Ofta saknas det dessvärre tillräckliga uppgifter för att en bra rektifiering av kartan ska kunna göras. Med en terrängmodell i bakgrunden där exempelvis röjningsrösen, åkerhak och terrasskanter är synliga är däremot rektifieringen enkel, noggrann och snabb att utföra. Ofta till ett mycket bättre resultat än om man bara utnyttjar fastighetskartan. I terrängmodellen kan man även se om det skett någon expansion av fäbodens åkermark efter, eller kanske övergavs innan, kartan gjordes.

När kartan är rektifierad görs en inmätning av inägomarken i en shapefil där metadata matas in i attributdatat. Genom shapefilen får man en lätthanterlig översikt av de fäbodar som lagts in och kan distribueras som kunskapsunderlag till handläggare på Länsstyrelsen, skogsföretag, Skogsstyrelsen och andra intressenter.

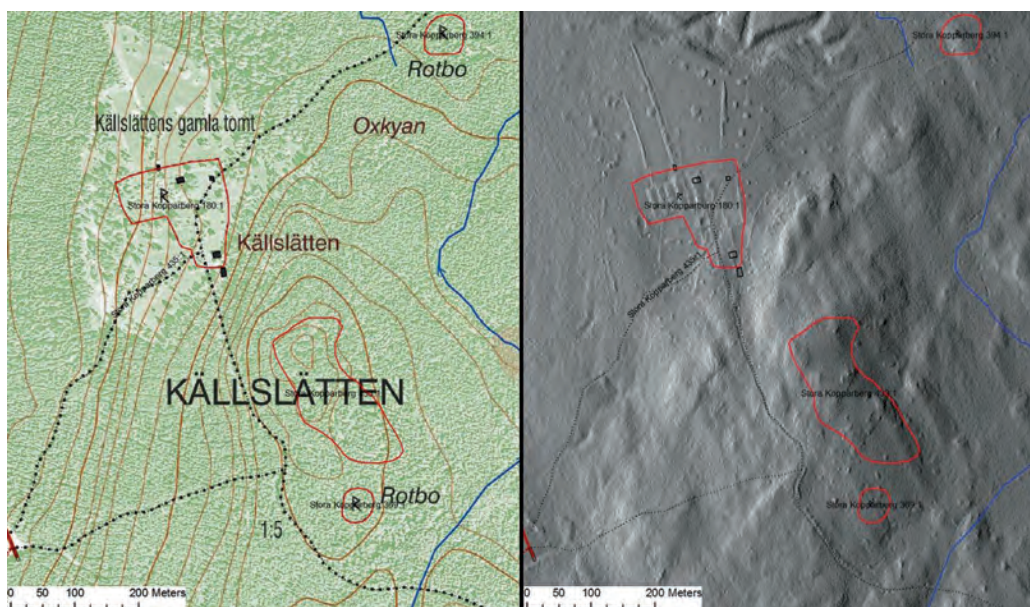
FIGUR 5.II. Exempel på storskifteskarta som rektifierats och sedan lagts in som polygon i shapefil med metadata om kartan och rektifiering. Fäboden Förberg, Siljansnäs socken i Leksand. Rödmarkerat område representerar registrering i FMIS. ©Länsstyrelsen Dalarna. Bakgrundskarta © Lantmäteriet ärende 106-2004/188W

AGRARA LÄMNINGAR I LASERDATA

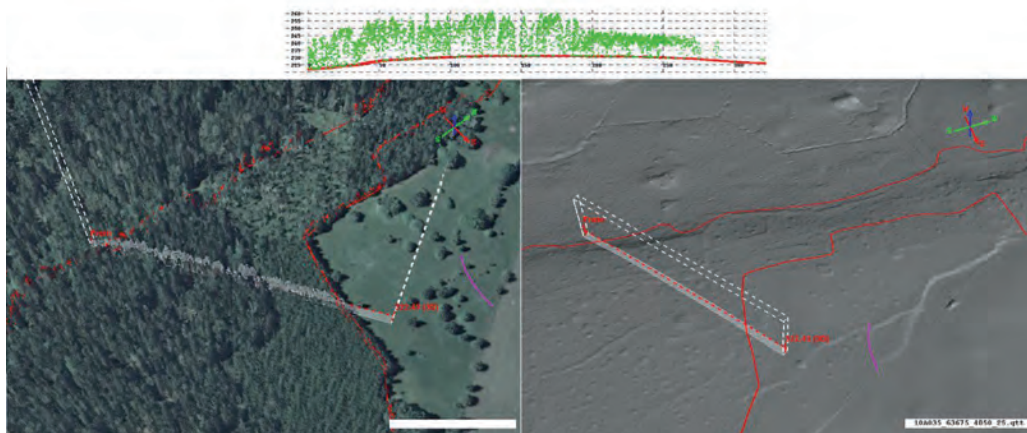
Inom fornlämningskategorin agrara lämningar finns det fler detaljer som fördelaktigt kan ses i en terrängmodell om förutsättningarna är goda. Linjeelement såsom terrasskanter, åkerhak, hägnader och även diken framträder ofta tydligt. Även punktojekt såsom röjningsrösen framträder tydligt. Inom öppna ytor, utan vegetation, exempelvis ängar och åkrar kan man också se äldre odlingsspår som ligger under befintlig odling.

I samband med en kurs på Uppsala Universitet, GIS för arkeologer, vidgade jag mina vyer till att täcka även andra delar av Sverige. Jag ville se hur olika lämningstyper syntes i laserdata och vilka möjligheter det finns att använda datat i andra delar av landet.

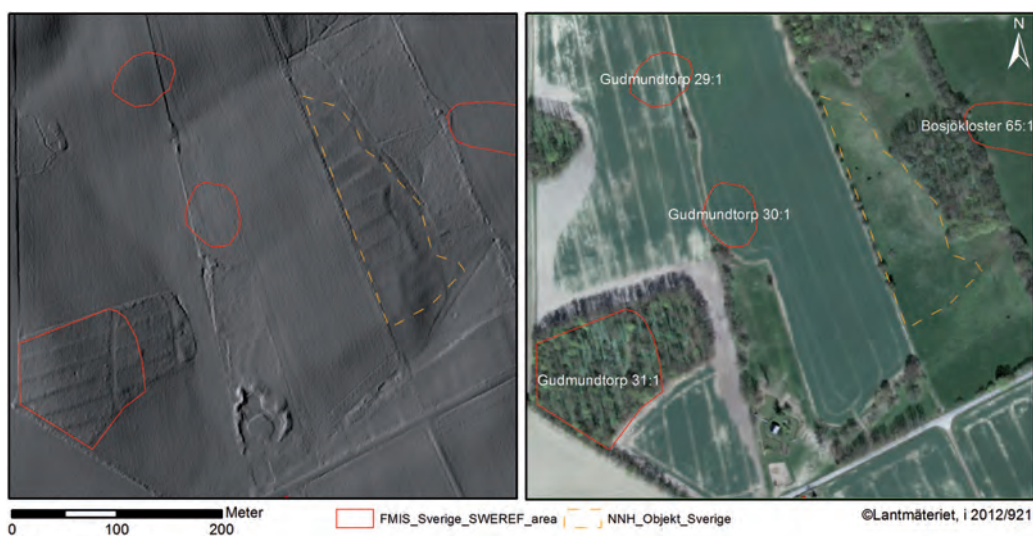
Mycket av laserskanning handlar om att bedöma och tolka visuell data, i form av kartor och 3D-modeller. Mitt föredrag, som artikeln baserar sig på, var därför i första hand en visuell presentation av hur dessa lämningar framträder i laserskanningar. Följande del i artikeln kommer därmed också främst utgå från bilder och därefter en presentation av vad dessa representerar.

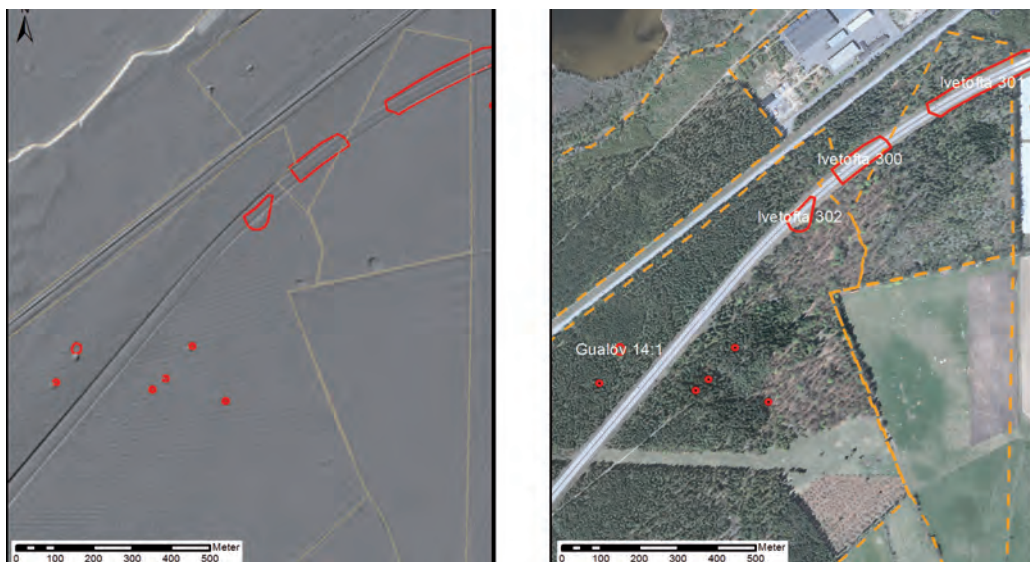
FIGUR 5.12. Gårdstomter utanför Falun. Källslätten är ett populärt besöksmål och hålls öppet av en ideell förening. Intilliggande gårdar är övergivna och igenväxta men man ser deras åkerområden i terrängmodellen i form av rensade ytor och röjningsrösen som inte är synliga på fastighetskartan och ortofoto. ©Länsstyrelsen Dalarna. Bakgrundskarta © Lantmäteriet ärende 106-2004/188W

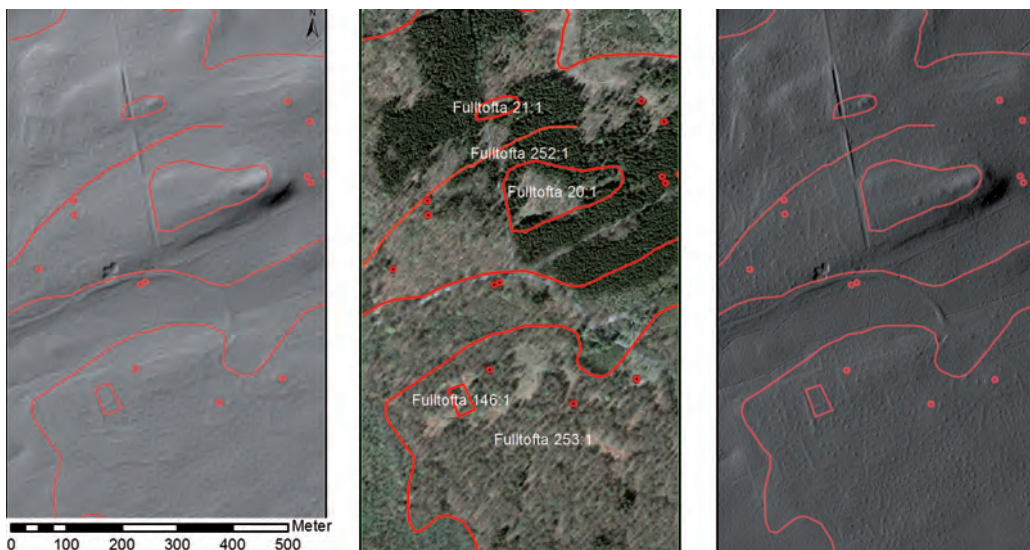
FIGUR 5.13. Till vänster är en terrängmodell med markdata samt punktmoln med övriga data ovanpå, bland annat vegetation. Därefter har ett ortofoto draperats över datat. Till höger samma område ur en annan vinkel men en terrängmodell med enbart markdata för att se lämningarna. Profilen ovanför kartorna är markerad på båda kartorna och visar hur områdets vegetation går från skog till öppen mark. Röd linje visar yttergräns på Norra Sandsjö 176:1. ©Lantmäteriet, i 2012/921

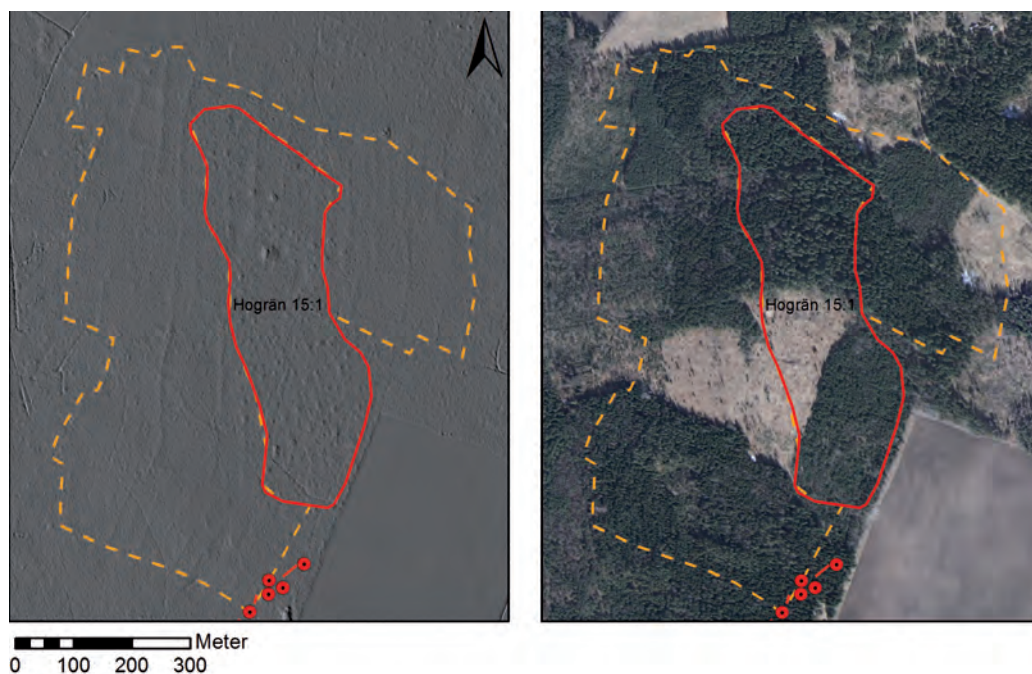
FIGUR 5.14. Beskrivning i FMIS av Gudmundtorp 31:1: "Fossil åkermark, 120x80-120 m (ÖNÖ-VSV), bestående av 4 terrasserade åkerytor 50-90 m l (ÖNÖ-VSV) 15-20 m br. Åkerytorna begränsas i SÖ sluttning av terrasser 0.5-0.7 m h. Området bevuxet med bokskog." I terrängmodellen ser man att det registrerade området bör utökas österut. Åkerytorna är egentligen som längst ca 160 m, nästan en fördubbling mot vad som nämns i beskrivningen. I området finns ytterligare flertalet terrasserade åkrar. Området markerat öster om Gudmundtorp 31:1 till exempel. Här ser man också svaga spår av hur terrasserna egentligen fortsatt in i den nu brukade åkern i väster. Höör, Skåne.

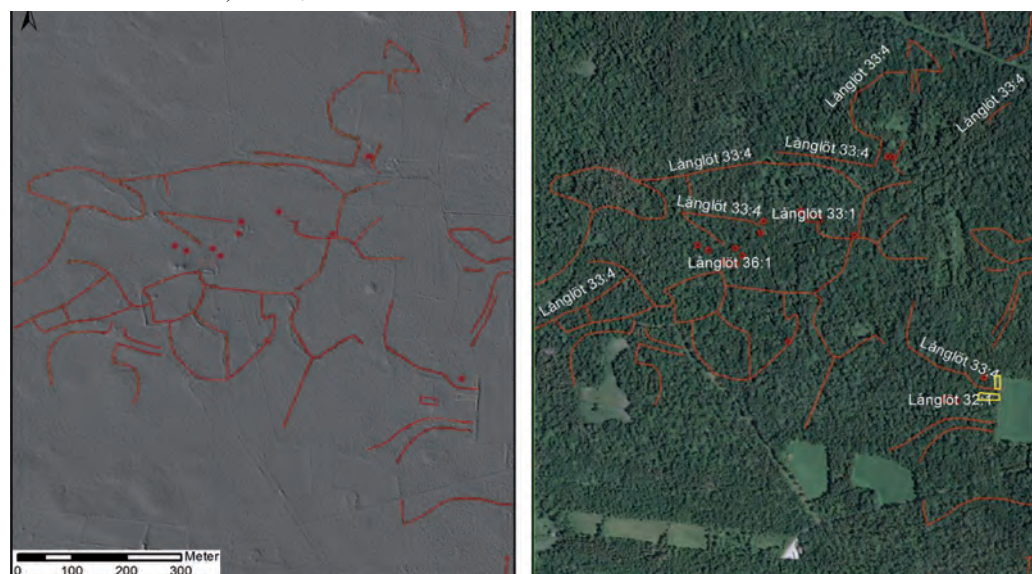
FIGUR 5.15. Ett område utanför Kristianstad med ett helt övergivet åkerlandskap med bandparceller, nu skogsbeväxt. Det fossila åkerområdet fortsätter utanför kartbilden. Flera högar ligger i området. På de kartakter jag hunnit studera får man intrycket av att området kan ha övergivits på 1600-talet eller tidigare för att sedan eventuellt börja brukas igen i senare tid. På karta över ägomätning av Årups mölla från år 1700 (11-ive-1), Står det: Liungh och Enebuskar Synes som varit i fordom tyder gammal...(kan ej tyda sista orden)" samt "Gammal Kågh och Bohvetesjorh Öfverdraghen medh Liungh". Området är utmärkt som Ljunga Wången och Enes Wången (Vång; del av åkermark) samt utmark på karta från år 1797 (Storskifte på utmark, Gualöv, K39-2:4). På häradsekonomska kartan från början av 1900-talet är området skogsbeväxt och en plantskola är inom området. ©Lantmäteriet, i 2012/921

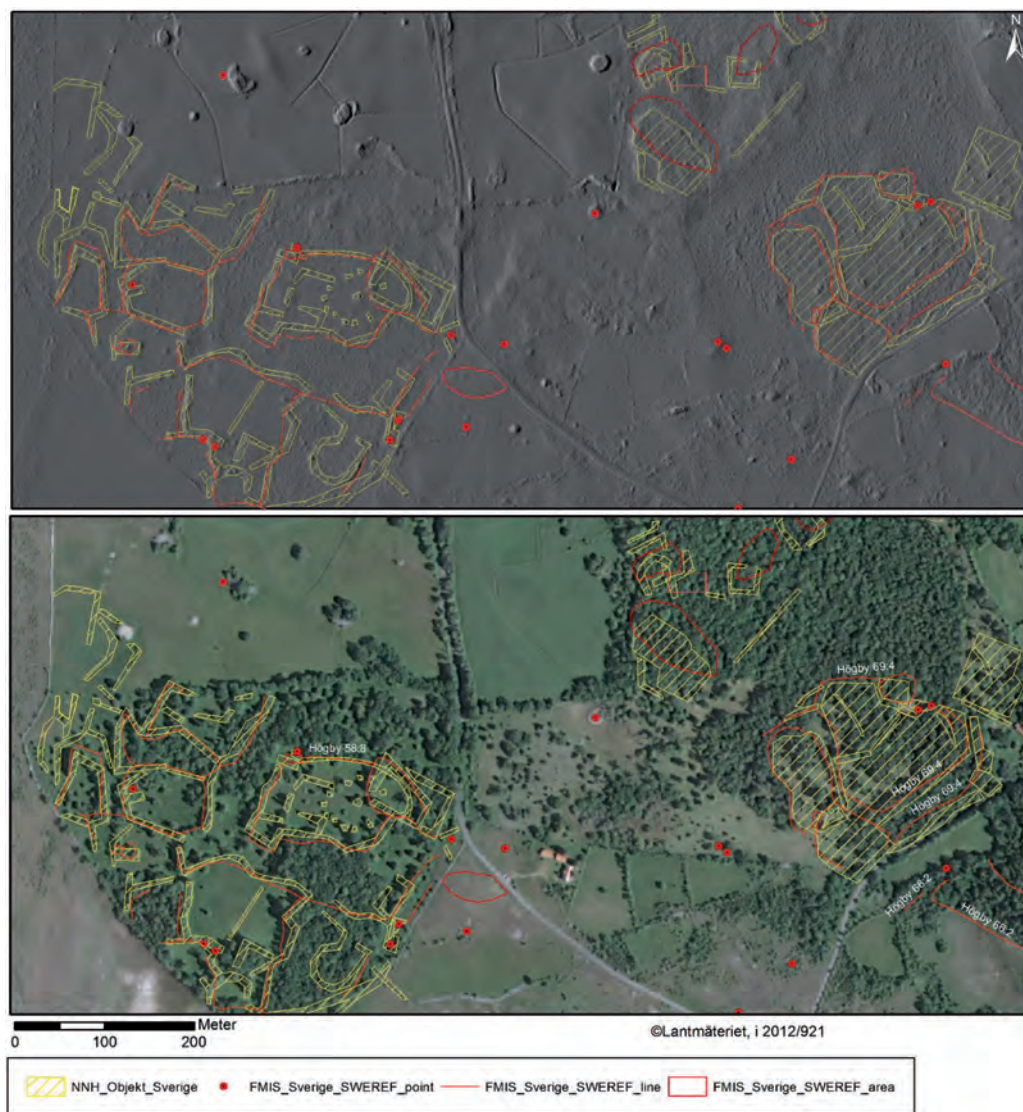
FIGUR 5.16. Några av de otaliga områden med fossil åkermark, röjningsröseområden, som finns i Höörs kommun, Skåne. De olika åkeryrtornas avgränsning samt röjningsrösen syns tydligt både i terrängmodellen till höger samt hills-hade från GSD-Höjddata till vänster. Inom området på kartan finns även gravar och gravfält. Området är beväxt med både löv- och barrskog. ©Lantmäteriet, i 2012/921

FIGUR 5.17. Område med fossil åkermark i skogsmark på Gotland intill gravfält, Hogrån 15:1. Området är inte registrerat i FMIS men påminner starkt i karaktär och form om de typiska fossila åkerområdena som förekommer på Gotland. ©Lantmäteriet, i 2012/921

FIGUR 5.18. Stensträngssystem med husgrunder och gravar i Långlöt socken på Öland. Flera av registreringarna i FMIS ligger lite snett. Med hjälp av laserdatat får man en bra överblick av området och kan troligen lägga till fler strukturer. Jag har även tolkat som att det kan finnas ytterligare två husgrunder i området, gul markering. ©Lantmäteriet, i 2012/921.

FIGUR 5.19. Försök till kartering av stensträngar, fossila åkrar och husgrunder i Högbysöcken, Öland. Högbys 66 ingår inte i min kartering. Två områden med buskvegetation i mitten av kartan har mycket glesare markträffar än omgivningen.

REFERENSER

- Alexander, B., Jansson, J. & Söderman, U. 2009. *Laserskanning från flyg och fornlämningar i skog*. Rapport 2009:9. Länsstyrelsen Dalarna.
- Kulla, H. & Mörtberg, M., 2012. *Vegetation och lutningars påverkan på osäkerheten hos laserdata för en ny nationell höjdmmodell*. (Student paper). Högskolan i Gävle.
- Rönnerberg, A., 2011, *Jämförelse av överlappande höjdm modeller* (PM) Lantmäteriet Informationsförsörjning.
- Rönnerberg, A., 2011, *Höjdmmodellens noggrannhet* (PM) Lantmäteriet Informationsförsörjning.
- Rönnerberg, A., 2011, *Kartografisk information ur laserdata* (PM) Lantmäteriet Informationsförsörjning.
- Rönnerberg, A., 2011, *Höjdmmodellens textur* (PM) Lantmäteriet Informationsförsörjning.

LITTERATURTIPS

- Cowley, D., & Opitz, R., 2013, *Interpreting Archaeological Topography: Lasers, 3D Data, Observation, Visualisation and Applications*. Oxbow books, Oxford, UK.
- Crutchley, S., & Crow, P., 2009. *The Light Fantastic: Using airborne laser scanning in archaeological survey*. Swindon: English Heritage.
- Jones, D., 2011, *3D Laser Scanning for Heritage (second edition): Advice and guidance to users on laser scanning in archaeology and architecture*. Swindon: English Heritage.

Röjningens produkter och biprodukter – en ny tvärvetenskaplig metod att kartera fossil åkermark

JENS HEIMDAHL

Riksantikvarieämbetet, UV Mitt

E-post: Jens.Heimdahl@arkeologerna.com

Abstract

I denna artikel redovisas nya sätt att arbeta tvärvetenskapligt i fält med kvartärgeologiska och arkeobotaniska metoder. Metoden kombinerar arkeologisk undersökning med kvartärgeologisk yttlig jordartskartering som syftar till att beskriva mark lämplig för odling, såväl naturlig som skapad, och ett arkeobotaniskt arbete med att kvalitativt välja ut material för ^{14}C -datering.

INLEDNING

Agrara lämningar som fossil åkermark och röjningsröseområden är komplexa företeelser, och man har mycket att vinna på att studera dem utifrån olika perspektiv. Vid studiet av röjningslämningar är det t.ex. viktigt att både studera produkten (röjd odlingsmark) och biprodukten (rösen). Redan från början bör man komma ihåg att platserna för odling utifrån jordbrukarnas perspektiv inte bara valts utifrån kulturella ramar, utan att även naturliga förutsättningar som jordart, jordmån och terrängläge spelat en viktig roll vid anläggandet av åkrar. Vid den arkeologiska undersökningen föreligger dessutom svårigheten att skilja naturliga och kulturella bildningar i dessa sammanhang. För dattainsamling inom ett röjningsröseområde har man därför mycket att vinna på ett tvärvetenskapligt angreppssätt där både arkeologi och kvartärgeologi ingår i fältarbetsfasen.

Metoden som här presenteras började utvecklas 2006, och kombinerar arkeologisk undersökning med kvartärgeologisk yttlig jordartskartering som syftar till att beskriva mark lämplig för odling, såväl naturlig som skapad, och ett arkeobotaniskt arbete med att kvalitativt välja ut material för ^{14}C -datering. Hittills har ett tiotal undersökningar av fossil åkermark utförts på detta sätt,

bl.a. i trakterna av Norrtälje, Eskilstuna, Hallsberg, Kalmar och Ulricehamn (bl.a. Hamilton m.fl. 2008, Appelgren & Vinberg 2011, Hamilton & Östlund 2012, Ekholm m.fl. 2012, Strucke m.fl. 2012 och 2013, Papmehl-Dufay m.fl. 2013). Genom jordartskartering, och geologisk tolkning av fossil odlingsjord kan röjningsröseområden ut många perspektiv göras begripliga. Metoden belyser huruvida ytor utan rösen utgjort den mest attraktiva odlingsmarken som inte behövt röjas, eller om den i själva verket består av impediment som aldrig uppodlats. Metoden gör också rösenas placering begriplig i förhållande till t.ex. impediment, och ger en möjlighet att diskutera varför man valt att röja i det aktuella området. Genom att impedimentmark och mark som kunnat odlas utan röjning synliggörs, ger karteringen också möjlighet att mer precist uppskatta odlingsarealen inom ett röseområde, vilket som i sin tur kan användas för framtida analyser av forna samhällens ekonomi.

Ett jordartskarterat röjningsröseområde ger en bild av den totala odlingsaktiviteten inom ett område över alla tider – en akronologisk bild. För att förstå denna typ av lämningar är det därför också nödvändigt att urskilja en kronologi. Jordartskarteringen kan ibland bidra till en förståelse av utvecklingen över tid, t.ex. framkom det i exemplet från Färsna i Norrtälje (Hamilton m.fl. 2008) att den äldsta odlingen från äldre järnålder koncentrerats till lättbrukade jordar som inte behövt röjas (i detta fall områden med finkorniga svallsediment), och att röjningsrösena i området tillkommit i en senmedeltida/efterreformatorisk uppodling.

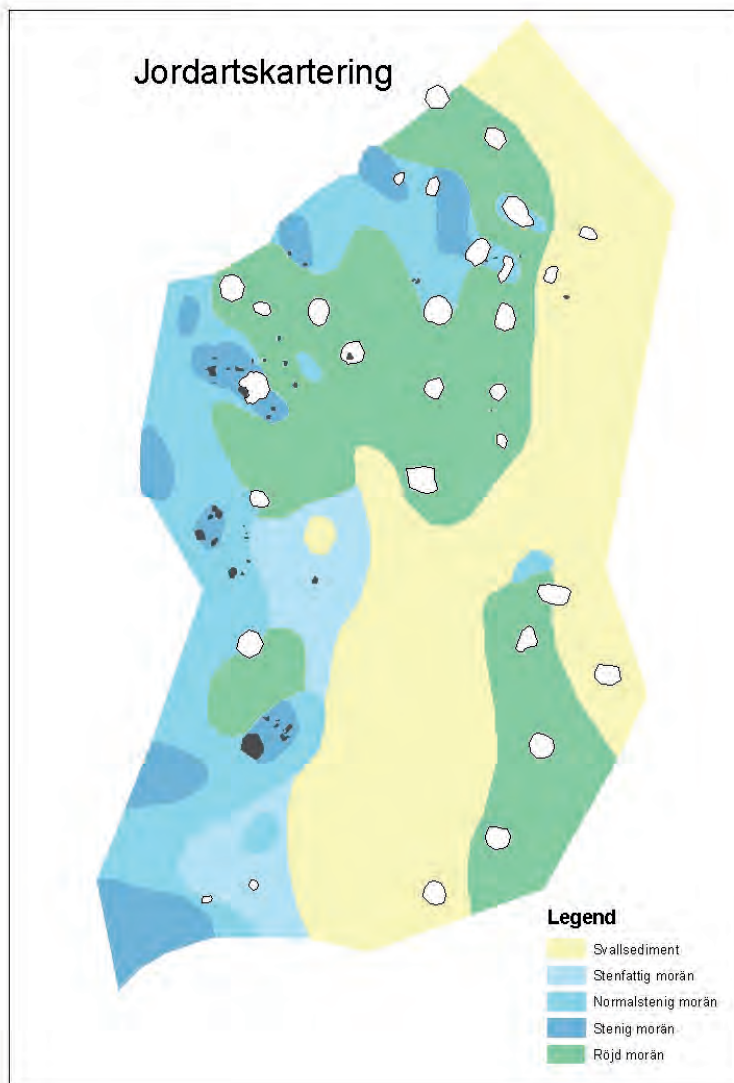
YTLLIG JORDARTSKARTERING OCH GEOLOGISK BEDÖMNING AV FOSSIL ÅKERMARK

Det är alltså jordartskarteringen med efterföljande tolkning av röjd mark, fossil odlingsmark och impedimentmark som utgör grunden till denna nya metod. Dessa två moment kan ofta utföras parallellt, och karteringen resulterat i två kartor: en geologisk karta som syftar till att presentera grunddata, och en odlingsjordskarta som syftar till att presentera tolkningen av spåren efter odling och de naturliga förutsättningarna för odling.

I de hittills utförda karteringarna har vi jobbat på ungefär samma sätt, med vissa variationer. Tillvägagångssättet har dels varierat efter de karterade områdenas förutsättningar, och dels

efter undersökningens syfte och ekonomiska ramar. Jordartskarteringen har i grunden följt de metoder som utvecklats av SGU vad gäller klassning av jordarter och textur, men karteringen måste vara mer småskaligt detaljrik och karteringsdjupet måste justeras. SGU:s karteringsdjup är 50 cm, vilket innebär att en konventionell jordartskarta visar jordarterna på detta djup. Geologiska bildningar som är tunnare än en halvmeter kommer i allmänhet inte med på SGU:s kartor. Från ett agrarhistoriskt perspektiv är det snarare jorden mellan 0–20 cm djup som är intressanta, och karteringsdjupet bör sålunda läggas på 10–20 cm djup. Grundare än så är sällan möjligt att kartera på grund av att jordarten i detta ytliga läge i allmänhet överskuggas av jordmånens förnaskikt. När kartering sker så grundt är det viktigt att ta hänsyn till de pedologiska fenomen (jordmåner och postdepositionella processer) som uppträder i marken, och bära med sig en medvetenhet hur dessa kan påverka bedömningen. Det är naturligtvis också viktigt att minnas att jordmånens uteseende i vissa fall, när vi hanterar nyare odlingsspår, också kan användas för att belägga odlingsspår över ytor, något vi snart ska återkomma till. Upplösningen på karteringen kan varieras efter behov, men för att karteringen ska vara användbar för agrarhistorisk tolkning har jordarter bedömts med sondning eller spadgrävning med en upplösning på mellan 10 och 25 m², och att förtäta detta vid jordartsgränser och särskilt intressanta områden. I samband med arkeologiska för- eller slutundersökningar är det naturligtvis också en stor fördel att utnyttja sektioner i redan existerande schakt.

Moräners stenighet/blockighet är ytterligare en central aspekt i tolkningen av vilken jord som bedömts som lämplig för odling, och vilken mark som stenröjts. Vid sidan om den rena jordartskarteringen bör alltså även detta bedömas, och man bör på något sätt försöka beskriva graden av stenighet i det odlade markskiktet. Jag har grundat mina bedömningar på SGU:s tregradiga skala (Persson 1997). Ett exempel kan vara: "*Blockig morän*: markytan täcks av >20% av block och sten; *Normalblockig morän*: markytan täcks av ca 5-20% block och sten; *Blockfattig morän*: markytan täcks av <5% block och sten. *Röjd morän*: markytan innehåller endast enstaka block, flyttbara fraktioner saknas i ytan men förekommer djupare ner i marken" (Ekholm m.fl. 2012).

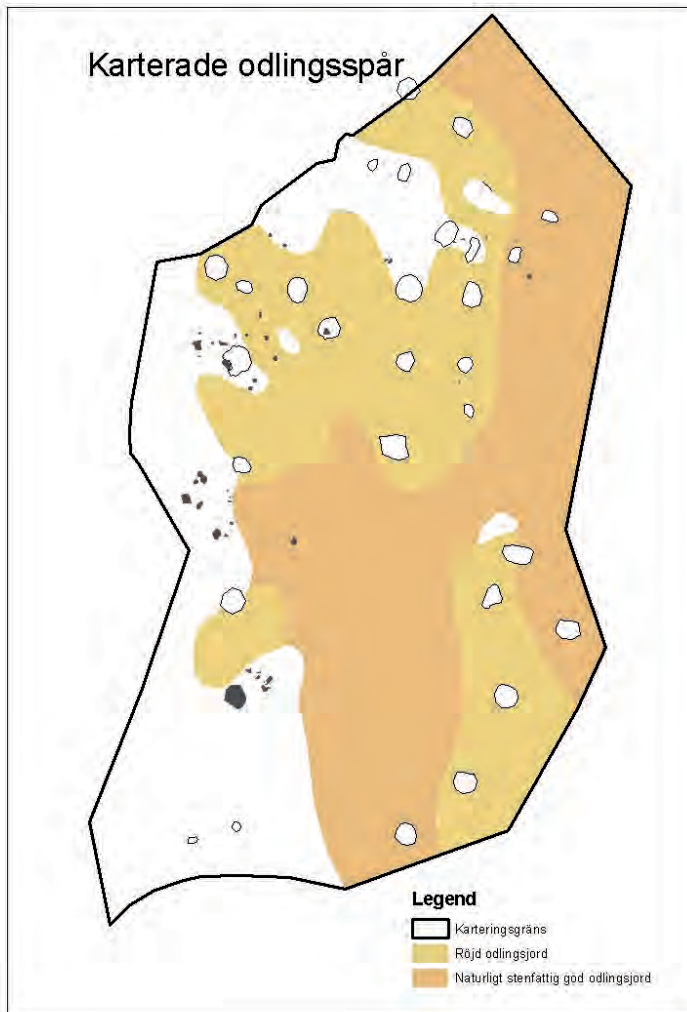
FIGUR 6.1: Karta över ytliga jordarter i ett röjningsröse utanför Hallsberg (Ekholm m.fl. 2012). Notera hur de olika nyanserna av blått markerar hur stenigheten varierar i moränen, och hur grönt markerar röjd morän.

Tolkning och bedömning av odlingspåverk kan ske på många olika sätt, åter igen beroende på de lokala förutsättningarna. Ibland är det möjligt att finna "hårda" stratigrafiska bevis på att odling skett, i andra fall får man göra en "mjukare" bedömningar. Stratigrafiska bevis för odling kan t.ex. bestå i att blandningar av jordarter förekommer i bedömda odlingshorisonter på ett sätt

som inte kan förklaras naturligt. Vid Färsna utanför Norrtälje kunde t.ex. odling i en finsand, som på 30–40 cm djup överlagrade en lera, beläggas genom att den underliggande lera rivits upp i sanden av jordbruksredskap och nu förekom som inblandade aggregat i sanden (Hamilton 2008). På detta sätt kunde området som uppvisade detta fenomen karteras som fossil odlingsjord utan att det förekom några röjningsrösen här. En annan vanlig indikation på fossil odlingsjord är ett onormalt stort inslag av träkol som förekommer stratigrafiskt homogeniserat ned till ett odlingstypiskt djup. Exempel på mjukare bedömningar av fossil odlingsmark är om man bara grundar bedömningen på att marken är stenröjd och att jordarten är lämplig för odling, eller rentav består av lämplig odlingsjord utan spår av röjning.

Andra kriterier som är viktiga att väga in i bedömningen av fossil odlingsmark är naturligtvis markens fuktighet (som kan ha varierat med tiden), terrängens uteseende och, naturligtvis, atrificiella formelement som kan tyda på odling (terrasseringar, spår av parceller, diken etc.). Eftersom tolkningen av den fossila odlingsmarken kommer att bestå av bedömningar med olika säkerhet är det centralt att presentera detta genomlyst, så att det av karta framgår inom vilka områden odling är bevisad (t.ex. stratigrafiska bevis), och inom vilka områden odling är indikerad (t.ex. röjd mark mellan rösen) och i vilka fall marken bara bedömts som lämplig för odling (t.ex. siltiga stenfria jordar utanför ett röjningsröseområde).

Det är viktigt att vara medveten om att det inte går att sätta upp någon allmängiltig gräns för hur ”dåliga” jordarter kan ha varit för odling, eftersom varje odlare förhållit sig till de lokala förutsättningarna. Steniga moräner som ratats i ett område och blivit impedimentmark, kan mycket väl vara den bästa odlingsmarken i på en annan lokal. Karteringarna och bedömningarna måste både utgå från komplexa lokala geologiska, pedologiska och hydrologiska förutsättningar, och hänsyn måste tas till vad vi vet om odlingens förutsättningar i äldre tid samt områdets arkeologi. Det är därför viktigt att under arbetets process regelbundet diskutera dessa frågor i skärningspunkten mellan kvartärgeologi och arkeologi.

FIGUR 6.2. Tolkning av den fossila odlingsmarken utifrån jordartskarteringen (Ekholm m.fl. 2012). Områden som tolkas som odlade är färgmarkerade med två olika nyanser, röjd odlingsjord och naturligt stenfri god odlingsjord. Notera hur rösefria områden både utgörs av odlingsmark och impediment, och hur områden med rösen här snarast framstår som en sekundär utbyggnad av en röjningsfri odlingsjord. Notera även att den naturligt stenfattiga goda odlingsjorden inte helt sammanfaller med karteringen av svalledeimentet. Detta beror på att den detta är grovsandigt i den centrala syddliga delen, och gradvis finare åt norr (nedströms) för att i den östra delen övergå i finsand och silt. Den mest nordvästliga delen bedömdes därför inte som lika lämplig för odling. Denna tolkande kartering kompletterar alltså bilden av hur odlingslandskapet kan ha sett ut, och varför man valt att röja just här. Stora ytor utgörs av god odlingsmark utan större arbetsinsatts, och det är möjligt att betrakta de röjda ytorna som en del i en utökande av odlingsarealen. Sannolikt är odlingen i den naturligt stenfria marken också äldre än den inom det röjda området.

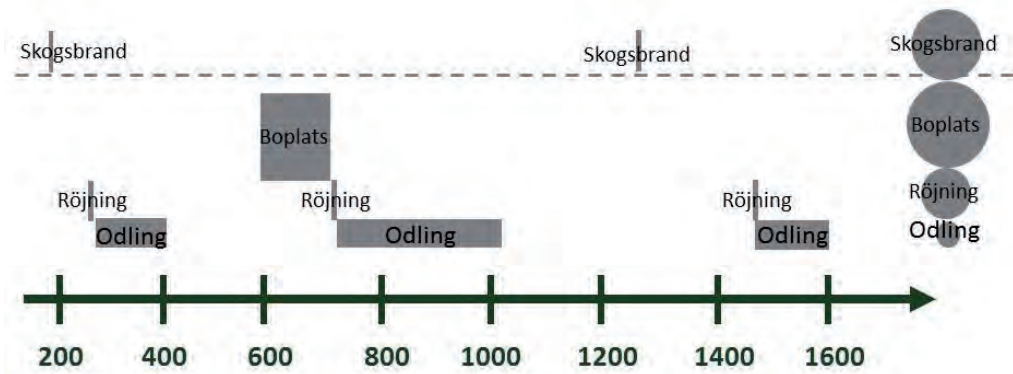
TEORETISK BAKGRUND TILL URVAL FÖR ^{14}C -DATERING

Datering av agrar verksamhet bär med sig flera inbyggda källkritiska svårigheter, eftersom fossil åkermark ofta består av kronologiskt överlappande faser av markutnyttjande.

Många tidigare försök att datera odlingsjord har gjorts, här kan nämnas serier av ^{14}C -dateringar av förkolnat material i jorden (Pettersson 2001, Eriksson & Franzen 2005, Pettersson 2006) och försök med OSL-dateringar (Baran et al. 2003, Heimdahl & Häggström 2007). Erfarenheten visar att goda resultat kan uppnås genom långa serier av ^{14}C -dateringar av en mångfald anläggningar både i och runt åkerjorden, men det verkar råda en osäkerhet om hur man ska förhålla sig till materialet i åkerjorden källkritiskt. I fråga om kvalitativt urval av dateringsmaterial (som ofta blir träkol) saknas dock ofta ett teoretiskt underlag. Ett sådant underlag är under utveckling, och presenteras i det följande, och har framgångsrikt tillämpats vid undersökningar med goda resultat (t.ex. Hamilton m.fl. 2008, Ekholm m.fl. 2012 och Strucke m.fl. 2013).

När det gäller datering av förkolnat material i agrara lämningar är det viktigt att fråga sig vad vi *önskar* datera mot vad vi *faktiskt* daterar. Vi önskar dels datera när odlingen på platsen inletts, dels när den pågått. Eftersom en odling, till skillnad från en röjning inför en odling, är en pågående process och inte en kronologiskt kort händelse, kan vi inte räkna med att helt komma åt en datering av odlingen. Istället får vi försöka tolka odlingsperioderna utifrån de ögonblick dateringarna visar. Det vi faktiskt daterar är dödsdatumet på de förkolnade växtfragmenten; den springande punkten är därför hur vi tolkar sambandet mellan odlingen och olika typer av förkolnade växtfragment. För att diskutera detta måste vi först gå igenom varifrån kolet kommer, och här ser vi flera möjliga källor (fig 3 och 4).

Först och främst har vi naturliga skogsbränder som genom årtusenden har lämnat spår i form av kol i naturliga jordmåner. Dessa spår domineras av förkolnade fragment av den vedartade, massiva vegetationen i form av träkol, medan spår av spädare kvistar och örter är ovanligare, eftersom dessa lättare förbränts fullständigt vid skogsbrand, och – om de förkolnas utan att bli till aska – lätt fragmenteras fullständigt i markskiktet. I dessa sammanhang utgör skogsbrandskolet en kontaminationsrisk som

FIGUR 6.3. Tidsspann för kolproducerande händelser/fenomen på en given plats. Notera att röjningar och skogsbränder sker i korta intervall medan odling pågår under längre tidsperioder. Cirklarna till höger ska illustrera att odlingen producerar betydligt mindre volymer förkolnat material i jämförelse med andra fenomen.

vi vill undvika, men som är omöjlig att helt utesluta. Hoppingivande är dock att kolförekomsten i obrukad och orörd mark generellt är betydligt mindre än i brukad mark. Den övervägande delen av kol i odlingsområden bör därmed kunna knytas till kulturell verksamhet.

När det kommer till kol producerad av mänsklig aktivitet finns fyra huvudtyper av källor, varav tre förstnämnda är primärt förknippade med agrara aktiviteter och daterar dessa, och den sista rör omlagring som inte daterar odlingsjorden:

1. Röjningsbrand av ris i samband med upptagning av ny åkerjord. I samband med en sådan svedning tar man först ut det värdefullare grövre virket och bränner sedan riset – en aktivitet som bör resultera i en större andel förkolnat ris, kvist- och knoppfragment än vid en naturlig skogsbrand.
2. Svedning av den skördade åkern, d.v.s. åkerstubben, eller svedning av den örtvegetation av en träda – lågtemperaturbränder som i båda fallen kan resultera i förkolnade örtfragment. Då åkern i dessa fall efteråt plöjs, grävs om, eller ärgas kan dessa ömtåliga förkolnade örtdelar komma att vändas ner i jorden, bakas in i aggregat och skyddas mot fragmentering.
3. Medveten eller omedveten tillsättning av aska från andra källor (hushållsaska eller aska från närliggande härdar) i odlingsjorden. Aska höjer jordens pH-värde vilket i sin tur förbättrar grödornas näringsupptag.

Det är därför möjligt att aska medvetet blandats i jorden och betraktats som ett gödningsmedel.

4. Ibland har jordbruksmark tagits upp över äldre boplatslämningar med kolrika kulturlager. Sådan mark är generellt mycket bördig, och det är möjligt att det skett medvetet. Kol från äldre boplatsmiljöer kan därmed finnas inblandad i odlingsjord. Till denna omlagrande kategori kan även föras inblandning av kol från eldning i senare tid, som inte har med de äldre jordbrukandet att göra.

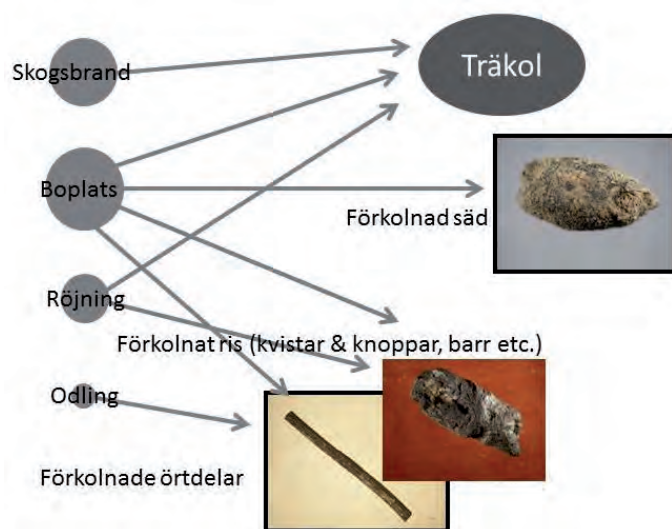
Betraktar vi dessa källor till förkolnat material i agrara lämningar blir svårigheterna uppenbara, men vi kan samtidigt konstatera att om vi kan utesluta inblandning från äldre boplatslämningar (vilket vi kan i föreliggande fall), så är de största källorna till kol förekomst på inom agrara lämningar trots allt förknippade med agrar verksamhet, och därmed att betrakta som korrekt daterande.

Vi kommer nu till frågan i vilka lämningar vi skall leta efter kolet som vi vill datera. Här har vi i princip två alternativ: röjningsrösen och odlingsjord. Ett tredje alternativ kan vara härdar som tolkas som knutna till det agrara systemet (Pettersson 2006), men sådana har inte påträffats i detta fall.

Dateringen av röjningsrösen är svårt, dels kan samma röse vara uppfört under flera faser, dels är bioturbationen i rösen ofta större än i den omgivande jorden vilket leder till att jorden mellan stennarna (i vilken det daterande materialet finns) rörs om och blandas med jorden under röset, och mycket sällan har en urskiljbar stratigrafi. Koncentrationen av sten leder till intensifierade vattenrörelser i den mellanliggande jorden, vilket höjer dess syrehalt. Rösena blir lockande miljöer för både växter och djur, inte minst insekter som myror, men även större djur. Hittas ett tydligt brandlager under ett röse kan detta naturligtvis vara en god möjlighet att datera den svedning som inlett röjningsfasen, liksom ett tydligt kolskikt ovanpå röset kan datera en nyröjning, men liknande urskiljbara lager hittas inte alltid. Istället kan kol från den äldsta röjningen ligga blandat med kol från senare röjningar. Klart är dock att kol i röjningsrösen primärt bör förknippas med röjningsfaser, och inte pågående odling.

Med odlingsjord menas här den del av markhorisonten som antas ha påverkats av brukning. Ibland går detta att urskilja stratigrafiskt, ibland inte. Det förkolnade materialet i odlingsjorden

både bör kunna förknippas med röjning och brukning, där vi enligt ovanstående resonemang preliminärt kan knyta förkolnat ris (och träkol) till röjningar, och förkolnade örtdelar till brukningsfaser inkl. träda (fig 4). Det skall dock påpekas att vi inte säkert kan knyta en viss typ av lämningar till en viss typ av svedning. Vid risbränning kan också örter förkolnas och vid stubbränning kanske man använder ruskor av ris för att kontrollera elden, vilket också kan ge upphov till förkolnade kvistfragment. Detta är oundvikligen en felkälla, men vi tror ändå att det kan finnas en möjlighet att urskilja spår av röjning och stubbränning genom att se till hur den totala andelen förkolnat material i marken ser ut. En övervägande del förkolnade örtfragment och kvistar i förhållande till träkol i en jord som odlats härrör sannolikt från svedning av stubb eller trädesvegetation. Riset i samma jord kan sannolikt ofta knytas till en röjningshändelse, medan träkolet är svårare att tolka och bör undvikas vid datering, alternativt tolkas försiktigt (även på grund av träkolets möjligt höga egenålder).

FIGUR 6.4: De olika kolproducerande fenomenen/aktiviteterna som kan vara förknippad med fossil odlingsmark ger i olika grad upphov till specifika typer av förkolnat material, vilket kan utnyttjas när dateringsmaterial skall plockas ut.

VAD NYTT KAN DESSA METODER BERÄTTA OM ÄLDRE TIDERS ODLING?

Exempel på nyttan av karteringar av fossil odlingsjord ges i följande punkter:

- En allmän förståelse och en konkret bedömning av ett områdes odlingsmark.
- Genom kartering av fossil odlingsmark i områden med röjningsrösen flyttas fokus från röjningens biprodukt till dess produkt. Bedömningar av den äldre odlingsmarkens areal underlättas.
- Områden som saknar röjningsrösen blir begripliga på ett nytt sätt genom att det tydliggörs om dessa områden består av impedimentmark, eller av så bra jordar att de inte behöver röjas.
- Nya frågeställningar kring röjd mark kan skapas genom att de sätts in i ett landskapsekonomiskt sammanhang. Det kan finnas helt olika skäl till att man röjt mark i olika områden, och tolkningen av dessa orsaks-samband underlättas om man kan tydliggöra huruvida man t.ex. röjt i utkanten av en större attraktiv odlingsmark som inte behövt röjas, eller om röjningen utgör en ö i en i övrigt obrukbar terräng.
- Genom att identifiera områden med attraktiv odlingsmark som inte behövt röjas, och därefter spåra hur röjning syftat till att utvidga dessa naturgivna odlingsytor, kan en ny förståelse för röjningens struktur och organisation skapas. På detta sätt kan också naturliga gränser i landskapen tydliggöras och öka förståelsen av kulturellt skapade gränser.

När det gäller frågan om att datera fossil odlingsjord, vill jag understryka att det här inte i första hand är frågan om att vinna nya insikter om den äldre odlingen, även om metoden på sikt förhoppningsvis kan bidra till det. Snarare är det ett försök att skärpa vårt källkritiska instrument vid datering. Jag menar att vi har mycket att vinna på att utgå från ett teoretiskt ramverk när vi daterar komplexa lämningar som dessa. Genom att innan vi skickar in vårt material för datering, formulera argument för hur vi kan anta att den odlings- eller röjningsfasen vi önskar datera hänger samman med det material vi faktiskt skickar in, och vilka felkällor som vi tror kan finnas, skapar vi bättre förutsättningar för att tolka resultaten av dateringarna.

REFERENSER

- Appelgren, K., Vinberg, A. med bidrag av Beckman-Thoor, K., Connelid, P., Heimdahl, J., och Strucke, U. 2011: *Ett röjningsröseområde i Norrtälje – ett differentierat landskapsutnyttjande under förhistorisk och historisk tid*. Uppland, Norrtälje socken, Tälje 2:115, RAÄ 6:1.
- Baran, J., Muray, A. S., Häggström, L. 2003: Estimating the age of stone structures using OSL: the potential of entrapped sediment. *Quaternary Science Reviews* 22. 1265-1271
- Eriksson, A. & Franzén, G., 2005: *Hägnadsmurar och rydskogar*. Stensträngsområde söder om Väderstads samhälle, delområde 1,2,3,4 & 6. Rapport UV Öst 2005:70
- Ekeholm, T., Karlenby, L. & Ramström, A. med bidrag av Heimdahl, J. 2011: *Röjningsrösen vid Ulvsäter i Hallsberg*. Arkeologisk förundersökning. Arkeologigruppen AB, rapport 2011:17
- Hamilton, J., Heimdahl, J., & Strucke, U., 2008: *Två bebyggelsefaser med tillhörande odlingsmark i Färsna* Uppland, Estuna socken, Färsna 1:2, RAÄ 192. Rapport UV Mitt 2008:17
- Hamilton, J., Östlund, S., med bidrag av Gustafsson, P., Heimdahl, J., och Ohlson, A., 2012: *Gravar och odling i Grönsta. Södermanland, Eskilstuna socken, Grönsta 1:7 och 2.18, RAÄ 517:1, RAÄ 363:1 och RAÄ 624:1*. UV Rapport 2012:25. Arkeologisk undersökning.
- Heimdahl, J. & Häggström L., 2007: Dagmaskar, kvartskorn och solljus. *Fornvännen* 102:1, 29-36
- Papmehl-Dufay, L., Nilsson, N., Ericsson, A., Alexandersson, K., Dutra Leivas, I., Ljungkvist, J. och Heimdahl, J. 2013: *E22, förbifart Rinkabyholm*. Kalmar läns museum, 2013
- Persson C., 1997: *Beskrivning till jordartskartan 11J Norrtälje NV*. SGU serie Ae 122. Uppsala.
- Pettersson, M., 2001: *Tre åkerundersökningar i Östergötland. Arkeologiska undersökningar av fossil åkermark, gravar och boplatslämningar från äldre järnålder*. Rapport UV Öst 2001:33.
- Pettersson, M., 2006: *Djurhållning och betesdrift. Djur, människor och landskap i Västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Strucke, U., Heimdahl, J. & Vestbö-Franzén, Å: 2013: *Årsta gårde – fossila åkrar intill Norrtälje stad*. UV Rapport 2013:28
- Strucke, U., Bergman, J., Gönelius Stenvall, G. 2012: *Ett gårdsläge och odlingsmark i Sinäs*: Uppland, Huddunge socken, Sinäs 1.4, Västerbo 1:17, Huddunge 216: arkeologisk förundersökning. UV Rapport, Riksantikvarieämbetet

Regional variation i jordbruks- och bebyggelseutvecklingen på sydsvenska höglandet

PER LAGERÅS

Riksantikvarieämbetet UV Syd

E-post: per.lageras@ arkeologerna.com

Abstract

I denna artikel används dateringar av röjningsrösen som ett underlag för att diskutera agrara expansioner och bebyggelseutveckling på sydsvenska höglandet i ett långt tidsperspektiv. Studien bygger på 716 stycken ¹⁴C-dateringar från olika delar av höglandet. Dateringarnas fördelning över tid presenteras i ett diagram som ger en översiktlig bild av de stora dragen i bebyggelse- och befolkningsutvecklingen. Denna bild bryts sedan ned sockenvis i ett försök att identifiera regional variation. Med hjälp av diagram över dateringarnas tidsmässiga fördelning i olika socknar beskrivs några olika typer av jordbruks- och bebyggelseutveckling. Slutsatsen är att det går att urskilja ganska distinkta regionala drag. Bland annat går det att skilja mellan områden som domineras av dateringar från romersk järnålder och områden som domineras av sentida dateringar, från medeltid och modern tid.

INLEDNING

Sedan de epokgörande artiklarna i slutet av 1980-talet, då Leif Gren med flera visade att röjningsrösen kan vara av förhistoriskt ursprung (Gren 1989, Norman 1989, Tollin 1989), har många röseområden undersökts inom ramen för uppdragsarkeologin. Områdena har varit av varierande storlek, komplexitet och ålder, frågeställningarna har skiftat och olika analys- och dokumentationsmetoder har prövats. De primära tolkningarna inom de enskilda undersökningarna har ofta gällt rösenas datering och deras tidsmässiga och rumsliga förhållande till bebyggelselämningar och gravar. På en mer övergripande nivå handlade diskussionen till en början framför allt om röseområdenas ålder, som ansågs ha betydelse inte minst för deras antikvariska status. Uppfattningen var länge att rösen i huvudsak härrörde från bronsålder och äldre järnålder (t.ex. Gren 1989, 1997; Norman 1989; Widgren 1997), men bilden har fått revideras i takt med att allt fler röse-

undersökningar gett sentida dateringar (Vestbö Franzén 1997; Lagerås 2002a; Ericsson 2004). En annan mer övergripande diskussion har gällt det odlingssystem som rösen kan tänkas representera – antingen ett mycket extensivt system med röjgödsling och långtidsträda (Gren 1989), eller ett mer intensivt system med kreaturgödsling och längre odlingsfaser (Widgren 1997:75; Lagerås 2000; för bra översikter över denna diskussion se Widgren 2003:207 f; Häggström 2005:94 ff.).

Något som inte diskuterats i samma utsträckning är röjningsrösens potential som bebyggelsehistoriskt källmaterial. Genom den i de flesta fall nära kopplingen mellan åkern och gården, kan rösedateringar ses som dateringar inte bara av odling utan också av bebyggelse. På samma sätt bör koncentrationer av rösedateringar, åtminstone på ett översiktligt plan, kunna tolkas som såväl agrar expansion som bebyggelseexpansion eftersom dessa båda har gått hand i hand. Tack vare det stora antal röseområden som undersökts på sydsvenska höglandet och de många rösen som ^{14}C -daterats, finns det idag ett fantastiskt källmaterial som kan användas för tolkningar av agrara expansioner och bebyggelseutveckling, och i sin förlängning av befolkningsutvecklingen.

I denna artikel och i en parallell artikel i Fornvännen (Lagerås 2013) sammanställer jag och tolkar ett stort antal ^{14}C -dateringar från röjningsrösen. De två artiklarna bygger på samma datamängd men har något olika inriktning. I artikeln i Fornvännen använder jag dateringarnas samlade bild för att diskutera de stora dragen i befolkningsutvecklingen och för att göra jämförelser med klimat- och pollendata. Jag ger där också en mer detaljerad forskningshistorik och för en längre diskussion kring dateringarnas representativitet. Här lägger jag istället fokus på regional variation.

Röseområden är komplexa fornlämningar och speglar inte sällan flera olika brukningsperioder och bebyggelsefaser. Tidsdjupet inom ett och samma område kan vara flera tusen år, från bronsålder till modern tid, och även med ett stort antal dateringar kan det vara svårt att reda ut de kronologiska förhållandena. Slumpen kan styra vilka perioder som blir representerade i dateringarna från den enskilda undersökningen, särskilt om antalet dateringar är få. Först när resultaten från olika undersökningar läggs samman och jämförs blir det möjligt att se mönster i den agrara markanvändningen genom tid och rum. Den fråga som jag ska försöka besvara

i denna artikel är om skillnader i dateringsresultaten mellan olika undersökningar endast speglar lokal variation från plats till plats, eller om det går att urskilja mer storskaliga mönster. Min målsättning är att undersöka om skilda agrara expansionsperioder berört olika delar av sydsvenska höglandet och om det på så vis går att urskilja regionala drag i bebyggelseutvecklingen.

KÄLLMATERIALET

Den metod som blivit något av en standard för datering av röjningsrösen är att samla in och ^{14}C -datera träkol från rösenas botten-skikt (Lagerås 2000:179ff). I idealfallet härrör sådant träkol från röjningsbränning i samband med att åkern bröts och stenröjningen påbörjades. En ^{14}C -analys daterar då anläggandet av den enskilda åkern. Metoden fångar däremot inte upp hur länge det enskilda röset använts eller om det under senare odlingsfaser lagts sten på befintliga rösen. Ett annat problem är att äldre träkol, t.ex. från mesolitiska skogsbränder eller från tidig odling utan stenröjning, kan finnas bevarat under rösen. Metoden har alltså sina begränsningar och enstaka avvikande dateringar kan vara svår-förklarliga. Ändå är det rimligt att anta att den stora merparten av dateringarna speglar röjningsbränningar i samband med agrar markanvändning, och att ansamlingar av dateringar indikerar pe-rioder av agrar expansion (se vidare diskussion i Lagerås 2013).

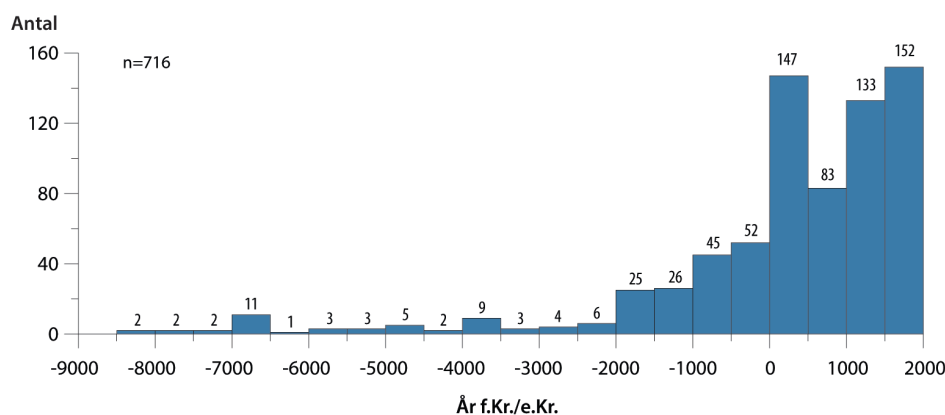
Jag har sammanställt samtliga rösedateringar från Jönköpings och Kronobergs län samt merparten av de dateringar som gjorts i Skåne. Jag har även inkluderat de dateringar från Kalmar län och Blekinge som jag har haft tillgång till. Sammanlagt rör det sig om 716 stycken ^{14}C -dateringar från 137 arkeologiska under-sökningsplatser, fördelade på 54 socknar (tabell 1, FIGUR 7.2). De daterade kolbitarna härrör från sektioner genom röjningsrö-sen och i de allra flesta fall rör det sig om träkol, dvs. förkolnad ved. Samtliga dateringsresultat har kalibrerats med OxCal 3.10 (Bronk Ramsey 2005), som bygger på kalibreringskurvan Int-Cal04 (Reimer m.fl. 2004). För att skapa histogram över date-ringarnas fördelning över tid har jag använt mittpunkterna på de kalibrerade 1-sigmaintervallen (jfr Peros m.fl. 2010).

EN SAMLAD BILD AV DATERINGARNA

Den sammanlagda bilden av rösedateringarnas fördelning över tid analyseras och diskuteras mer ingående i Lagerås (2013), men presenteras också här som en bakgrund till den regionala variationen. Diagrammet i FIGUR 7.1 är en sammanställning av samtliga de 716 ^{14}C -dateringar från röjningsrösen. Diagrammet har en kronologisk upplösning på 500 år, vilket innebär att staplarnas längd visar antalet dateringar vars kalibrerade mittpunkter faller inom respektive 500-årsintervall.

Som framgår av diagrammet är de äldsta dateringarna redan från mesolitisk tid och har rimligen inte med stenröjning eller agrar verksamhet att göra. Mer troligt är att de speglar enstaka naturliga skogsbränder (jfr Olsson m.fl. 2010). Brandfrekvensen ökar sedan en aning i början av neolitikum, vilket möjligen speglar en begynnande agrar aktivitet, men det är först under perioden 2000-1500 f.Kr., dvs. under senneolitikum och äldre bronsålder, som antalet dateringar ökar på allvar. En rimlig tolkning är att från och med den tiden började röjningsbränningar att praktiseras mer regelbundet på sydsvenska höglandet. Från samma tid framträder också en agrar expansion i pollendiagram, särskilt från de södra delarna av höglandet (Berglund m.fl. 2002).

Antalet dateringar ökar sedan sakta men stadigt fram till Kristi födelse, för att därefter öka dramatiskt och nå en distinkt

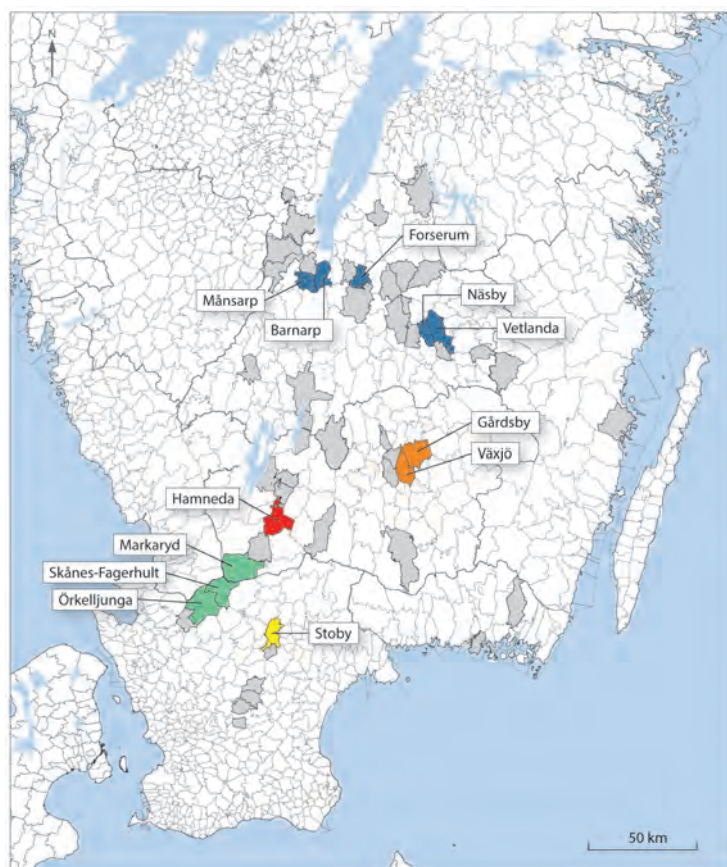
FIGUR 7.1. Samtliga 716 kalibrerade dateringar från röjningsrösen presenterade i histogramform med en stapel per 500 år.

topp under perioden 0–500 e.Kr. I synnerhet romersk järnålder framstår som en mycket stark expansionsperiod. Därefter minskar antalet dateringar under mellersta och yngre järnålder, troligen som en följd av befolkningsminskning inom åtminstone vissa delar av höglandet (se diskussion i Lagerås 2013). Rösedateringarna speglar alltså den nedgångsperiod som sedan tidigare är känd från pollendiagram (Andersen & Berglund 1994, Lagerås 1996), och som inom arkeologin diskuterats i termer av en folkvandringstida kris och Fimbulvinter (Näsman & Lund 1988; Gräslund 2008; Gräslund & Price 2012; Löwenborg 2012; Widgren 2012).

Efter nedgången under yngre järnålder ökar antalet dateringar igen under medeltid, och även de senaste 500 åren är starkt representerade. Detta resultat är värt att betona, eftersom den tidigare forskningen och diskussionen utgick från att huvuddelen av röjningsröseområdena på sydsvenska höglandet är från bronsålder eller äldre järnålder (t.ex. Widgren 1997). Fortfarande framstår äldre järnålder som en stark expansionsperiod, och då framför

FIGUR 7.2. Tabell 1. Antal rösedateringar per socken.

Skåne län		Bergunda	10	Forserum	20
Fulltofta	15	Dörarp	11	Habo	5
Häglinge	4	Gårdsby	68	Malmback	11
Ignaberga	3	Hamneda	114	Mulseryd	10
Lyby	1	Kånna	14	Månsarp	16
Rya	26	Ljungby	19	Norra Sandsjö	11
Skånes-Fagerhult	16	Markaryd	21	Norra Solberga	5
Stoby	52	Stenbrohult	2	Näsby	15
Södra Rörum	5	Traryd	15	Nässjö	4
Örkelljunga	24	Urshult	5	Nävelsjö	4
Blekinge län		Växjö	17	Rydaholm	5
Listerby	12	Älmhult	4	Sandseryd	2
Rödeby	8	Öjaby	7	Tranås	3
Kalmar län		Ör	4	Tännö	3
Mönsterås	6	Jönköpings län		Utvängstorp	1
Virserum	6	Anderstorp	3	Vetlanda	46
Kronobergs län		Barnarp	17	Vireda	4
Angelstad	6	Bottnaryd	2	Värnamo	1
Asa	4	Bäckseda	15	Öggestorp	7
Berg	1	Eksjö	6		

FIGUR 7.3. Karta över södra Sverige. Socknar från vilka det finns rösedateringar är markerade med grått eller färg. Färgen kopplar till de exempel som visas i FIGUR 7.4.

allt romersk järnålder, men det årtusende som representeras av flest dateringar är alltså det senaste.

Att röjningsrösen kan vara från historisk tid, och att sådana kan vara svåra att på morfologiska grunder skilja från förhistoriska rösen, har diskuterats i några tidigare artiklar (Vestbö Franzén 1997; Lagerås 2002a; Ericsson 2004). Men att de på detta sätt dominerar bilden är ändå överraskande, inte minst med tanke på tre förhållanden: För det första berör röseundersökningar nästan uteslutande den historiska bygdens utmark (dvs. det som anges som utmark på 1700- och 1800-talets skifteskartor), eftersom det är där som röjningsrösen finns bevarade. För det andra tas kolbitar för ^{14}C -datering i de flesta fall i rösenas

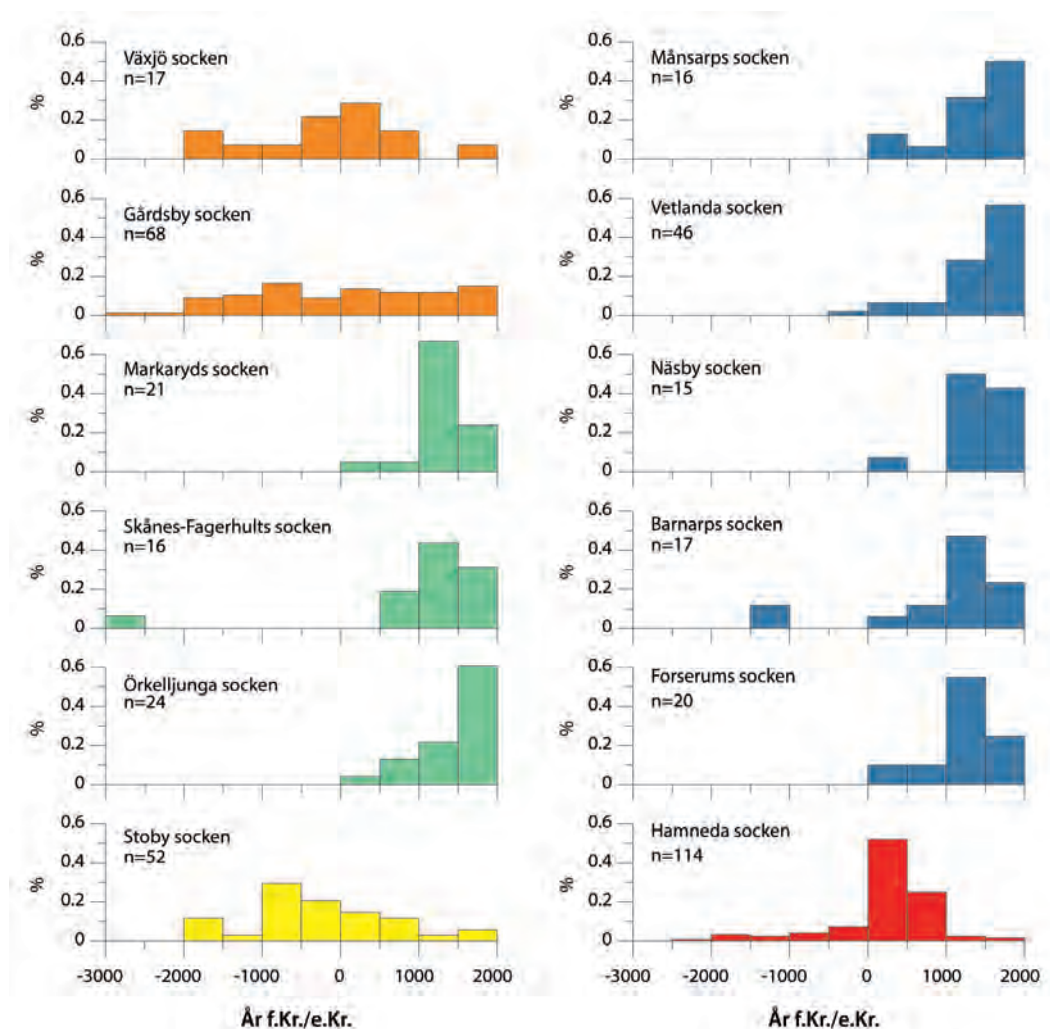
bottenskiikt, vilket gör att yngre röjningsfaser, då sten kan ha slängts upp på redan befintliga rösen, inte fångas upp av dateringarna. För det tredje väljer man vid datering ofta bort att datera rösen som man på förhand misstänker kan vara sentida. Detta sistnämnda förhållande har jag inget empiriskt belägg för, men mitt intryck är att det inom många projekt finns en strävan efter att få fram äldre dateringar, kanske delvis för att det ger större acceptans hos länsstyrelsen. Beroende på dessa faktorer menar jag att röjningsrösen från historisk tid, trots deras dominans i dateringarna, ändå kan förväntas vara underrepresenterade i förhållande till äldre rösen.

REGIONAL VARIATION

Så här långt har diskussionen byggts på den samlade bilden av dateringarna. Men även om sydsvenska höglandet i ett större naturgeografiskt perspektiv kan betraktas som relativt homogent, uppvisar det stor regional variation i bebyggelseutvecklingen. Detta är känt sedan tidigare och har studerats utifrån fornlämningsbilden, och då särskilt med utgångspunkt i utbredningen av olika gravtyper (t.ex. Hyenstrand 1979; Klang 1983; Löthman & Varenius 1987; Burström 1991; Svanberg 2003). När rösedateringar bryts ned sockenvis visar även detta källmaterial intressanta regionala skillnader.

I FIGUR 7.4 presenterar jag stapeldiagram för några olika socknar. Till skillnad från i diagrammet i FIGUR 7.1 anger staplarna procent istället för absoluta tal. Anledningen är att det då är lättare att visuellt göra jämförelser socknarna emellan. Jag har också begränsat diagrammen till de senaste fem tusen åren. Staplarnas längd som avläses på y-axeln visar alltså hur många procent av dateringarna (från de senaste 5000 åren) som i den aktuella socknen faller inom respektive 500-årsperiod.

Det första och sydligaste exemplet, Stoby socken vid Hässleholm i nordöstra Skåne (FIGUR 7.3), är det enda där dateringarna visar en tydlig tyngdpunkt redan under bronsålder och förromersk järnålder. Trakten är rik på stensättningar och gravrösen från denna tid och utgör gränsbygd mot de inre delarna av Kristianstadslätten (Carlie 2002; Lagerås 2002b). Jämfört med övriga rösemiljöer på sydsvenska höglandet är området relativt otypiskt, inte bara för att det ligger långt söderut utan också för att det lig-

FIGUR 7.4. Regional variation exemplifierad av tolv olika socknar. För att underlätta jämförelse mellan socknar med olika många dateringar visar staplarna den relativa representationen av varje 500-årsperiod. Antalet dateringar per socken framgår av n-värdena. Färgerna på staplarna kopplar till respektive socken på kartan i FIGUR 7.2.

ger topografiskt lågt och gränsar till slättbygd. Kanske kan detta delvis förklara den ovanligt tidiga expansionen.

Längre upp mot nordväst, i högländsmiljöerna där Skåne, Halland och Småland möts, visar rösedateringarna ett helt annat mönster. Tyngdpunkten ligger där i historisk tid med många medeltida dateringar. Även om det också förekommer enstaka järnåldersdateringar, domineras både Örkellunga, Skånes-Fagerhults och Markaryds socken av dateringar från historisk tid. På

Åke Hyenstrands så kallade negativa fornlämningskarta är denna trakt markerad som ett fornlämningsstomt område (Hyenstrand 1979:51). Eftersom hans karta byggde på gravar kunde man förvänta sig att arkeologiska undersökningar av boplatser och röseområden skulle nyansera bilden. Så blev också fallet i samband med undersökningarna inför utbyggnaden av E4:an, där såväl röjningsrösen som boplatslämningar kunnat dateras till järnålder på den småländska sidan gränsen (Skoglund 2007), men i stora drag håller bilden av en stark medeltida kolonisationsbygd (Hansson 2007; Lagerås 2007; Anglert 2008).

Inom Hamneda socken, söder om Ljungby i västra Småland, har ett pärlband av röseområden undersökts väster om Lagadalen (Lagerås 2000). Undersökningarna genererade ett stort antal dateringar och dessa visar en tydlig koncentration till romersk järnålder. Eftersom socknen har så många dateringar bidrar den starkt till den totala bilden i FIGUR 7.1. Romersk järnålder framstår som en expansionsperiod också i andra socknar, men ingensans så starkt som i Hamneda.

Delvis som en följd av den starka romartida expansionen är det också i Hamneda som vi ser den tydligaste nedgången under mellersta järnålder. Tidigare har diskussionen om ödeläggelse i samband med järnålderns kris till stor del handlat om östra Sverige, och då framför allt Öland och Gotland, stensträngsbygderna i Östergötland och Uppland, samt Hälsingland. Till de regioner som uppvisar en stark romartida expansion följd av nedgång och ödeläggelse kan vi nu lägga Hamneda socken, eller närmare bestämt moränhöjderna längs Lagadalen på de västra delarna av sydsvenska höglandet. En tolkning som framförts av Mats Widgren är att ödeläggelse och kris vid denna tid framför allt drabbade regioner som stått i direkt kontakt med Romarriket genom handel och kontaktnät (Widgren 2012:132). I så fall indikerar den romartida uppgången i rösedateringarna och den därpå följande nedgången att även jordbruket på sydsvenska höglandet var indraget i denna sfär, åtminstone regionalt. En rimlig slutsats är att den agrara utvecklingen på höglandet inte skedde i ett ekonomiskt och politiskt vakuum, utan att den tvärtom var känslig för konjunktursvängningar i omvärlden.

I trakten kring Växjö, några mil öster om Hamneda, ger rösedateringarna en helt annan bild. Där har undersökningar i fram-

för allt Gårdsby socken bidragit med många dateringar. Dessa karakteriseras av att vara mycket jämnt fördelade över tid, med ungefär lika många dateringar per 500-årsperiod ända från sen-neolitikum/äldre bronsålder till och med historisk tid. Från den angränsande Växjö socken finns inte lika många dateringar, men man kan ana att bilden där är ungefär densamma, vilket bekräftar att detta verkligen är ett regionalt drag (jfr Skoglund 2005:76). Dateringarna ger intryck av att trakten tidigt blivit fullkoloniserad och att den agrara marken inte har expanderat sedan bronsåldern, åtminstone inte på den moränmark där rösen bevarats. Självklart har det varit agrar expansion under senare perioder, men den har då antagligen varit koncentrerad till sedimentjordar och till den historiska bygdens åkermark, där spår efter tidigare odling röjts bort.

Längre norrut på höglandet, i Jönköpings län, uppvisar många röseområden en tyngdpunkt i historisk tid. Flera av socknarna har enstaka dateringar från romersk järnålder, men med en tydlig ökning av antalet dateringar först under historisk tid. I vissa socknar ligger den starkaste koncentrationen av dateringar i medeltid, som i Forserum, Barnarp och Näsby socken. Andra uppvisar störst koncentration under de senaste fem hundra åren, som till exempel Vetlanda och Månsarp socken. Också andra socknar på denna del av höglandet visar samma mönster. Att Jönköpings län har många rösedateringar från historisk tid har tidigare uppmärksamats av Ådel Vestbö Franzén (1997) och det bekräftas alltså av denna studie.

Sammantaget visar exemplen att det verkligen går att urskilja regionala drag i rösedateringarna. Det går att identifiera trakter som kännetecknas av ett visst kronologiskt förlopp och att särskilja dessa från andra trakter som kännetecknas av ett annat förlopp. Att det inte bara rör sig om lokal variation eller beror på slumpen, visas av att närliggande socknar tenderar att visa sinsemellan likartade förlopp. Följande regioner har kunnat urskiljas: (1) Röseområden som gränsar till de inre delarna av Kristianstadslätten i Skåne, som kännetecknas av stark agrar expansion redan under yngre bronsålder; (2) den gamla gränsbygden där Skåne, Halland och Småland möts, som kännetecknas av sentida dateringar och framstår som en typisk medeltida kolonisationsbygd; (3) höglandsområdena väster om Lagadalen vid Hamneda,

som uppvisar en stark romartida expansion följd av nedgång och ödeläggelse under mellersta och yngre järnålder; (4) trakten kring Växjö som uppvisar en märkligt jämn fördelning av rösedateringarna, från senneolitikum eller äldre bronsålder fram till modern tid; samt (5) de norra delarna av sydsvenska höglandet, där det i och för sig finns tecken på en romartida expansion, men där historisk tid dominerar.

AVSLUTANDE KOMMENTAR

Den samlade bilden av rösedateringarnas tidsmässiga fördelning på sydsvenska höglandet, som den framgår av FIGUR 7.1, kan ligga till grund för att diskutera samhällsutvecklingen och den agrara utvecklingen i ett långt tidsperspektiv, liksom även befolkningsutvecklingen (Lagerås 2013). Bilden vilar redan nu på ett stort antal dateringar (716 stycken) och det empiriska underlaget måste ses som bra, men självklart kommer bilden att ändras eller i varje fall nyanseras i takt med att nya områden undersöks och antalet dateringar växer.

Att slå samman alla rösedateringar från sydsvenska höglandet till en gemensam kurva på detta sätt har den fördelen att det empiriska underlaget blir stort. Samtidigt innebär det en förenkling, eftersom olika delar av höglandet säkert har sina egna särdrag och sin egen historia. I denna artikel har jag därför prövat att bryta ner den stora bilden sockenvis, med målsättningen att identifiera regionala drag i den långsiktiga agrara utvecklingen. Nackdelen är att ju mer man finindelar materialet desto färre blir dateringarna och desto osäkrare blir de enskilda tolkningarna. Här kommer förutsättningarna att förbättras framöver i takt med att fler röseområden undersöks och dateras.

Min slutsats är ändå att det redan nu går att urskilja regionala drag, dvs. att rösedateringarnas fördelning över tid uppvisar rumsliga mönster som inte bara är en lokal variation från plats till plats eller från gård till gård. Till exempel står det klart att vissa regioner har haft en stark agrar expansion under romersk järnålder medan andra karakteriseras av medeltida expansion. Dessa regionala skillnader överensstämmer till stor del med tidigare tolkningar av bebyggelseutvecklingen baserade exempelvis på gravtyper, men intressanta avvikelser kan också konstateras. Det gäller framför allt i Jönköpings län, där den mycket rika fö-

rekomsten av gravar från äldre järnålder inte återspeglas fullt ut i rösedateringarna. Det är också intressant att notera den stora rikedomerna på dateringar från historisk tid i områden som enligt äldre kartor utgör utmark till den historiska bygden.

Målsättningen här har inte varit att göra en regionindelning av sydsvenska höglandet, utan snarare att visa att rösedateringarna uppvisar regionala drag och att vi med dem som underlag kan diskutera hur olika agrara expansionsvågor (och eventuella tillbakagångar) berört skilda delar av höglandet. Flera andra typer av arkeologisk dokumentation kan användas för liknande studier, och förhoppningsvis kan de användas för att testa och utveckla de tolkningar som förts fram här.

Tack till Moa Lorentzon vid Jönköpings läns museum, Åsa Alering vid Kulturparken Småland, samt Bo Friman, Linda Billström och Marita Sjölin vid Riksantikvarieämbetet som gett mig dateringsdata.

REFERENSER

- Andersen, S. T. & Berglund, B. E., 1994. Maps for terrestrial non-tree pollen (NAP) percentages in north and central Europe 1800 and 1450 yr B.P. Frenzel, B. (red.). *Evaluation of land surfaces cleared from forest in the Roman Iron Age and the time of migrating Germanic tribes based on regional pollen diagrams*. Paläoklimaforschung 12.
- Anglert, M. (red.), 2008. *Landskap bortom traditionen: historisk arkeologi i nordvästra Skåne*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Berglund, B. E., Lagerås, P. & Regnéll, J., 2002. Odlingslandskapets historia i Syd-sverige – en pollenanalytisk syntes. Berglund, B. E. & Börjesson, K. (red.). *Markens minnen – landskap och odlingshistoria på smäländska höglandet under 6000 år*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Bronk Ramsey, C., 2005. *OxCal v3.10 Radiocarbon Calibration Package*. <http://c14.arch.ox.ac.uk/oxcal.html>
- Burström, M., 1991. *Arkeologisk samhällsavgrensning: en studie av vikingatida samhälls-territorier i Smålands inland*. Stockholm Studies in Archaeology 9. Stockholms universitet.
- Carlie, A., 2002. Människor och landskap: om förhistoriska samhällen i en nordskånsk inlandsbygd. Carlie, A. (red.). *Skånska regioner – tusen år av kultur och samhälle i förändring*. Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Skrifter 40. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Ericsson, A., 2004. Medeltida odlingar på utmarker: krisfenomen eller överskottsproduktion? *Tidskrift* 2004/4.
- Gren, L., 1989. Det smäländska höglandets röjningsröseområden. *Arkeologi i Sverige 1986*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

- Gren, L., 1997. *Fossil åkermark: äldre tiders jordbruk – spåren i landskapet och de historiska sammanhangen*. Fornlämningar i Sverige 1. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Gräslund, B., 2008. Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen 536–537 e.Kr. *Saga och Sed* 2007.
- Gräslund, B. & Price, N., 2012. *Twilight of the gods? The 'dust veil event' of AD 536 in critical perspective*. *Antiquity* 86.
- Hansson, M., 2007. Medeltida kolonisation och bebyggelse i sydvästra Småland. I: Hansson, M. (red.) *Utmarker, gårdar och människor – om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*. Smålands museum.
- Hyenstrand, Å., 1979. *Arkeologisk regionindelning av Sverige*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Hägström, L., 2005. *Landskapsutnyttjande, bete och odling på sydsvenska höglandet under äldre järnålder – exemplet Öggestorp*. Jönköpings läns museum.
- Klang, L., 1983. Formninnessinventeringen. Thor, L. (red.). Fornlämningar och arkeologi i Kronobergs län. *Kronobergsboken 1983*. Kronobergs läns Hembygdsförbund/Smålands museum.
- Lagerås, P., 1996. *Vegetation and land-use in the Småland Uplands, southern Sweden, during the last 6000 years*. Kvartärgeologiska avdelningen, Lunds universitet. Lundqua Thesis 36.
- Lagerås, P., 2000. Järnålderns odlingssystem och landskapets långsiktiga förändring – Hamnedas röjningsröseområden i ett paleoekologiskt perspektiv. Lagerås, P. (red.). *Arkeologi och paleoekologi i sydvästra Småland – tio artiklar från Hamnedaprojektet*. Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Skrifter 34. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Lagerås, P., 2002a. Röjningsrösen och den historiska bygden – brukandet av till synes ålderdomliga röseområden under historisk tid. *Tidskrift* 2.
- Lagerås, P., 2002b. Skog, slätter och stenröjning – paleoekologiska undersökningar I trakten av Stoby i norra Skåne. Carlie, A. (red.). *Skånska regioner – tusen år av kultur och samhälle i förändring*. Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Skrifter 40. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Lagerås, P., 2007. *The ecology of expansion and abandonment: medieval and post-medieval land-use and settlement dynamics in a landscape perspective*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Lagerås, P., 2013. Agrara fluktuationer och befolkningsutveckling på sydsvenska höglandet tolkade utifrån röjningsrösen. *Fornvännen* 108/4: 264–277.
- Löthman, L. & Varenius, B., 1987. Förhistorien. Rydén, J. (red.). *Jönköpings läns historia. Småländska kulturbilder 1986-87*. Jönköpings Läns Museum.
- Löwenborg, D., 2012. *An Iron Age shock doctrine – did the AD 536–7 event trigger large-scale social changes in the Mälaren Valley area?* *Journal of Archaeology and Ancient History* 20012/4.
- Norman, P., 1989. Röjningsrösen och förhistoriska gravar. *Arkeologi i Sverige 1986*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Näsman, U. & Lund, J. (red.), 1988. *Folkevandringstiden i Norden: en krisetid mellem ældre og yngre jernalder*. Aarhus Universitetsforlag.
- Olsson, F., Gaillard, M.-J., Lemdahl, G., Greisman, A., Lanos, P., Marguerie, D., Marcoux, N., Skoglund, P. & Wäglind, J., 2010. *A continuous record of fire covering the last 10,500 calendar years from southern Sweden – the role of climate and human activities*. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology* 291.

- Peros, M. C., Munoz, S. E., Gajewski, K. & Viau, A. E., 2010. *Prehistoric demography of North America inferred from radiocarbon data*. Journal of Archaeological Science 37.
- Reimer, P. J., Baillie, M. G. L., Bard, E., Bayliss, A., Beck, J. W., Bertrand, C. J. H., Blackwell, P. G., Buck, C. E., Burr, G. S., Cutler, K. B., Damon, P. E., Edwards, R. L., Fairbanks, R. G., Friedrich, M., Guilderson, T. P., Hogg, A. G., Hughen, K. A., Kromer, B., McCormac, G., Manning, S., Bronk Ramsey, C., Reimer, R. W., Remmele, S., Southon, J. R., Stuiver, M., Talamo, S., Taylor, F. W., van der Plicht, J. & Weyhenmeyer, C. E., 2004. *IntCal04 terrestrial radiocarbon age calibration, 0-26 cal kyr BP*. Radiocarbon, 46.
- Skoglund, P., 2005. *Vardagens landskap: lokala perspektiv på bronsålderns materiella kultur*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8° 49. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Skoglund, P., 2007. Järn, jordbruk och bebyggelse – sydvästra Småland från romersk järnålder till vikingatid. I: Hansson, M. (red.) *Utmarker, gårdar och människor – om järnålder och medeltid i sydvästra Småland*. Smålands museum.
- Svanberg, F., 2003. *Decolonizing the Viking Age 1*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8° 43. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Tollin, C., 1989. Rönjningsrösen i södra Sverige. *Arkeologi i Sverige 1986*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Vestbö Franzén, Å., 1997. Aspekter på odling. Jordbruk och odlingslandskap i Jönköpings län under förhistorisk tid och medeltiden. I: Nordström, M. & Varenius, L. (red.) *Det nära förflutna – om arkeologi i Jönköpings län*. Jönköpings läns museum.
- Widgren, M., 1997. *Fossila landskap – en forskningsöversikt över odlingslandskapets utveckling från yngre bronsålder till tidig medeltid*. Kulturgeografiskt seminarium 1/97. Kulturgeografiska Institutionen, Stockholms universitet.
- Widgren, M., red., 2003. *Rönjningsröseområdena på sydsvenska höglandet – arkeologiska, kulturgeografiska och vegetationshistoriska undersökningar*. Kulturgeografiska inst., Stockholms universitet. Meddelande 117.
- Widgren, M., 2012. *Climate and causation in the Swedish Iron Age: learning from the present to understand the past*. Geografisk Tidskrift/Danish Journal of Geography 112.

Handläggning av fossil åkermark i Jönköpings län (KML)

BO ANNUSWER

Länsstyrelsen i Jönköpings län

E-post: Bo.Annuswer@lansstyrelsen.se

Abstract

Denna artikel belyser hur ärenden som inbegriper fossil åkermark handläggs i Jönköpings län. Lämnningstypen hör till de prioriterade i länet, varför flertalet beslut varje år berör dessa lämningar.

En första tanke inför denna genomgång var att ge en samlad bild av hur länsstyrelserna i sydlänen ser på och handlägger ärenden som berör fossil åker. Avsikten var att ge en bild av gemensam, eller avvikande, syn på lämnningstypen och vilka syften och inriktningar som gäller vid handläggning av fossil åker beslut enligt 2 kap, 12–13 §§, förundersökning och särskild undersökning.

Det visade sig att beslut rörande fossil åker inte var lika frekvent i kringliggande län som i Jönköpings län och att det inte finns någon samstämmig bild vid bedömning av fornlämningsars potential eller inriktning vid beslut.

Jag väljer därför att enbart beskriva hur handläggning av fossil åkermark enligt KML går till på Länsstyrelsen i Jönköpings län. Jag har valt att titta närmare på de beslut som på något sätt berört fossil åker under åren 2011 och 2012.

DEN FOSSILA ÅKERN I JÖNKÖPINGS LÄN

Länsstyrelsen ser fossil åker som en prioriterad lämningsform, en karaktärlämning, i länet. De utgör en grund för att studera hur människa odlat, bott och organiserat sitt landskap från tidig järnålder fram till 1800-talets torpare.

De finns områden med fossila åkrar som ingår som en del i ett större landskapssammanhang med gravar, boplatslägen och eller spår av järnframställning och skogbrukslämningar. Dessa områden är inte bara unika i ett lokalt perspektiv utan även re-

gionalt och globalt. De torde avspegla liknade förhållanden som en gång, beroende på markförhållanden, varit mer allmänna i (minst) norra Europa.

Det moderna jordbrukets framväxt kom att ställa andra krav på markens beskaffenhet för en effektiv brukning. Mindre lämpliga områden kom att överges, eller få ändrad användning som ängs- och hagmark, andra områden kom att förändras, röjningsrösen togs bort till förmån för stentippar eller stenmurar som kom att byggas på tills mindre brukningsenheter slogs ut eller samman under 1900-talet. Till slut har även tippar och murar tagits bort för att ge stora sammanhängande maskinanpassade brukningsytor. Av äldre tider finns ibland bebyggelsen helt eller delvis bevarad, men med nya funktioner. De äldre arealerna i skogsmark ligger oftast säkert bevarade i den skog som tagit över gamla tiders odlingsmödor, endast hotade av enstaka etableringar och det moderna skogsbruket.

Kunskapsbehovet för att tolka fossila åkrar och kunna sätta in dem i sitt rätta sammanhang är stort. Ändå sker oftast vid beslut om förundersökning, av nödvändighet för en effektiv handläggning, en schablonmässig bedömning av lämningars potential.

De fossila åkrarnas ofta stora utbredning medför att endast delar som direkt berörs av exploatering (för-)undersöks. Det är ytterst sällsynt att beslut tas om tillstånd att ta bort fornlämning, fossil åker, enligt 2 kap 12§ KML med villkor om särskild undersökning enligt 2 kap 13§. Ofta blir bedömningen att det räcker med en förundersökning, då berörda delar vid kommande exploatering redan undersöks i detta skede, eller utfallet inte motiverar fördjupad studie i form av en särskild undersökning.

Även om en hel fornlämning ingår i ett exploateringsområde, är det ur ekonomisk synpunkt oftast inte möjligt att undersöka mer än mindre delar av den. Detta förhållande ställer höga krav på att undersökare har en sådan erfarenhet och kännedom om fossil åker att det redan i förundersökningsskedet görs ett urval inom fornlämningen som ger störst möjlig ny kunskap och som kan motivera att ärendet går vidare till en "slutundersökning".

Förekomst av andra kända eller nya påträffade fornlämningstyper inom den fossila åkern, som gravar eller boplatslämningar, medför att incitamentet till att ställa högre krav på syftet med en undersökning och dess inriktning och ambitionsnivå blir tydli-

gare. Här kan studier av den fossila åkerns olika cykliska faser, röjning-odling-äng-bete-träda ställas i relation till andra aktiviteter – verksamheter, bebyggelsemönster eller ritualisering – som kan ge svar på hur närområdet, livsrummet, organiserats och ge en inblick i hur den samtida människan levte.

Under de två åren som studerats har 101 beslut fattats som på något sätt berör fossil åker.

Besluten omfattar 58 avverkningsärenden, d.v.s. tillstånd till ingrepp i fornlämning enligt 2 kap 12§, och 45 exploateringsärenden fördelade på utredningar enligt 2 kap 11§, som resulterat i nypåträffad fossil åker (25 beslut), förundersökningar enligt 2 kap 13§ (15 beslut) och tillstånd (4 beslut) att rubba, ändra eller ta bort fornlämning enligt 2 kap 12§ med villkor enligt 2 kap 13§. Slutligen har 1 beslut medfört avslag på ansökan om att få uppföra ett vindkraftverk enligt 2 kap. 12§ KML.

Vidare har ett antal fossila åkrar undantagits som sökytor i beslut om tillstånd att medföra och använda metallsökare, enligt 2 kap 20§.

FORNLÄMNINGSBILD

FMIS ger 4 100 träffar på fossil åker och områden med fossil åker Jönköpings län vilket utgör 10% av alla fornlämningar i länet. Av dessa är 896 fornlämning, 188 bevakningsobjekt, vilket är att jämföras med fornlämning, och resterande 3 016 övrig kulturhistorisk lämning.

Denna bild kommer radikalt att förändras när år 1850, enligt den nya propositionen, blir gränsen för fornlämning. Alla fossila åkrar som nu är registrerade som övriga kulturhistorisk lämning bör bli föremål för bedömning och eventuell omtolkning till fornlämning inför beslut enligt 2 kap. KML. Det enda åkrar som kan undantas från ny bedömning är de som anges som åker på 1950-talets ekonomkartor.

Jämfört med t.ex. Kronobergs län är andelen fornlämning liten i Jönköpings län. Detta beror på att inventeringen skedde tidigare i Jönköping och att bedömningsgrunderna för fornlämning kom att modifieras.

Senare års inventering för bl.a. vindkraft har tydligt visat på ett tidigare känt faktum, att det finns stora luckor i inventeringen i skogsmark, att många fossila åkrar är schablonmässigt inmätta,

att flera fornlämningar sannolikt kan slås samman till sammanhängande enheter och ett stort antal har en betydligt större utbredning än vad som är noterat. Skogsbruk och tåkter har medfört att hela eller delar av fossil åker, främst övrig kulturhistorisk lämning, helt eller delvis har skattats åt förgängelsen.

Registrerade fossila åkrarna omfattar vanligen röjda ytor, röjningsrösen, terrasseringar och åkerhak men även andra lämningar som stensättningar, stensträngar, hålvägar, järnframställning och skogsbrukslämningar finns representerade inom de fossila åkrarna.

Förundersökningar av fossila åkrar, som i utgångsläget endast haft rent agrara element registrerade, har resulterat i enstaka gravar till hela gravfält, enstaka boplatslämningar, som stolphål och härdar, ibland samtida med odlingsfaserna. Vidare påträffas nya lämningar efter järnframställning, skogsbruk, som kolningsgropar, kolbottnar, tjärdalar, m m, samtida med odlingen eller från andra perioder, men också lämningar från äldre perioder som stenåldersboplatser, från såväl mesolitikum som neolitikum, till senare tiders lägenhetsbebyggelser.

BESLUT SOM RÖR FOSSIL ÅKER

Särskild utredning

Vid beslut om särskild utredning, främst inför vindkraft, ledningsdragningar och vägar har 11 beslut tagits under 2011 som resulterat i nyregistrering av 48 fossila åkrar. Av dessa har 31 bedömts som fornlämning och 17 övrig kulturhistorisk lämning. År 2012 togs 14 beslut som resulterat i 164 tidigare okända fossila åkrar varav 49 bedömts vara fornlämning och 115 övrig kulturhistorisk lämning.

Syftet med en särskild utredning är att bedöma om tidigare inte känd fornlämning eller topografiska lägen för under mark dold fornlämning förekommer inom arbetsområdet. Detta görs genom kart- och arkivstudier och inventering i fält. Om det finns topografiska lägen för boplatser eller andra under mark dolda lämningar är det motiverat med sökschakt eller upptagande av provrutor och eventuellt ¹⁴C-datering för att tidsfästa sådana lämningar.

Det är viktigt att redan i utredningsskedet av större områden söka begränsa fornlämningen och översiktligt kartera synliga lämningar (rösen, röjda ytor, terrasser, åkerhak o.s.v.). Vid linjeprojekt bör detta göras minst inom planerat arbetsområde och närliggande ytor.

Oftast är underlagen från särskilda utredningar nog för att styra undan vindkraftsetableringar, kabeldragningar och arbetsvägar. I enstaka fall, då detta inte möjligt, går ärendehantering vidare.

Vid större arbetsföretag som industrietableringar och vägar, där arbetsföretaget inte går att omlokaliseras, går den antikvariska processen vidare i förundersökningar och, om krav därpå kvarstår, till mer eller mindre begränsade särskilda undersökningar.

Arkeologisk förundersökning

Under 2011 och 2012 har 5 respektive 10 beslut fattats om förundersökning av hela eller delar av 12 respektive 42 fossila åkrar där ett mindre antal även innehållit andra lämningar, som boplatser, gravar och skogsbrukslämningar.

Förundersökningen ska ge länsstyrelsen underlag för att bedöma om fornlämningen ska bevaras eller helt eller delvis kan tas bort med krav på en särskild undersökning eller med villkor om särskilda åtgärder för att bevara den.

Syftet med förundersökningar kan t.ex. vara att, inom arbetsområdet och dess anslutning, fastställa respektive fornlämnings art, omfattning, komplexitet och, vid förkommande fall, fyndförekomst. Vidare, där så är möjligt, att datera lämningarna.

För synliga lämningar (röjningsrösen) som direkt berörs av olika ingrepp, t.ex. stolpplatser för elledningar, kan krav ställas på att de ska undersökas och tas bort i förundersökningsskedet. Slutligen ska förundersökningarna visa om det finns möjlighet att anlägga körvägar vid olika arbetsföretag (t.ex. transport av byggfordon i byggsleden, för underhåll i driftsleden) så att ingrepp i fornlämning minimeras eller undviks.

Förundersökningarna har visat på att expansionsfaser i länets odlingslandskap huvudsakligen ligger under romersk järnålder och slutet av vikingatid in i tidig medeltid, att en märkbar nedgång sker under 1300-talet och att en ny expansionsfas tar vid under slutet av 1400-talet in i 1600-talet.

Under perioden har tre stenåldersboplatser, två mesolitiska och en neolitisk, upptäckts inom fossila åkrar. En har undersökts och ytterligare två kommer att undersökas under 2013.

Inför en industrietablering utanför Smålandsstenar i Gislaveds kommun genomfördes en särskild utredning 2011 som resulterade i en nyupptäckt fossil åker med ett vikingatida höggravfält och

en mesolitisk boplatz på ett impediment i fullåkerbygd. Samtliga lämningar för- och slutundersöktes under 2012.

I samband med förundersökning för elstolpar och arbetsväg i en fossil åker i Fryele socken i Värnamo kommun påträffades en mesolitisk boplatz som kommer att slutundersökas under år 2013.

Vid Barkeryd i Nässjö kommun finns ett nyupptäckt gravfält från romersk järnålder med samtida enstaka boplatzlämningar i en fossil åker, med en första röjningsfas samtida med gravarna och röjningsrösen, som daterats från vikingatid till 1600-tal, och den ovan nämnda neolitiska boplatzen. Denna komplexa forn-lämning kommer att undersökas under 2013.

Avverkningsärenden

Under 2011 och 2012 har 93 respektive 90 beslut tagits i samband med avverkning varav 27 respektive 31 ärenden berör fossil åker, bedömd som fornlämning. Vid en jämförelse kan det noteras att länsstyrelserna i sydlänen ställer olika villkor för avverkning i fossil åker. Länsstyrelsen i Jönköping ger med stöd av 2 kap. 12§ KML tillstånd till nyplantering med följande villkor:

- Avverkning och uttransport av virke och ris ska ske på sådant sätt att skador inte uppkommer på fornlämningar eller markytan
- Området ska grovrensas på ris och annat skogsavfall
- Vägar och upplagsplatser får inte anläggas
- Körning som medför skador i markytan av någon betydelse får inte ske
- Maskinell markberedning är inte tillåten inom avverkningsområdet som berör fossil åker
- Plantering får inte ske på synliga rösen

Särskild undersökning, exploateringsärenden

Under de två aktuella åren har inget beslut fattats med krav på särskild undersökning. Fyra beslut om tillstånd till ingrepp med villkor togs under perioden, år 2011 ett beslut för en fossil åker, år 2012 tre beslut som tillsammans berörde 18 fossila åkrar samt ett beslut som innebar avslag på tillstånd till ingrepp i fossil åker.

Ett ärende avsåg att förbättra en befintlig väg till en sommarstuga. Länsstyrelsen anförde att det planerade arbetsföretaget endast skulle komma att medför ringa påverkan på aktuell lämning och att grusning av vägsträcka därför kunde accepteras ur

kulturmiljösynpunkt. Tre ärenden avsåg kraftledningsstolpar och arbetsvägar inom 18 olika fossila åkrar. De olika villkor som angavs var:

- För att arbetsområdet för uppförande av stolpar, körvägar och massaupplag inte ska beröra synliga lämningar ska arbetsområden och körvägar snitslas, vid behov skyddsstängslas, så att synliga lämningar inte kommer till skada. Arbetet skall utföras under antikvarisk kontroll.
- Villkor till ingrepp i del av fornlämning, där ledningsstolpar ska placeras är att arbetsväg för transporter och uppförande av ledningsstolpar endast får utföras inom anvisade områden och att arbetet ska ske under antikvarisk kontroll.
- Inom RAÄ 375 finns tre röjningsrösen i närhet av befintlig luftledningsgata. Inom RAÄ 364 finns två rösen i anslutning till platsen där ledningen byter riktning. Rösena ska märkas ut inför arbetet. Körning med arbetsfordon får inte ske på synliga lämningar. Körning med arbetsfordon får endast ske inom befintlig ledningsgata. Det ska även ske vid en sådan tidpunkt och på sådant sätt att körskador undviks. Märkningen ska tas bort när arbetet är färdigt. Detta beslut ska delges den personal som ska utföra arbetet.

AVSLAG PÅ ANSÖKAN OM TILLSTÅND ATT TA BORT FORNLÄMNING

Avslaget på ansökan avsåg en etablering av ett vindkraftverk med tillhörande arbetsväg i en fossil åker i anslutning till gravar, fyra kvadratiska stensättningar och ett röse. Motivering till avslaget var i korta drag:

- De förhistoriska gravarna bildar en gravmiljö från järnåldern med troligen fler gravar under mark som idag saknar bevarad markering. Rimligen finns även boplatslämningar från samma period i närheten av gravarna. - Den fossila åkermarken har bedömts som fornlämning och därmed äldre, möjligen förhistorisk. Delar av den fossila åkern kan ha varit brukad av samma människor som anlade gravarna. Sammantaget utgör de ovan nämnda lämningar en komplex fornlämningsmiljö som är värd att bevara intakt som historiskt källmaterial.
- Länsstyrelsen bedömer att den planerade markanvändningen för vindkraftverket innebär både direkta markingrepp som förändrar den fossila åkern samt ingrepp i det fornlämningsområde som tillhör gravarna

som försvårar eller gör det omöjligt att uppfatta fornlämningarna i sitt naturliga sammanhang.

I avvägningen mellan att bevara eller tillåta ingrepp bedömer länsstyrelsen att fornlämningarna är av sådan art och betydelse att fornlämningarna ska utgöra hinder för planerad etablering av vindkraftverk och tillfartsväg till detta. Länsstyrelsen bedömer att det allmänna intresset av att skydda fornlämningarna väger över intresset att få genomföra planerad exploatering.

Företaget valde att överklaga beslutet till förvaltningsrätten som följde länsstyrelsens linje. Förvaltningsrättens domslut har överklagats till kammarrätten, så mera om detta ärende lär de finnas anledning att återkomma till i ett annat sammanhang.

IDENTIFIERING AV KUNSKAPSLUCKOR OCH FORMULERANDE AV VIKTIGA FRÅGESTÄLLNINGAR

Då KML är en bevarandelag är länsstyrelsens uppgift att bevara, eller minimera ingrepp i, fornlämning. I det senare fallet måste länsstyrelsen anpassa sina frågeställningar till de insatser som begränsade undersökningar kan svara på.

De kunskapsluckor som finns i förståelsen av fossil åker, och aktuella viktiga frågeställningar som behövs för att fylla dem, måste identifieras och formuleras av forskarsamhällets olika aktörer. Veterligen pågår ingen sådan forskning i den akademiska världen. Ny kunskap måste därför tas fram av de grävande institutioner som är väl införstådda med förhållanden i länet, men även med jämförande kunskap från andra områden.

Då fossila åkrar omfattar olika långa tidsspänn och uppvisar en stor variation i utformning och innehåll, beroende på topografiska förutsättningar men sannolikt även mer lokala brukningssätt och traditioner som styr hur man förhåller sig till sitt landskap, måste såväl frågeställningar som syftet och inriktning på undersökningar anpassas efter varje lokal och deras förutsättningar. Att återkommande slå in öppna dörrar och nå mer eller mindre förväntade resultat kan vara bekräftande men knappast berikande i längden.

Nyetablering av vindkraftsparker och ett större linjeprojekt, kraftledning genom länet, har under de senaste åren gett en ökad kunskap om fossil åker i skogmark och samtidigt pekat på stora brister i inventeringen av skogsområden. I länet är 70 % av ytan

skogsmark och behovet av ny inventering i dessa områden är stort, framför allt i länets Västgötakommuner, Mullsjö och Habo, men luckor finns bevisligen i hela länet.

Skog och historia har bidragit till ökad kunskap om förhållanden i skogsområden, men resultaten härifrån kan inte jämföras med resultaten från en särskild utredning.

För att få ett bättre kunskapsunderlag rörande fornlämningsbilden i skogsmark planerar länsstyrelsen att söka medel till ett kunskapsprojekt med nyinventering, inledningsvis av några utvalda delar av några socknar. Detta för att få en bild av var bristerna finns och hur omfattade de är och vilket behov som föreligger för inventering av skogsmark i länet i stort. En sådan kunskap utgör en god bedömningsgrund om hur omfattande särskilda utredningar behöver vara i olika landskapstyper.

Under året kommer ett antal förundersökningar och en särskild undersökning förhoppningsvis att ge en bredare kunskap om fossila åkrar i Jönköpings län:

- I Södra Stigamo, ett nytt industriområde i Vaggeryds kommun, inleds en förundersökning av fyra av totalt ett 10-tal fossila åkrar.
- I Bredestads och Marbäcks socknar i Aneby kommun kommer två fossila åkrar, varav en med en osäker stensättning att förundersökas inför nydragning av väg 32.
- I Barkeryds socken, Nässjö kommun, kommer en särskild undersökning att genomföras av fossil åker med gravar och boplatslämningar som förväntas ge ny kunskap om hur ett landskap nyttjats från romersk järnålder in i historisk tid, inte bara vid expansionsfaser utan även under mellanliggande perioder, Vad händer i landskapet under folkvandringstid in i tidig vikingatid? Hur avläses den agrar krisen i samband med digerdöden under 1300-talet?

Pågående projekt, tillsammans med kommande utredningar inför nya vindkraftsparker och linjeprojekt, kommer på sikt att ge ny viktig kunskap och därmed underlag för den framtida handläggningen av fossil åkermark i länet.

Mellan karta och verklighet – kunskapsteoretiska och metodologiska perspektiv på sydsvenska höglandets röjningsröseområden

CARL-JOHAN SANGLERT

Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds Universitet

E-post: carl-johan.sanglert@keg.lu.se

Abstract

Röjningsröseområden etablerades som antikvariska värden, genom att framställas som förhistoriska fossila landskap, under slutet av 1980-talet. Frågan om en förhistorisk datering var då strategiskt viktig för att möjliggöra en fornlämningsklassning. Bilden av röjningsröseområdena som lämningar efter en förhistorisk markanvändning har också kommit att leva kvar i den antikvariska värderingen, trots att arkeologiska undersökningar tydligt visat att röjningsröseområdena framförallt har använts under medeltid och historisk tid. Den kunskapsmässiga konstruktionen av det fossila landskapet är ur ett diskursanalytiskt och tidsgeografiskt perspektiv ett exempel på relationen mellan utsiktslandskap och förloppslandskap, det vill säga hur olika administrativa och disciplinära kategoriseringar påverkar förståelsen av olika orsakssamband i landskapet som ett historiskt tidsrumsligt sammanhang. Framställningen av det fossila landskapet utsiktslandskap som en kronologiskt homogen yta kan i detta ställas mot ett röjningsröseområdenas förloppslandskap, präglad av återkommande men varierande markanvändningsformer och resursutnyttjande under lång tid. Det finns därför anledning att utveckla mer adekvata metoder som kan hantera röjningsröseområdena som stratigrafiska sammanhang men också att starkt ifrågasätta de hittillsvarande perspektiven på det förhistoriska landskapet.

INLEDNING

Fossil åkermark kan på goda grunder sägas ha etablerats som antikvariskt intresse under slutet av 1980- och början av 1990-talet. Att röjningsröseområden, om än i begränsad omfattning, kom att accepteras som forn lämningar berodde till stor del på att de, genom att framställas som preparat av förhistoriska odlingslandskap, kunde anpassas till den generella normen för fasta forn läm-

ningar. Den förhistoriska dateringen förefaller därmed ha blivit ett ändamål i sig. Trots att dateringarna från södra Sverige under lång tid har pekat på att en betydande andel av sydsvenska höglandets röjningsröseområden härrör från medeltid och tidig modern tid har synen på röjningsröseområdena, som mer eller mindre intakta lämningar efter förhistoriska odlingslandskap, till stor del kommit att leva kvar.

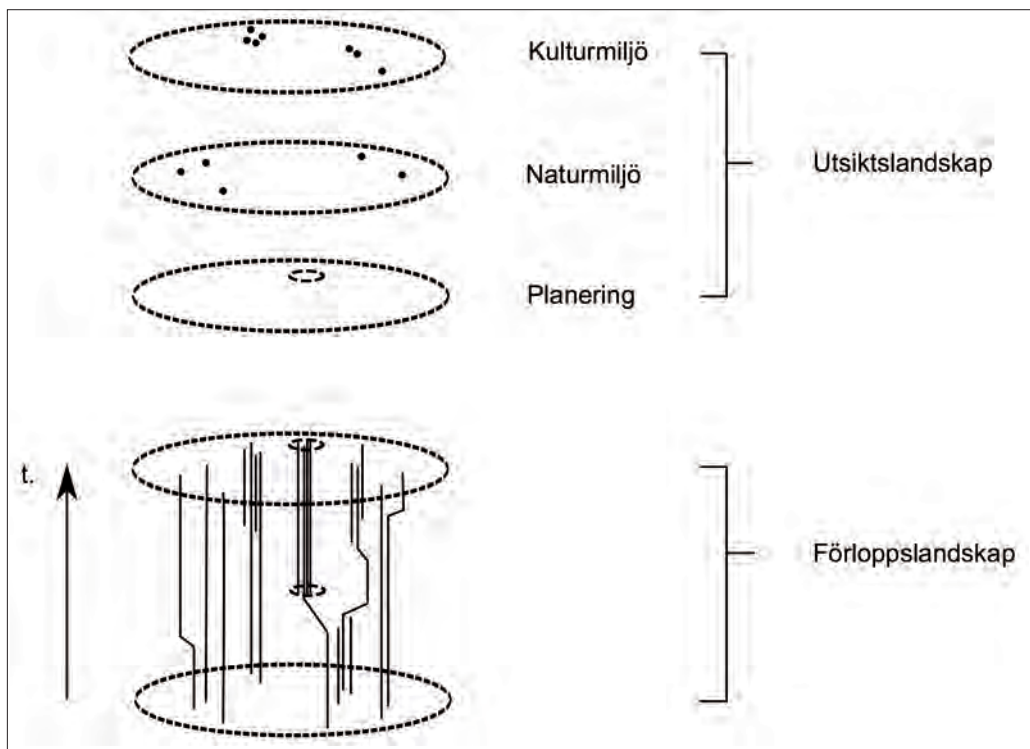
Etableringen av framförallt röjningsröseområdena som fossila förhistoriska landskap är ett tydligt exempel på hur den antikvariska praktiken formas med utgångspunkt i olika diskurser, det vill säga olika strukturer av meningar och betydelser som påverkar inte bara hur vi ser på och upplever vår omgivning utan också vilka handlingar vi utför i förhållande till dessa platser. Framställningen av fossil åkermark som homogena lämningar efter förhistorisk odling har ur ett sådant perspektiv format mentala kartor över röjningsröseområdenas landskap som varit normgivande för hanteringen av dessa lämningar som antikvariska värden. De kunskapsteoretiska perspektiven är därför viktiga då konstruktionen av olika kunskapsobjekt, genom att påverka våra handlingar, får konkreta effekter i till exempel myndighetsbeslut eller i utformningen av olika undersökningsstrategier. Som en konsekvens av fokuseringen mot förhistorisk markanvändning och bebyggelse har den etablerade bilden av vad röjningsröseområdena representerar bidragit till att osynliggöra brukarna av dessa områden under historisk tid. Frågan om hur vi ser, tolkar och i vissa fall till och med konstruerar de fossila odlingslämningarnas landskap anknyter därmed även till en större vetenskapsteoretisk diskussion angående vår kunskapsmässiga relation till vår omvärld.

Följande text syftar till en kunskapsteoretisk diskussion kring röjningsröseområdena som materiella lämningar efter tidigare markanvändning. Förhoppningen är att det därmed skall vara möjligt att förtydliga röjningsröseområdenas förutsättningar som landskapshistoriskt källmaterial (jfr Sanglert 2013). Detta får enligt min mening konsekvenser för den antikvariska värderingen av dessa lämningar och i förlängningen också för hur röjningsröseområden såväl som andra former av agrarhistoriska lämningar bör hanteras som stratigrafiska miljöer.

ATT ABSTRAHERA DET KONKRETA

Alla forsknings- och dokumentationsprocesser, inklusive arkeologiska undersökningar, omfattar en rörelse mellan det konkreta och det abstrakta, eller mellan konkretion och abstraktion, det vill säga en process i vilken reellt existerande företeelser, genom olika metoder och analytiska angreppssätt, översätts till sociala kunskapsobjekt, eller omvänt, att teoretiska koncept omsätts genom att testas på ett källmaterial (Sayer 1992). Detta innebär naturligtvis också att all dokumentation oundvikligen omfattar någon form av transformation och förändring. Oavsett riktning innebär transformationsprocessen ofta en överbetoning av formen på bekostnad av processen, till exempel genom att reella förlopp underordnas allt för stelbenta metodologiska eller teoretiska koncept eller att teoretiska antaganden oreflekterat projiceras på det empiriska materialet. Det språkliga kunskapsobjektet är därför per definition alltid skilt från det faktiska objektet. Detta innebär inte att den yttre världen är onåbar för oss. Tvärtom är det rimligt att anta att våra kunskapsobjekt formas genom våra kroppsliga relationer till omgivningen samt att vi därtill, genom erfarenhet, hela tiden utvecklar vår förståelse för vår omgivning. De diskurser som formas genom språkliga begrepp och praktiker utgör därmed både verktyg och hinder i förståelse av vår omgivning (Sayer 1992, Sayer 2000). Detta kan också bli utgångspunkten för en konstruktiv och framåtsyftande undersökning av hur vårt förhållande till omgivningen påverkas av olika idémässiga strukturer, eller diskurser (Fairclough 2005). En sådan undersökning inkluderar ur ett geografiskt perspektiv också rent fysiska handlingar och hur vi förhåller oss till olika rum (Sanglert 2013).

I detta sammanhang spelar just kartan en viktig roll i den idémässiga konstruktionen av ett historiskt rum. Kulturgeografen Torsten Hägerstrand har illustrerat förhållandet mellan kartans abstrakta representation och landskapets reella sammanhang med hjälp av begreppen förloppslandskap och utsiktslandskap (Hägerstrand 1993). Utsiktslandskapet utgör då både landskapet så som det upplevs på ett avstånd och det sätt på vilket vi pekar och definierar olika administrativa intressen i ett landskap (jfr Hägerstrand 1991b, s.43) (FIGUR 9.1). Utsiktslandskap och förloppslandskap står emellertid hela tiden i förbindelse med var-

FIGUR 9.1. Förhållandet mellan förloppslandskap och utsiktslandskap (efter Hägerstrand 1994 s 39 fig 6)

andra och samtidigt som utsiktslandskapets framställning är en produkt av makt, kompetens och fysisk tillgänglighet (jfr Hägerstrand 1991c) blir också utsiktslandskapet utgångspunkten för hur vi förhåller oss till omgivningen.

Det handlar då inte minst om vad som inte kommer att fångas upp i utsiktslandskapet. Enligt kulturgeografen Tomas Germundsson består kartans makt över landskapet i förmågan att framställa det avbildade som något verkligt och konkret (Germundsson 2003).

kartan som representationsform har en visuell genomslagskraft som gör att den den illustrerar får en slagsida åt det för-givet-tagna, åt det statiska och åt en förenkling av förhållandet mellan form och process. (Germundsson 2003b, s.185)

Detta är vad som sker när vi till exempel väljer ut olika typer av objekt, eller för den delen objekt från en viss tidsperiod, som särskilt värdefulla, men också när den fysiska formen får

representera den historiska processen. Kulturgeografen Tom Mels har tidigare beskrivit hur den administrativa hanteringen av de svenska nationalparkerna skapar en mycket förenklad bild av ett reellt existerande komplext landskap, till exempel genom att framställa området som en statisk och homogen yta (Mels 1999, Mels 2002). Fenomenet kan även noteras i mer småskaliga sammanhang så som naturreservat eller ängs- och betesmarker (Sanglert 2013). En likartad konflikt mellan form och process uppträder emellertid också i en rad andra sammanhang, till exempel när arkeologisk lämning bokstavligen dekonstrueras för att sedan rekonstrueras och reproduceras i dokumentationsmaterial, arkiv och slutligen också i olika rapporttexter. Det historiska förlopp som givit upphov till lämningen kommer därmed att ges en statisk framställning som tar utgångspunkt i den fysiska formen snarare än tillkomstprocessen (jfr Harris 1989, Larsson 2000). Omvandlingen av den arkeologiska lämningen stratigrafi till kunskapsobjekt sker därtill inom ramen för olika diskurser beträffande hur och av vem den arkeologiska lämningen kan undersökas, dokumenteras, tolkas och teoretiseras (Sanglert 2013, jfr Fairclough 2000).

Det är viktigt att understryka att det i detta fall inte handlar om att ifrågasätta om det är vare sig önskvärt eller för den delen möjligt att göra funktionella avgränsningar av till exempel en fornlämning eller att tillämpa arkeologin som fältmetod. Förmågan att genom olika språkliga begrepp definiera och använda adekvata kategoriseringar är en förutsättning för såväl all forskningsverksamhet som den mänskliga tillvaron i sig (Harvey 1996, Sayer 2000) och adekvata kategoriseringar är nödvändiga till exempel för ett fungerade fornlämningsregister (jfr Widgren 1985). Utvecklingen av nya idéer och perspektiv sker emellertid inte i ett tomrum utan måste hela tiden förhålla sig till det diskursiva sammanhang i vilket de etableras. Relationen mellan olika yrkesgrupper, myndighetsintressen och vetenskapliga discipliner får i ett sådant perspektiv en närmast rumslig dimension (jfr Hägerstrand 1991a). Etableringen av nya fornlämningskategorier är inte enbart en fråga om formell vetenskaplig eller juridisk bedömning utan också en fråga om maktförhållanden mellan olika, såväl inomvetenskapliga som samhällsövergripande intressen (jfr Sanglert 2013). Den komplexa relationella strukturen mellan oli-

ka sektorer, discipliner och samhällsövergripande intressen medför också att vissa föreställningar, begrepp och metoder över tid kommer bli normerande och kommer att verka begränsande för bearbetningen av det empiriska materialet. Diskursanalysen kan därmed fungera som utgångspunkt för utvecklingen av adekvata, teoretiska koncept och stringent metodologi genom att tydliggöra kunskapsproduktionens förutsättningar, det vill säga bidra till förståelsen för hur och under vilka förutsättningar arkeologiska lämningar formas som kunskapsobjekt genom att avgränsas, beskrivas, tolkas och klassificeras som vetenskapliga och administrativa objekt.

RÖJNINGSRÖSEOMRÅDET SOM DISKURS

Fossila odlingslämningar kan i flera avseenden betraktas som mycket konkreta lämningar. De är spår efter ett förflutet vardagslandskap, i mikroskalan produkter av ett kontinuerligt kroppsligt arbete. Diskussionerna kring fossila odlingslämningar har till övervägande del kretsat kring frågor om datering och odlingssystem men har i några fall också lyfts fram som källmaterial för att undersöka sociala dimensioner (jfr Burström 1994, Kraft 2005). Jag kommer i detta sammanhang fokusera på den period under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet under vilken röjningsröseområdena på allvar etablerades som antikvariska objekt. Detta innebär inte att röjningsröseområdena efter denna period helt och hållet skulle komma att erkännas som fornlämningar. Tvärtom utgör de än idag en lämningsskategori som på olika grunder - metodologiskt, teoretiskt och ekonomiskt - anses vara mycket problematisk. Analysen av röjningsröseområdenas diskurs kommer här ta sin utgångspunkt i de argument som anfördes i samband med att röjningsrösena etablerades som antikvariska intressen.

Antikvariska perspektiv

Ur ett längre historiskt perspektiv har röjningsrösena varit kända sedan tidigare. Områden med röjningsrösen har till och från varit föremål för historikers och antikvariers intresse och lyfts fram som potentiella fornforskningsobjekt av enskilda forskare. I äldre forn- och historieforskning möter olika teorier av vad fossil åkermark egentligen var. Fossil åkermark har då ofta förklarats

med utgångspunkt i förmodade befolkningsförändringar under förhistorisk tid orsakade av epidemier, klimatförändringar eller krig (jfr Gren 1989, s. 74ff). Röjningsröseområdena verkar dock inte ha väckt något större intresse som fornlämningskategori i 1800-talets antikvariska uppteckningar. Detta innebär inte att dåtidens antikvarier inte såg den fossila åkermarken (jfr Allvin 1857, s. 32, Djurklou 1938, s. 32, 35) men den verkar i första hand ha betraktats som något som snarast var en del av ett samtida vardagligt agrarlandskap och inte något som hörde till fornforskningens domäner (Sanglert 2013, s. 249) och därmed heller inte etablerats som fornlämningskategori.

Den skeptiska inställningen till röjningsröseområdena som antikvariska objekt verkar i hög grad också ha levt krav under den första fornminnesinventeringen. Till skillnad från parcellindelad åkermark, som åtminstone till någon del fördes in i fornminnesregistret, registrerades inte områden med röjningsrösen som fornlämningar. I fornminnesinventeringens arkivmaterial finns utbredningen av röjningsröseområden däremot i vissa fall markerad på kartan (jfr Klang 1981, s. 54ff). Intresset för röjningsrösen verkar emellertid öka successivt under efterkrigstiden och enstaka områden blir också föremål för arkeologiska undersökningar under 1960- och 1970-talen (jfr Häggström 2002). Den egentliga vändpunkten kan emellertid sägas komma i och med den förnyade inventering som genomfördes under 1970- och 1980-talen (Widgren 1997). Kulturgeografen och arkeologen Lennart Klang beskriver det nya forskningsläget i en artikel i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 1986. Enligt Klang pekade de nya inventeringarna på att röjningsröseområdena var betydligt mer omfattande än man tidigare uppmärksammat men också att det fanns såväl geografiska som lokala rumsliga variationer som behövde undersökas närmare (Klang 1986).

Vid sidan av de rent vetenskapliga och antikvariska argumenten måste etableringen av röjningsrösen som antikvariska domäner också sättas i relation till samtidens generella strömningar inom antikvarisk verksamhet och forskning såväl som till ett större samhällsekonomiskt politiskt ekonomiskt sammanhang. Ur ett sektoriellt och inomvetenskapligt perspektiv kan det ökade antikvariska intresset för områden med röjningsrösen, liksom för fossila odlingslämningar i allmänhet, ses i ljuset av ett generellt

intresse för bebyggelse och landskapsfrågor inom efterkrigstidens svenska arkeologi och kulturmiljövård. Arkeologer och kulturgeografer hade, ibland samfällt och ibland i opposition, genomfört ett antal bebyggelse- och landskapsorienterade projekt (jfr Baudou 2004, s. 248) samtidigt som 1970-talets antikvariska diskurs präglades av ett tydligt systemekologiskt perspektiv (Sanglert 2013, s. 137). Det systemekologiska perspektivet hade också flera beröringspunkter med inomvetenskapliga trender både inom arkeologin och inom kulturgeografin. Arkeologin präglades till exempel under 1960- och 70-talen av den så kallade processuella arkeologin och inom kulturgeografin fanns också en tydlig diskussion kring människans påverkan på livsmiljön (jfr Sanglert 2013, s. 38). Det systemekologiska perspektivet fick också ett tydligt genomslag i fornminnesinventeringen, till exempel genom ett ökat intresse för spår av äldre tiders resursutnyttjande och produktion (jfr Jenssen 2006).

Ur ett sektorsperspektiv kan det också finnas anledning att lyfta fram betydelsen av landskapets strukturomvandling och förändringen av den svenska nationella jordbrukspolitiken för synen på landskapets kulturmiljövärden. Det tilltagande intresset för fossil åkermark sammanfaller till stora delar i tid med miljövårdssektorns omfattande inventeringar av ängs- och betesmarker (jfr Wrammer & Nygård 2010). Utvecklingen innebar om inte en total förändring av agrarlandskapets och markanvändningens funktion så åtminstone en ny avvägning i förhållandet mellan olika syften då ett allt större fokus kom att riktas mot att producera estetiska värden snarare än "föda, foder och fibrer" (Myrdal 2001). Jordbrukslandskapet övergick då, i likhet med industri- miljöerna, från att vara rum för aktiv produktion till att istället i allt högre grad rymma olika sektoriella intressen, inklusive historiska värden.

Formeringen av det fossila landskapet

Även om röjningsröseområdena kan sägas ha etablerats som antikvariska värden under 1980- och 90-talen var det långt ifrån självklart att lämningarna skulle få status som lagskyddade forn- lämningar. Frågan om möjligheten att skydda dessa lämningar enligt fornminneslagstiftningen togs upp till diskussion i ett antal artiklar i skriftserien Arkeologi i Sverige respektive Bebyg-

gelsehistorisk tidskrift i vilka författarna argumenterade för en fornminnesklassning (Gren 1989, Tollin 1989, Norman 1989, Connelid, Mascher & Weiler 1993, Jönsson, Pederssen, Tollin & Varenius 1992, jfr Widgren 1997). Argumenten mot att klassa röjningsröseområdena som fornlämningar är emellertid inte lika väl dokumenterade men av de nämnda artiklarna att döma kretsar argumenten mot en fornminnesklassning kring två huvudsakliga problemområden. Lämningarna ansågs dels vara svåra att avgränsa och hade dels en oklar datering (jfr Selinge i Widgren 1986, s. 179f, Klang 1986, s. 138f). Röjningsröseområdena tycktes helt enkelt inte passa in i den gängse modellen för hur en fornlämning skulle se ut och te sig. Därtill anfördes de förväntade ekonomiska effekterna för skogsbruket vid en eventuell fornminnesklassning (jfr Perlinge & Ljunggren 1990, Connelid, Mascher & Weiler 1993, s. 17).

Lösningen på problemet blev att argumentera för att röjningsröseområdena skulle klassas som fornlämningar genom att betona förekomsten av förhistoriska dateringar i dessa områden. Det bör framhållas att flera av författarna underströk osäkerheten i dateringarna och det med stor sannolikhet handlade lämningar efter förmodern markanvändning. Inte desto mindre underströks den strategiska nödvändigheten av en förhistorisk datering för att möjliggöra en fornminnesförklaring.

Osäkerheten bland kulturminnesvårdens tjänstemän om rösenas ålder och vad de står för medför att dokumentationen, liksom insatser för skydd och vård samt levandegörande blir osystematiska och bristfälliga. (Tollin 1989, s. 54).

Det föreligger för närvarande inte några publicerade sammanställningar av direkta dateringar av småländska hackerör trots att det säkerligen finns tiotusentals hektar av dem i Sydsverige. Det måste anses vara av synnerligen stor vikt ur både antikvarisk och arkeologisk/kulturgeografisk synpunkt att klargöra hackerörens bakgrund beträffande ålder och funktion. (Gren 1989, s. 76)

Nästa steg blev därför att pröva riktigheten i antagandet genom arkeologiska undersökningar, och genom olika dateringsmetoder styrka röjningsrösenas och gravarnas samtidighet. Det var angeläget att kunna belägga röjningsrösenas förhistoriska ursprung, inte minst inför kulturmiljövårdens centrala och regionala instanser. Hög ålder är ett viktigt kriterium i den antikvariska bedömningen av en lämningens status som fast fornlämning. Det är särskilt betydelsefullt att få en säker tidsfästelse på fornlämningarna som uppfattas som kontroversiella, inte minst när de är så areellt omfattande som röjningsröseområden kan vara." (Pederssen & Jönsson 2003 s. 12). 1)

Kopplingen mellan en förhistorisk datering och röjningsröseområdenas juridiska status som fornlämningar framhölls också av kulturgeografen Mats Widgren (Widgren 1990).

Den förhistoriska dateringen fick därmed ett värde i sig och i de artiklar som publicerades i *Arkeologi i Sverige* 1989 anförde författarna flera olika argument för att lämningarna rimligen borde betraktas som spår av, eller åtminstone hade potentialen att belysa, förhistorisk markanvändning. Argumentationen följde två olika linjer, dels undersökningar av fältformer i form av arkeologiska undersökningar och morfologiska analyser av områdenas sammansättning och formelement, dels analyser av röjningsröseområdena ställda i relation till andra empiriska material och fornlämningstyper. Ett centralt argument var det rumsliga samband som konstaterades mellan röjningsröseområdena och den historiskt kända markanvändningen respektive den rumsliga samvariationen mellan röjningsrösen och förhistoriska gravar.

Vid sidan av mer traditionella arkeologiska källmaterial anfördes också muntliga traditioner kring Drottning Hack-Eva vars initiativ till uppodling under järnåldern skulle ha givit upphov till så kallade hackerör, en särskild form av till formen små och flacka röjningsrösen (jfr Tollin 1989, s. 89, jfr Green 1997, s. 4ff). Hackerören framställdes som både geografiskt och kronologiskt distinkta och knöts därmed, mer eller mindre uttalat, till en viss form av jordbruk. Något senare introducerades begreppet "fossila landskap", en beteckning som förstärkte bilden av lämningarnas homogena sammansättning. Begreppet förekommer i ett antal kartor över områden med fossil åkermark och röjningsröseområden (se till exempel Mascher 1991, Mascher, Connelid, et al 1993) och står också som titel på en forskningsöversikt rörande fossil åkermark från förhistorisk tid och medeltid av kulturgeografen Mats Widgren 1997 (Widgren 1997).

RÖJNINGSRÖSEOMRÅDEN SOM DISKURSIVA RUM

Den diskursmässiga konstruktionen av röjningsröseområdet kan förstås på två olika nivåer, dels i form av olika tekniker för att undersöka och reproducera det historiska rummet och dels den flora av omgivande meningsbärande strukturer som röjningsröseområdet måste relatera till. Dessa kan tillsammans förstås som ett slags konstruktionselement som bildar en sammanhängande diskur-

siv formation. Röjningsröseområdets diskurs är i detta fall även beroende av en rad andra likartade formationer, inte enbart inom arkeologin eller den antikvariska verksamheten utan också inom andra samhälleliga fält så som planering och miljövård i stort.

Det tydligaste draget i den diskursiva strukturen kring röjningsröseområdena som fornlämningar är den vikt som lagts vid dateringens betydelse för röjningsröseområdenas antikvariska status och då kanske framförallt den förhistoriska dateringen. Att just en förhistorisk datering framhålls som avgörande kan enklast förklaras mot bakgrund av den förhistoriska arkeologins normerande roll i svensk antikvarisk arkeologi men också synen på arkeologin som en i första hand förhistoriskt orienterad disciplin. Detta ger upphov till ett arkeocentriskt perspektiv i vilket åldern snarare än processen bestämmer dokumentationsvärdet (jfr Sanglert 2013, s. 350). Betoningen av hög ålder som motiv för antikvariskt värde antyder också ett perspektiv i vilket det historiska sammanhanget och dess värderade uttryck blir en fråga om kronologisk tematisering snarare än en fråga om förlopp.

Den diskursiva formeringen av röjningsröseområdena som en berättigad antikvarisk domän har vidare, vid sidan av olika texter, möjliggjorts genom olika konkreta handlingar i fält, dels i form av karteringar och dels i form av mer traditionella arkeologiska undersökningar. Frågan om datering koncentrerades till stor del kring odlingens etablering i det enskilda området. Detta kom bland annat till uttryck i ett fokus på att inrikta daterande analyser mot kol-prover tagna under röjningsrösen eller i lager som kunde förmodas ligga i det enskilda rösets kärna. Provresultaten har emellertid i flera fall legat till grund för en diskussion kring området i sin helhet. Därigenom uppstod en slags stratigrafisk glidning i vilken förekommande yngre sekvenser utelämnas i tolkningen. Detta var i flera fall sannolikt en konsekvens av begränsade resurser, men det kan också spegla metodologiska utgångspunkter och tolkningen av röjningsröseområdet som stratigrafiska sammanhang.

Ytterligare ett genomgående drag är att de fältundersökningar som genomfördes i stor utsträckning begränsades till de ytor inom vilka röjningsrösen påträffades. I fallet med till exempel fosfatkarteringar kan detta innebära ett problem för förståelsen av platsens stratigrafiska relationer då provtagningen ofta relate-

rades till området som en kronologiskt homogen yta, till exempel i uppdelningen mellan olika funktioner.

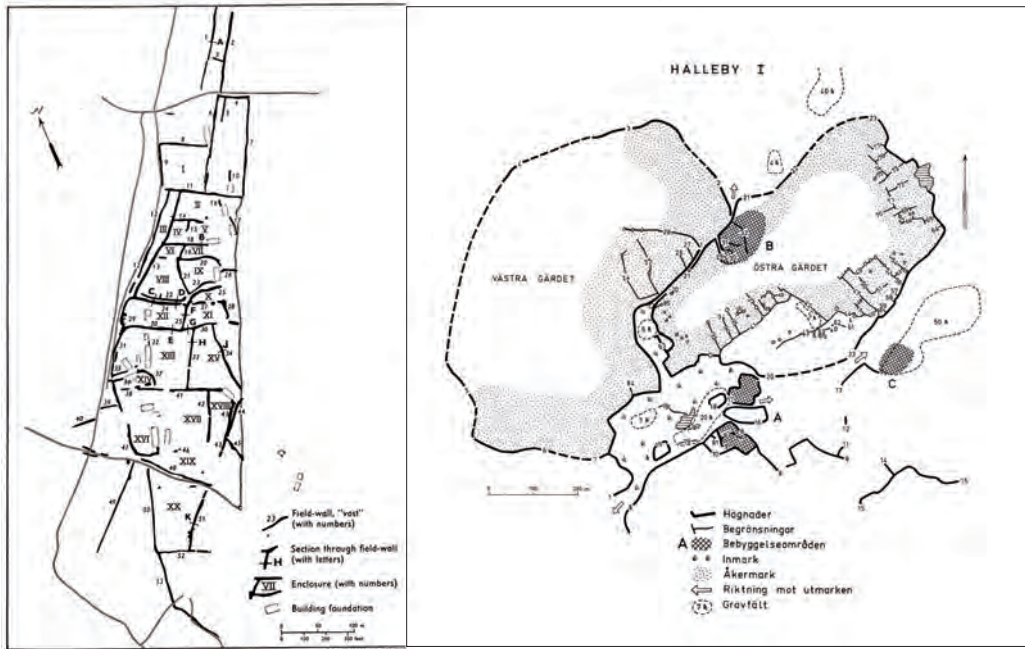
Bilden av lämningarnas ålderdomlighet och förhistoriska ursprung förstärktes också av att lämningarna i hög grad återfanns i den förmoderna markanvändningsorganisationens ofta skogsbevuxna utmarker. Detta anknyter till en statisk läsning av tidsdjupet i 16- och 1700-talets lantmäterikartor (jfr Widgren 1996). Då röjningsröseområdena idag ofta återfinns i skogsmark kunde lämningarna placeras "under" skogen i också i en direkt fysisk mening. Skogen har därmed utgjort en tidshorisont, som tyckts placera röjningsrösen bortom den historiska periodens kronologiska gräns.

Formuleringen av begreppet fossila landskap bidrog i detta sammanhang ytterligare till konstruktionen av röjningsröseområdena som homogena och avgränsade preparat. Intressant nog påminner de fossila landskapen till sammansättning till stora delar om sedan tidigare antikvariskt erkända lämningar efter förmodern markanvändning (FIGUR 9.2). Baserat på fornminnesinventeringens resultat presenterade Widgren en modell över de sydsvenska markanvändningssystemens geografiska utbredning (FIGUR 9.3) i vilken sydsvenska höglandets röjningsröseområden framställdes som ett sammanhängande område (Widgren 1997, s. 21). Fältobservationerna kring lämningarnas morfologi kunde därigenom också bli en del i ett förhistoriskt regionalt politiskt landskap (jfr Sanglert 2013).

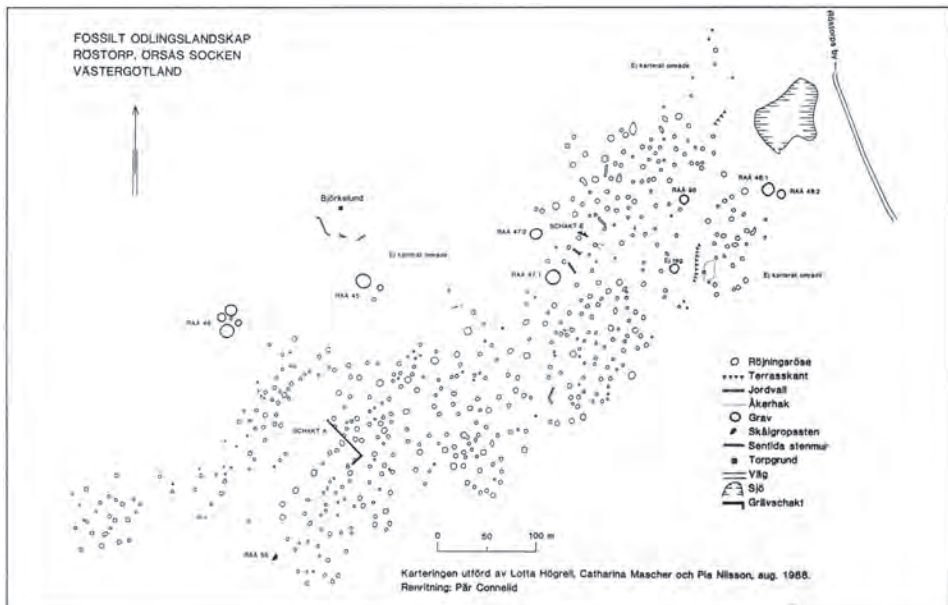
Sammantaget innebar detta en sammanpressning av områdenas stratigrafiska förhållanden som bidrog till framställningen av områdena som homogena ytor. Röjningsröseområdet kom därigenom också i princip att läsas som enhetliga och kronologiskt konsistenta – om än ytmässigt omfattande - fornlämningsmiljöer, ett slags bevarade landskapspreparat.

DISKUSSION

Antagandet om en generell datering av röjningsröseområdena till förhistorisk tid var under slutet av 1980-talet fullt rimligt mot bakgrund av det rådande kunskapsläget. Fokuseringen på de förhistoriska dateringarna var av allt att döma också taktiskt riktig då det sannolikt bidrog till att öka acceptansen för lämningstypens antikvariska värden. Åtminstone i ett kortare per-

FIGUR 9.2A. Bilder av fossilt landskap. Till vänster Vallhagar, Fröjel socken på Gotland (efter Stenberger 1955 s 256 fig 85). Till höger Halleby, Skärskinds socken i Östergötland (Lindquist 1968 s 39 figur III:1).

FIGUR 9.2B. Fossilt odlingslandskap vid Röstorp, Örsås socken, Västergötland (Connellid, Mascher & Weiler 1993 s 20).

spektiv. Som redan noterats pekade flera av de artiklar som diskuterats här på att röjningsröseområdena sannolikt även kunde härröra från historisk tid och redan under 1990-talet talade dateringarna från arkeologiska undersökningar i Jönköpings län för att röjningsröseområdena till stora delar representerade medeltida markanvändning (jfr Lagerås, Jansson, Vestbö 1995, Vestbö-Franzén 1997). Denna bild har även bekräftats vid senare undersökningar (jfr Engman & Nordström 2001, Ericsson 2004, Lagerås 2002, Lagerås 2004). Samtidigt har den förhistoriska dateringen kvarstått som bärande argument i den antikvariska hanteringen. Detta märks till exempel i hur förhistoriska dateringar respektive röjningsrösen av "äldre" eller "ålderdomlig" karaktär ofta lyfts fram som argument för en arkeologisk undersökning (jfr Sanglert 2013, s 260f). Den ställda hypotesen kring vad röjningsrösen representerar förefaller därmed med tiden ha utvecklats till en etablerad diskurs som kommit att dominera mycket av den antikvariska handläggningen av dessa lämningar.

Frågan om röjningsrösenas kronologiska tillhörighet bör i detta sammanhang sättas i relation till en allmänarkeologisk diskurs kring den arkeologiska metodens berättigande och vad som kan betraktas som fornlämning (jfr Sanglert 2013, s. 224ff). Ålderns betydelse för bedömningen av det antikvariska värdet är i detta sammanhang kopplad till en större diskussion kring förutsättningarna för arkeologin som antikvarisk praktik och särskilt då förhållandet mellan en förhistorisk och historisk arkeologi i vilken arkeologin betraktas som studiet av det förhistoriska snarare än som en generell historievetenskaplig metod. Den starkt förklarade tolkning av röjningsröseområdena som fossila landskap utgör också en idealiserad representation av det levda rummets reella landskapshistoriska sammanhang som ligger mycket nära framställningen av andra administrativa rum så som nationalparker och naturreservat. I etableringen av röjningsrösen som antikvarisk diskurs har bilden av det bevarade förhistoriska landskapet kommit att stå som anvisning, eller karta, för tolkningen och i förlängningen också handläggningen av andra liknande områden. Bilden av röjningsröseområdena som fossila förhistoriska landskap har därför även bidragit till att osynliggöra yngre användningsfaser inom dessa områden.

FIGUR 9.3. Regional översikt över olika fornlämningskategorier (Widgren 1997 s 21 fig 1).

Utvecklingen av den historiska arkeologin och förändringarna i samband med införandet av kulturmiljölagen gör att det finns anledning att bredda diskussionen kring vad röjningsrösen representerar, hur de skall värderas antikvariskt och kanske framförallt hur de bör undersökas. Ett bredare kronologiskt perspektiv

är även en förutsättning för att utveckla nya perspektiv och frågeställningar på röjningsröseområdena som landskapshistoriska källmaterial. Detta medför ett behov av att dekonstruera det fossila landskapets utsiktslandskap och bilden av röjningsröseområdena som funktionellt och kronologiskt homogena ytor för att istället utveckla ett mer renodlat stratigrafiskt förhållningssätt som kan hantera lämningarnas kronologiska och funktionella komplexitet. Med utgångspunkt i ett grundläggande antagande om att röjningsröseområdet är produkten av det totala antalet händelser och förlopp inom det enskilda området kan äldre faser rimligen inte avläsas i direkt mening i vare sig yta eller sektion. Vare sig det handlar om frågeställningar kring odlingsystemens utformning och markanvändningens organisation eller frågor kring politisk organisation och trosföreställningar ställer undersökningen och tolkningen av fossil åkermark därför krav på metodologisk och teoretisk stringens. Oavsett frågeställningar är det helt avgörande att etablera en tolkningsordning som minskar risken för att på förhand ställda föreställningar i allt för stor grad projiceras på lagerföljden men som samtidigt ger förutsättningar för en rekonstruktion av äldre förhållanden. Det stratigrafiska perspektivets principer och metodologiska angreppssätt (jfr Harris 1989, Larsson 2000) skulle i detta sammanhang därför kunna utgöra en möjlig framtida väg för att på ett mer adekvat sätt hantera röjningsröseområdenas stratigrafiska relationer.

SLUTSATSER

Tolkningen av såväl röjningsrösen som fossil åkermark i allmänhet förutsätter ett adekvat metodologiskt angreppssätt och det finns anledning till kritisk granskning av tillförlitligheten i de fältdata som till stora delar ligger till grund för den etablerade tolkningen. Detta innebär emellertid också att det finns anledning att ställa kritiska frågor kring dagens kunskapsläge. För även om det är den förhistoriska odlingen som till stora delar kommit att stå i fokus är frågan vad vi faktiskt vet om röjningsrösenas landskap?

REFERENSER

- Allvin, J. 1857. *Beskrivning öfver Mo samt n:a och s:a Wedbo härader i Jönköpings län. Supplement till ny beskrifning över Småland*. Jönköping.
- Baudou, E. 2004. *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*. Kungliga Vitterhets historie och antikvitets akademien. Stockholm.
- Burström, M. 1994. Platsens arkeologi. Stensträngar i tankevärld och vardagspraktik. I: Jensen (red) *Odlingslandskap och fångstmark: en vänbok till Klas-Göran Selinge*.
- Cassel, K. 2008. *Den postprocessuella teorireceptionen inom svensk arkeologi*. Lychnos 2008.s. 227–247
- Connelid, P. Mascher, C & Weiler, E. 1993. Röstorp – ett västsvenskt röjningsröseområde i skogsmark. I: *Arkeologi i Sverige. Ny följd 2*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm. s. 15–38.
- Connelid, P., Mascher, C., Regnéll, J. & Weiler, E. 2003. Röstorp – tvärvetenskapliga studier av ett röjningsröseområde i södra Västergötland. I: Widgren (red) *Röjningsröseområden på sydsvenska höglandet: arkeologiska, kulturgeografiska och vegetationshistoriska undersökningar*. Stockholm: Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet s. 169–206
- Djurklou, G. 1938. *Antikvarisk resa i Östbo, Västbo och Mo härader sommaren 1870*. Meddelanden från Norra Smålands fornminnes- och Jönköpings läns hembygdsförbund XI. s. 5–37. Jönköping.
- Engman, F. & Nordström, M. 2001. Trehundra röjningsrösen och en grav – markutnyttjande under tusen år i Vetlandatrakten. *Tidskrift. Arkeologi i Sydöstra Sverige 2001/1* s. 9–24.
- Ericsson, A. 2004. Medeltida odlingar på utmarker: krisfenomen eller överskottsproduktion? I: Widholm & Häggström (red) *Tidskrift. Arkeologi i sydöstra Sverige. 2004/4. Temanummer: Vårt kunskapsskafferi i skogen. Rapport från seminariet Komplexa fornlämningsmiljöer i skogsmark, Jönköping 22–23 oktober 2003* s. 41–70.
- Fairclough, G. 2003. *Analysing discourse. Textual analysis for social research*. Routledge. New York.
- Germundsson, T. 2003b. Modernitetens producerade rum – exemplet skånskt enskifte. I: Clark, Hallin & Widgren (red) *Tidrumfragment*. Rapporter och Notiser 165 Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds Universitet. / Meddelande 124 Kulturgeografiska Institutionen Stockholms, Universitet. s. 185–194
- Gren, L. 1989. Det småländska höglandets röjningsröseområden. I: *Arkeologi i Sverige 1986*, Rapport RAA 1988:2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm. s. 73–95
- Harris, E. 1989. *Principles of archaeological stratigraphy*. Academic Press. London.
- Harvey, D. 1995. Evaluation: *Geographical Knowledge in the Eye of power: Reflections on Derek Gregory's Geographical Imaginations*. Annals of the Association of American Geographers, Volume 85, Issue 1. S. 160–164.
- Hägerstrand, T. 1991a. *Tillkomsten av nationalparker i Sverige. En idéns väg från "andskap" till landskap*. SGÅ 1991, s. 83–96.
- Hägerstrand, T. 1991b [1988]. Landet som trädgård. I: Carlestam, G & Solbe, B. (red) *Om tidens vidd och tingens ordning*. Stockholm. Statens råd för byggnadsforskning. Stockholm. s. 39–46
- Hägerstrand, T. 1991c [1970] What about people in regional science. Ninth European Congress of the Regional Science Association. Regional Science Association Papers. I: Carlestam & Solbe (red) *Om tidens vidd och tingens ordning*. Statens råd för byggnadsforskning. Stockholm. s. 143 – 154.
- Hägerstrand, T. 1993 *Samhälle och natur*. NordREFO. 1993:1 s. 14–59.

- Häggström, L. 2002. Höglandets hävd – nyansering av röjningsrösens spridningsbild. *Tidskrift. Arkeologi i sydöstra Sverige*. 2002/2 s. 83–92.
- Jensen, O. 2006. *Fornlämningsbegreppets historia. En exposé över 400 år*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Klang, L. 1981. Fornminnesinventering och agrarhistoria. *Bebyggelsehistorisk Tidskrift nr:2 Medeltidens agrara bebyggelseutveckling*. s. 53–61
- Klang, L. 1986. Kolonisation och bebyggelseutveckling i nordöstra Smålands inland. I: K-G Selinge (red) *Bebyggelsehistorisk tidskrift 11. Fornlämningar och bebyggelsehistoria*. s. 136–163.
- Kraft, A. 2005. Röjningsrösen som transitionsmonument : en diskussion kring gravar i röjningsröseområden. *Texter kring ting och tid : arkeologiska fenomen i Kronobergs län*. S. 95–114
- Lagerås, P. 2002. Röjningsrösen och den historiska bygden. *Tidskrift. Arkeologi i sydöstra Sverige* 2002/2 s. 25–44.
- Lagerås, P. 2004. Medeltida expansion i skogsbygd. I: Widholm & Häggström (red) *Tidskrift. Arkeologi i sydöstra Sverige*. 2004/4. Temanummer: Vårt kunskapsskafferi i skogen. Rapport från seminariet Komplexa fornlämningsmiljöer i skogsmark, Jönköping 22–23 oktober 2003 s. 41–70.
- Lagerås, P. Jansson. K. Vestbö, Å. 1995. Land-use history of the Axlarp area in the Småland uplands, southern Sweden: paleoecological and archaeological investigations. *Vegetation history and Archaeobotany* 1995:4, s. 223–234.
- Larsson, S. 2000. *Stadens dolda kulturskikt. Lundaarkeologins förutsättningar och förståelsehorisonter uttryckt genom praxis för källmaterialsproduktion 1890–1990*. Avhandling. Lunds Universitet. Lund
- Mels, T. 1999. *Wild landscapes*. Avhandling. Lunds Universitet.
- Mels, T. 2002a. Nature, home, and scenery: the official spatialities of Swedish national parks. *Environment and Planning D: Society and Space* 2002, volume 20, s. 135–154
- Myrdal, J. 2001. *Den nya produktionen – det nya uppdraget: jordbrukets framtid i ett historiskt perspektiv*. Regeringen ds2001:68
- Norman, P. 1989. Röjningsrösen och förhistoriska gravar. *Arkeologi i Sverige* 1986. Rapport RAÄ 1988:2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm. s. 97–109
- Pederssen, E-A. & Jönsson. B. 2003. Röjningsröseområdet Järparyd i Rydaholms socken, Finnveden, Småland. I: Widgren (red) *Röjningsröseområden på sydsvenska höglandet: arkeologiska, kulturgeografiska och vegetationshistoriska undersökningar*. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm. s. 207–208
- Perlinge, A. & Ljunggren, L. (red.) 1990. *Röjningsrösen i skogsmark: en nyckel till Sydsveriges äldre odlingshistoria : redovisning av seminarium [Stockholm] den 12 februari 1990, anordnat av Skogs- och Lantbrukshistoriska seminariet*. Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien
- Sanglert, C. J.: 2013. *Att skapa plats och göra rum –Landskapsperspektiv på det historiska världets betydelse och funktion i svensk planering och miljövård*. Lund.
- Sayer, A. 1992. *Methods in social science. A realist approach*. Routledge. London.
- Sayer, A. 2000. *Realism in social science*. Sage. London.
- Tollin, C. 1989. Röjningsrösen i Södra Sverige. I: *Arkeologi i Sverige* 1986. Rapport RAÄ 1988:2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Vestbö-Franzén, Å. 1997. Aspekter på odling. I: Nordström & Varenius (red) *Det nära förflutna – om arkeologi i Jönköpings län*. Småländska kulturbilder 1997. Jönköpings läns museum. Jönköping. s. 194–211.

- Widgren, M. 1986. Fossilt odlingslandskap i fornlämningsregistret. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 1986:11. *Fornlämningar och bebyggelsehistoria*. s. 164–173
- Widgren, M. 1990. Inledning. I: Ljungren (red) *Röjningsrösen i skogsmark – en nyckel till Sydsvertiges äldre odlingshistoria. Redovisning av ett seminarium den 12 februari 1990 anordnat av Skogs- och Lantbrukshistoriska seminariet*. Kungliga skogs- och lantbruksakademien. Rapport nr 49. Stockholm.s. 6–7
- Widgren, M. 1991. Vem tar ansvar för landskapshistorien vid exploateringsundersökningar? *META* 90 1- 2. s. 14–24.
- Widgren, M. 1992. Stripfields in an Iron-Age context: a case study from Västergötland, Sweden. Särtryck från *Landscape History Vol. 12. 1990*. Meddelanden Serie B 73 Kulturgeografiska Institutionen, Stockholms Universitet. s. 5–24
- Widgren, M. 1997. Recension av: Riddersporre, Mats: Bymarker i backspegel, *Bebyggelsehistorisk tidskrift*. - 1997(Nr 33), s. 231–235
- Widgren, M. 1997. *Fossila landskap. En forskningsöversikt över odlingslandskapets utveckling från yngre bronsålder till tidig medeltid*. Meddelanden från Kulturgeografiska Institutionen Stockholms Universitet. Stockholm.“
- Wrammer, P. & Nygård, O. 2010. *Från naturskydd till bevarande av biologisk mångfald. Utvecklingen naturmiljöarbetet i Sverige med särskild inriktning på områdesskyddet*. COMREC Studies in Environment and Development No.2. Huddinge.
- 1) Texten ingår i en rapport från forskningsprojektet Sydsvenska Höglandets röjningsröseområden. Rapporten utkom först 2003, men merparten av texterna färdigställdes i samband med projektets genomförande ca 10 år tidigare (Widgren 2003).

Kommunikation och kunskapsutbyte ger resultat – lärdomar från ett samverkansprojekt om skogsbruk och fossil åker

JENNY AMEZIANE
Länsstyrelsen i Kronobergs län
E-post: kronoberg@lansstyrelsen.se

Abstract

Med anpassning och god planering går det att bruka skogen och samtidigt bevara fornlämningar. Det är budskapet i ett Leaderprojekt där myndigheter och skogssektor samverkat kring skogsbruk och fossil åkermark. Förutsättningarna för ett bra slutresultat i skogen – där den fossila åkermarken inte skadas – är rätt kunskap hos alla berörda, tydliga instruktioner till utförare och fungerande informationsflöden. Kurser med blandade yrkesgrupper där skogs- och kulturmiljösektor mötts har varit en framgångsfaktor. Det har bidragit till en positiv dialog och en ökad samverkan som varit till nytta för alla parter.

INLEDNING

Skogen har många värden – som råvara, som livsmiljö för en mängd olika arter och för rekreation. Samtidigt är skogsbruket en av våra viktigaste näringar och sysselsätter många människor. Dessutom finns de flesta av våra fornlämningar i skogsmark. I stora delar av Götalands skogsbygd är fossil åkermark en av de vanligaste, och till ytan största, fornlämningarna. Att kunna bedriva skogsbruk och samtidigt bevara den fossila åkermarken ställer krav på rätt kunskap hos alla inblandade.

FORNLÄMNINGAR FINNS ÖVERALLT I SKOGEN

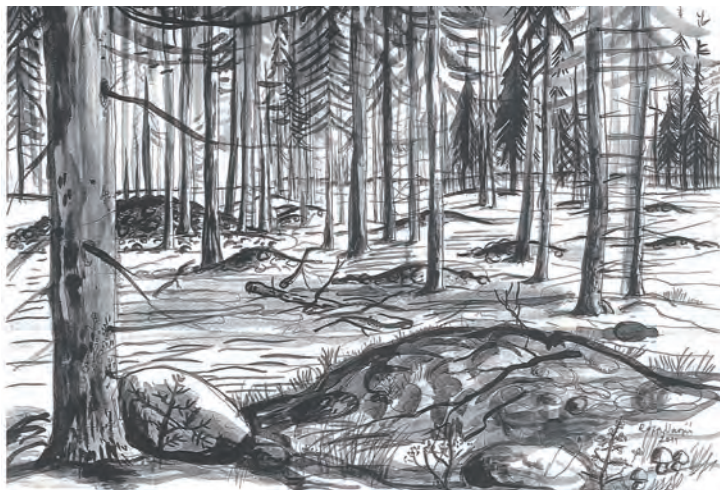
Att det finns fornlämningar överallt i skogen är ett påstående som hörs från olika håll. Det är naturligtvis en sanning med modifikation. Riksgenomsnittet visar att knappt en halv procent av skogsmarken upptas av registrerade fornlämningar. Men de regionala skillnaderna är stora. Kronobergs län sticker ut i sta-

tistiken med sina 4 procent (Sohlenius 2006). Orsaken är en sen fornminnesinventering (1993–2002) där en hög andel fossil åkermark registrerades. Men variationerna är stora även lokalt – i Växjö kommun upptas hela 10 procent av skogsmarken av fossil åkermark medan siffran för Markaryd bara är 1 procent (Jönsson 2008:29). Med övriga kulturhistoriska lämningar och alla oregristrerade fornlämningar blir andelen kulturmiljöer i skogsmark betydligt högre. Där har inte minst inventeringsprojektet Skog & Historia bidragit till att förändra bilden av skogslandskapet.

EN INFORMATIONSKAMPANJ OM FOSSIL ÅKERMARK

Andelen fossil åkermark är hög i Kronobergs län och fornlämningarna upptar en förhållandevis stor markyta. Merparten av länets fossila åkrar är mellan 5 och 50 hektar stora (Jönsson 2008:25ff). För skogsbrukets del innebär det att skogsmaskiner behöver röra sig inom fornlämningen. Då är det viktigt att anpassa åtgärderna och körningen så att skador inte uppkommer.

Därför är en prioriterad fråga i Kronobergs läns kulturmiljöstrategi att öka kunskapen om fossila åkrar hos skogsägarna och skogsbrukets yrkesverksamma (Historia framöver). Som ett steg i detta togs 2012 en broschyr om fossil åkermark fram och distribuerades till alla markägare i både Kronobergs och Jönköpings län (*Fossil åkermark i Småland*).

FIGUR 10.1. I dagens skogslandskap syns konturerna efter en äldre brukning. Illustration: Roza Varju Jancovicnsnë © Länsstyrelsen i Jönköpings län

FIGUR 10.2. Under ytan i dagens skogslandskap avtecknar sig bilden av ett öppet landskap med odlingslämningar, gravröse och boplatsspår. Illustration: Roza Varju Jancsovcicnè © Länsstyrelsen i Jönköpings län

I nästa steg startade Leaderprojektet ”Skogens kulturarv – fokus på fossil åker”. Målet var att genom dialog mellan myndigheter och skogsnäring öka kunskapen om hur man kan bedriva skogsbruk på fossil åker och samtidigt ta hänsyn till kulturmiljön (FIGUR 10.1–2). Fossil åkermark är i Kronobergs och Jönköpings län oftast synonymt med röjningsröseområden och därför utgår projektet från röjningsröseområdet som exempel. I samverkan mellan länsstyrelserna i Kronoberg och Jönköping, Skogsstyrelsen, LRF, Sveaskog, Sydved, Södra och VIDA har cirka 700 personer utbildats. Erfarenheter från tidigare kurser i Jönköpings län användes i utformningen av projektet.

ERFARENHETER FRÅN JÖNKÖPING

Under 2010–2011 genomförde Länsstyrelsen i Jönköpings län ett EU-projekt kring kompetensutveckling för ökad hänsyn till kulturvärden i skogsbruket med kurser för 1300 personer (Ameziane 2012). Fossil åker var en av flera olika fornlämningar som lyftes fram.

Det största problemet för kulturmiljöhänsynen är otydlig information och bristfälliga instruktioner, så kallade traktdirektiv, till de som utför arbetet i skogen. För att kunna förbättra instruktionerna och få till fungerande informationsflöden behöver

FIGUR 10.3. Begreppet anläggning förekommer ofta i Länsstyrelsens beslut. Anläggningar kan till exempel vara stolphål – här delvis arkeologiskt undersökta – som en gång ingått i ett järnåldershus. Foto: © Kulturparken Småland

FIGUR 10.4. Anläggning. VIDA Arena är en stor anläggning i Växjö som stod klar hösten 2011. Foto: Markus Boxe.

olika yrkesgrupper, från planerings- till utförarled, delta i diskussionen. Men ofta skickade företag en yrkesgrupp i taget på kurs, till exempel skogsmaskinförare. Kunskapen om fornlämningar ökade förvisso inom gruppen, men mötena mellan olika yrkesgrupper blev få.

Bland kursdeltagarna hördes ofta frågan: Var är verksamhets- och miljöansvariga och de som utformar trakttdirektiven? Hela skogsbrukskedjan behöver delta för att få en bra dynamik i samtalet.

Många kursdeltagare ansåg att en svårighet är att olika länsstyrelser hanterar samma fornlämningsstyp på olika sätt, att beslut och villkor är så olika formulerade i länen. En förklaring till skillnaderna är att fornlämningsbilden varierar. Men för de som arbetar i flera län är samsyn en central fråga. Samverkan mellan länen är också en viktig del av kulturmiljöarbetet och ingår i myndigheternas uppdrag (Regleringsbrev, uppdrag 70).

Kursdeltagarna hade tre önsksningar:

- Tydlighet i trakttdirektiv och myndighetsbeslut
- Hela skogsbrukskedjan ska delta på kurser, från verksamhetsansvariga till utförare
- Samsyn mellan länen

Kurserna i Jönköping gav en medvetenhet om att det behövs mötesplatser där de olika leden i skogsbrukskedjan kan diskutera kulturmiljöhänsyn med varandra och med kulturmiljösektorn. Det blev också utgångspunkten för det nya Leaderprojektet.

Förrojaren röjer bort undervegetationen före avverkningen och har möjlighet att tydliggöra fornlämningar för maskinföraren.

Skördaren fäller och kvistar träden samt kapar virket.

Skotaren lastar virket och transporterar det till ett avlägg vid en bilväg.

Risskotaren kör i vissa fall ut grenar och toppar (GROT) till avlägg för vidare transport.

Flisaren kan flisa GROT ute på hygget eller vid avlägget, i andra fall på slutterminal.

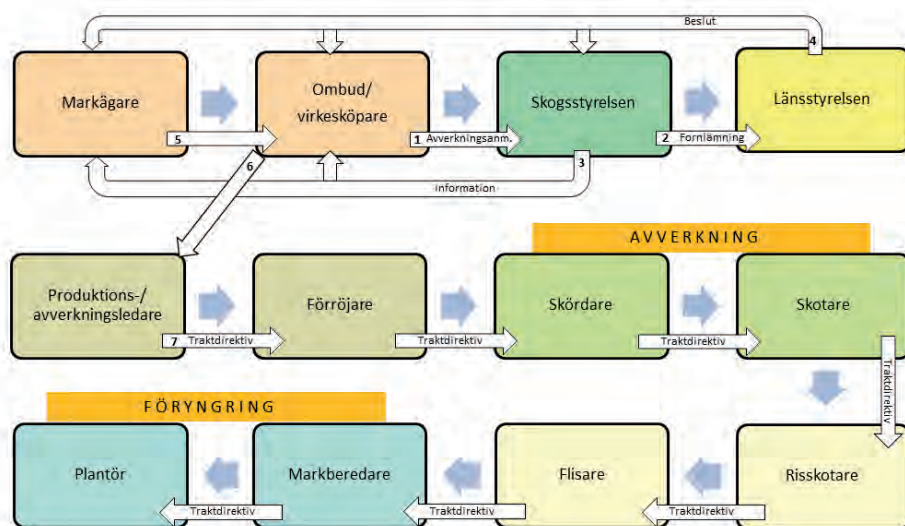
Markberedaren blandar om humusen och blottlägger mineraljorden inför återbeskogningen.

Plantören sätter plantor i de spår eller fläckar som markberedaren förberett.

MÅSTE MAN BEVARA VARENDA STENHÖG?

Den som arbetar inom kulturmiljösektorn är självklart medveten om vilken komplex miljö en fossil åker kan vara. Vi vet att det ofta handlar om många brukningsfaser och olika aktiviteter i tid och rum, i områden som vi idag ser som fossil åkermark. Vi vet också att hela markytan är en del av fornlämningen. Men lite självkritiskt kanske kulturmiljösektorn ska fråga sig – hur tydliga har vi varit med att få fram det budskapet till samhället utanför?

Måste man bevara varena stenhög? Frågan har nog de flesta arkeologer och kulturmiljöhandläggare fått. Budskapet att det inte bara handlar om röjningsrösen som ska skyddas, utan en helhet har helt enkelt gått mottagaren förbi. Då måste till exempel länsstyrelserna fundera igenom hur information och beslut utformats som markägare och skogsföretag utgår ifrån när de genomför skogliga åtgärder. Kan mottagaren förstå terminologin? (se FIGUR 10.3–4).

FIGUR 10.5. Exemplet visar hur många som kan vara inblandade i en vanlig förnyngsavverkning, från planering till plantering. Bild: Jenny Ameziane.

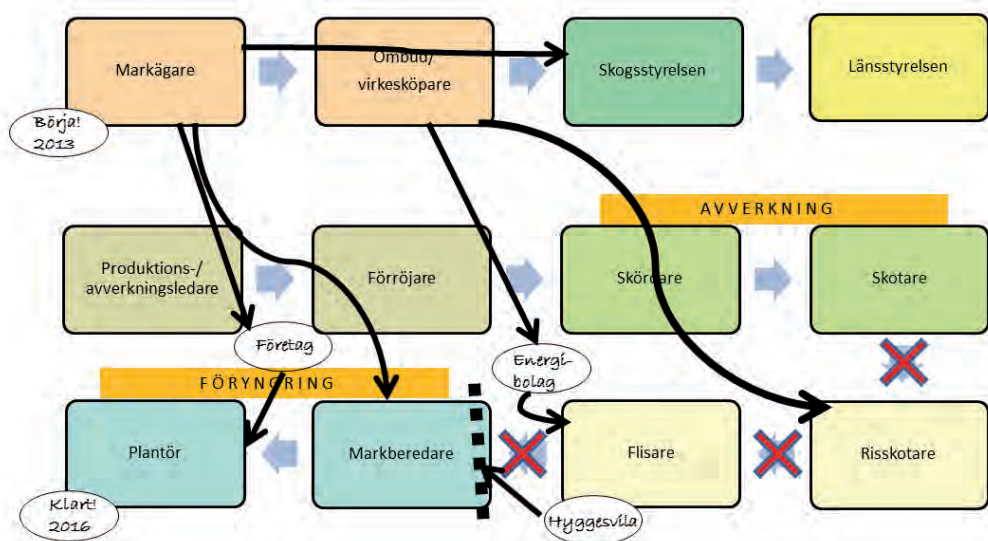
1. Oftast skickar markägarens ombud eller virkesköparen en avverkningsanmälan till Skogsstyrelsen.
2. Om en fornlämning berörs skickar Skogsstyrelsen ärendet vidare till Länsstyrelsen.
3. Skogsstyrelsen informerar om att Länsstyrelsen har fått ärendet.
4. Länsstyrelsens beslut innehåller villkor för skogsbruket.
5. Markägaren ser till att ombudet eller virkesköparen får informationen.
6. Produktionsledaren får informationen.
7. Traktdirektivet (instruktionen) ska följa med genom alla åtgärder.

KURSER MED DIALOG MELLAN YRKESGRUPPER

Det är många inblandade och många olika moment i dagens skogsbruk. Figur 10.5 och 6 illustrerar ett exempel på hur processen kan se ut vid en vanlig förnygringsavverkning, från planering till plantering.

I Leaderprojektet lades stor del av kursplaneringen på att få till blandade yrkesgrupper. Syftet var att få till konstruktiva diskussioner med utgångspunkt i den praktiska verkligheten. Slutresultet blev att en blandning av yrkesgrupper från både skogs- och kulturmiljösektorn deltog på kurserna: inköpare, produktionsledare, verksamhetsansvariga, miljö- och certifieringsansvariga, entreprenörer, skogslärare, arkeologer, skogskonsulenter, markägarrepresentanter och kulturmiljöhandläggare.

Varje kurs inleddes med besök på en fossil åker där det fanns både röjningsrösen, förhistoriska gravar, skålgropsblock och bo-

FIGUR 10.6. Brister i kommunikationen mellan avverkning och förnygring ökar risken för skador på kulturmiljön, här med röda kryss. De svarta pilarna visar hur kommunikationen alternativt kan se ut. Energibolag och andra företag kan också vara inblandade. Innan förnygringen slutförs får hygget ofta vila en tid. Igenväxning under hyggesvilan kan resultera i att fornlämningar blir svåra att se. Det är ytterligare en riskfaktor. Bild: Jenny Ameziane.

FIGUR 10.7. Markus Boxe, kulturmiljöhandläggare på Länsstyrelsen i Kronobergs län, berättar om en arkeologisk undersökning av röjningsrösen och förhistoriska gravar. Foto: Christian Rydberg.

platsspår. Platsernas historia lyftes fram. Att förklara handläggningsrutiner och beslutsgång, tidigare fornminnesinventeringar och hur fornlämningsbilderna varierar ingick också i bakgrundsinformationen (FIGUR 10.7).

Därefter besöktes två platser med fossil åker där föryngring genomförts. Kursdeltagarna utrustades med ett kompendium som innehöll traktdirektivet till entreprenören, länsstyrelsens beslut och avverkningsanmälan till Skogsstyrelsen. Deltagarna delades in i smågrupper för att diskutera ett antal frågor: Hur ser trakt-direktivet ut? Vilken information har entreprenören fått? Hur ser resultatet av föryngringen ut?

SAMVERKAN GER GODA RESULTAT

Med rätt kunskap, anpassning och god planering går det att bedriva skogsbruk på fossil åker. Det budskapet har nått 700 personer genom kurser, seminarier och föredrag. Nittioåtta procent av kursdeltagarna var mycket nöjda eller nöjda med kurserna, som fick ett medelbetyg på 3,6 på en skala från ett till fyra.

Bra dialog, ökad kunskap, förändrade attityder och många positiva möten – det blev resultatet av samverkan mellan länsstyrelser, Skogsstyrelsen och skogsnäringen. När kursdeltagare i utvärderingar fick svara på vad de lärt sig var detta några av svaren:

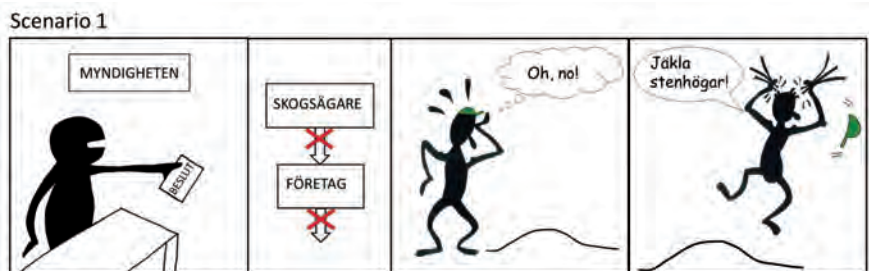
FIGUR 10.8. Hur ser egentligen trakttdirektivet ut? Gruppdiskussionerna gav kursdeltagarna nya insikter. Foto: Jenny Ameziane.

- Marken mellan stenhögarna är värdefull (maskinförare)
- Hur jag kan anpassa skogsvårdsåtgärderna (produktionsledare)
- Trakttdirektiven måste bli bättre (skogskonsulent)
- Varför man markbereder (arkeolog)
- Man kan prata med de från "andra sidan" (maskinförare)

Kulturmiljöhandläggare från de åtta länsstyrelserna i Götaland bjöds också in till en fältträff för att diskutera samsyn och tydlighet i beslut som rör fornlämningar i skogsbruket. Mötet ledde till att länsstyrelserna kunde enas på flera punkter. Det resulterade i ett gemensamt faktablad om skogliga åtgärder i fossil åkermark, för de som planerar och utför avverknings- och förnygringsarbetet (Faktablad för skogliga åtgärder).

FÖRBÄTTRA FÖRUTSÄTTNINGARNA

Skogssektorns ökade kunskaper om kulturmiljöperspektiv och kulturmiljösektorns insikt i skogsbrukets förutsättningar har skapat en plattform för vidare samtal och förändringar. Alla organisationer måste ta sitt ansvar för en hållbar samhällsutveckling där kulturarv och skogsbruk kan samexistera. När kursdeltagarna slutligen får svara på frågan vad deras organisation konkret kan göra för att nå dit är informationsarbetet återkommande:

FIGUR 10.9. Scenario 1. Brister i kommunikationen mellan länsstyrelse, skogsägare och utförare kan leda till att fornlämningen blir ett hinder. Illustration: Jenny Ameziane.

FIGUR 10.10. Scenario 2. Med god kommunikation, bra planering och rätt kunskap går det att bedriva skogsbruk och samtidigt ta hänsyn till fornlämningen. Illustration: Jenny Ameziane.

- Ta med all viktig information i traktdirektiven
- Förbättra kommunikationen
- Förenkla språket i våra beslut
- Utbilda alla aktörer i skogsbrukskedjan
- Förändra våra rutiner

SLUTSATS

Efter ett år med kurser, seminarier, föredrag, reportage och artiklar om fossil åkermark och skogsbruk avslutas ett projekt som varit långt mer framgångsrikt än förväntat. Med konstruktiva diskussioner, god dialog och ökad samverkan mellan skogs- och kulturmiljösektorer har alla vunnit på samarbetet. Framgångsfaktorerna var:

- Blandade yrkesgrupper och kompetenser på kurser
- Utgångspunkt i verkliga avverkningsanmälningar, beslut och trakt-direktiv
- Fokus på möjligheter istället för svårigheter
- Samverkan mellan många organisationer

Skogsbruket är i ständig omvandling och omsättningen på personal är stor. Behovet av fortsatt informationsarbete är därför stort. Hur formerna för detta kommer att se ut är en fråga som ännu vilar på framtiden. Men en sak är säker – kommunikation och kunskapsutbyte ger resultat.

REFERENSER

- Ameziane, J., 2012. *Fornlämningar i skogsbruket. Kompetensutveckling för ökad kultur- miljöhänsyn*. Meddelande 2012:05. Länsstyrelsen i Jönköpings län. Jönköping.
- Faktablad för skogliga åtgärder. Fossil åkermark med röjningsrösen – fornåker*. 2013. Länsstyrelserna i Götaland och Skogsstyrelsen.
- Fossil åkermark i Småland*. 2012. Länsstyrelsen i Kronobergs län. Växjö.
- Historia framöver. Kulturmiljöstrategi för Kronobergs län 2011–2015*. Meddelande 2011:07. Länsstyrelsen i Kronobergs län. Växjö.
- Jönsson, Å., 2008. *Fossilt landskap i modern tid. Fornlämningsmiljöer i småländsk skogs- mark. Steg 1. Fördelningen av fornlämningar i Kronobergs län med fokus på fossil åker- mark*. Smålands museum rapport 2008:36.
- Regleringsbrev för budgetåret 2013 avseende länsstyrelserna*. Regeringsbeslut IV:7. S2011/9565/SFÖ. S2012/8609/SAM. Regeringen.
- Skogens kulturarv – fokus på fossil åker*. Länsstyrelsen i Kronobergs län. Dnr 439-793-12. Leader Linnés journalnummer 2011-8307.
- Sohlenius, R., 2006. *Fornlämningar i skogen. Andelen skogsmark med fasta fornlämning- ar*. Riksantikvarieämbetet.

Leader Linné

När landskapet får berätta – om kulturarvets betydelse för identitet och utveckling

SVEN JENSÉN & VIKTORIA HALLBERG

Sven Jensén: Lunds Universitet, Skånes hembygdsförbund samt Sveriges

hembygdsförbunds landskapsråd

Epost: sven.jensen@goinge.net

Viktoria Hallberg: Sveriges hembygdsförbund

E-post: viktoria.hallberg@hembygd.se

Abstract

Artikeln belyser Sveriges Hembygdsförbunds syn på de skogliga lämningarna. Hembygdsrörelsen ägnar sig i huvudsak åt den sentida agrara historien. Torp och torplämningar med tillhörande produktionsmarker har inventerats flitigt genom åren. På senare år har man även riktat speciell intresse åt de skogliga lämningarna och vill uppmärksamma förstörelsen av kulturarv i skogen.

INLEDNING

Hembygdsrörelsen är en folkrörelse med ca 2 000 föreningar och mer än 400 000 medlemmar. Många medlemmar arbetar ideellt och det är de som kan det lokala historiska arvet bättre än de flesta. Vi beskriver ofta rörelsen, som den som förvaltar det agrara kulturarvet speciellt i form av byggnader och föremål men även när det gäller berättelser om människooöden från olika tider. Med den agrara tiden avser vi oftast bondearvet i historisk tid, dvs 1700-1900-talen. En del hembygdsföreningar kallar sig även fornminnesföreningar och beaktar då även förhistorisk tid speciellt på föremålssidan.

LÄSER LANDSKAPET

Hembygdsforskarna läser såväl äldre som yngre spår i landskapet från den agrara tiden. De äldre lämningarna har i regel ett lag-skydd, men förstörs tyvärr ändå ibland. Yngre lämningar saknar detta skydd, men vi tycker att de utgör en viktig del av den agrara historien och vill därför värna om deras bevarande. Vi tror att många känner sig identifierade med denna epok. Således dokumenteras olika torplämningar, odlingsrösen, stengårdsgårdar och

stensträngar. Till sin hjälp att tolka landskapet använder man sig oftast av kartor och lantmäterihandling. En del hembygdsforskare använder även växter, djur och geologiska fenomen i sin tolkning av vad människan utträttat i landskapet. ^{14}C -metoden för åldersdatering är sällsynt eftersom den i regel är alltför dyr. Huvuddelen av den agrarhistoriska forskningen ligger i regel ovan markytan. Undantaget är exempelvis i samband med torplämningar och t.ex. tjärdalar. Arbetsfältet rör sig oftast inom perioden 1700 till nutid.

Jag kan konstatera att arkeologer och hembygdsforskare arbetar inom samma områden men ser det från olika håll. En kombinerad syn på den agrara historien vore väl värd att utveckla.

BYGGNADER I DET AGRARA LANDSKAPET

I vårt kulturlandskap finns byggnader från den agrara tiden fortfarande kvar, ibland flyttade till våra hembygdsparker, där vi försöker förmedla dess historia. På vissa ställen finns fortfarande äldre byggnader kvar på sina originalplatser och de är naturligtvis extra intressanta då den gamla kulturmiljön, har lång kontinuitet. Vi måste i samma andetag tillstå att mycket av de hus, torp och gårdar, som hembygdsrörelsens medlemmar studerar och beskriver, har tillkommit under 1800-talet eller till och med tidigt 1900-tal. Torpen byggdes ofta på jungfrulig mark, dvs. marken hade inte odlats tidigare och var belägna långt ifrån gårdarna på deras utmarker.

FIGUR II.1. Gammal gård (Grimmatorpet) i NÖ hörnet av Skåne. Den finns idag i Broby hembygdspark i Östra Göinge kommun men miljön och den gamla grunden finns kvar på ursprungsplatsen i Örkeneds socken. Foto från Göinge hembygdsförnings arkiv

FIGUR 11.3. En holländsk ros vid en torpruin. Torpet revs för många år sedan, men fortfarande hittar man trädgårdsväxter i den gamla torpträdgården. Foto: Sven Jensén 2012.

TORPRUINER

Många av våra torp är sedan länge rivna. De började växa fram under 1700-talet och var som flest omkring 1860 för att sedan minska fram till våra dagar. De flesta torpen är idag endast ruiner. För oss inom hembygdsrörelsen är torpen en viktig del av den agrara tiden, det agrara kulturarvet, och den lokala historien även om vi befinner oss långt fram i historisk tid. Många torpruiner finns utmärkta på kartor och på speciella skyltar utsatta på ursprungsplatsen. Inte sällan finns dessutom beskrivningar på när torpet byggdes, vem som har bott där och när det revs. Tyvärr förstörs många av dessa torpruiner bl.a. när de gamla torpmarkerna växer igen och planteras med skog.

Där det har legat torp hittar man, utöver eventuella torpgrunder och fördjupningar i marken, ofta spår i naturen, såsom hamlade träd och äldre trädgårdsväxter. Det kan röra sig om pingstliljor, tibast, buxbom och olika rossorter. Man hittar också arter som humle och olika fruktträd. Många av växterna är synnerligen intressanta, då de är fina exempel på agrara former med stort överlevnadsvärde. De tillhör onekligen det gröna kulturarvet.

FIGUR 11.2. Exempel på torp i södra Sverige. Torpet revs 1980 och idag hittar man endast grunden, en hamlad lind och några överlevande trädgårdsväxter. Den gamla åkermarken är helt igenvuxen. Foto: Sven Jensén 1963.

VAD ÄR DET VI EGENTLIGEN SER I LANDSKAPET?

Som framgått av ovanstående text ägnar sig hembygdsrörelsen i huvudsak åt den sentida agrara historien. I de småskaliga åker- och ängsmarkerna som senast brukade av torpare och bönder kan vi emellertid ana en lång odlad kontinuitet. I våra nutida betesmarker, som omgärdas av stenmurar från 1800-talet, kan vi skönja såväl stensträngar som odlingsrösen. Stensträngarna ligger i ålderdomliga kulturlandskap, som med all säkerhet i flertal fall utgör fossila åkrar, vilket äldre kartor kan bekräfta. Yngre odlingsrösen har säkerligen i ett flertal fall sitt ursprung i förhistoriska odlingsrösen: Där man en gång röjt sten har man i senare tid fortsatt att röja sten och byggt på de gamla rösena.

Under lång tid har stengärdsgårdar och odlingsrösen åtnjutit ett visst lagskydd. Nu hävdar man från jordbruks-håll åter igen att de utgör odlingshinder och bör undantas från skydd. Även detta är ett hot mot vårt kulturarv i landskapet. Med all säkerhet drabbar sådana rövningar inte bara det sentida agrara landskapet utan även tidiga fossila åkrar och odlingsrösen.

FIGUR 11.4. Vackert lagd stengärdsgård i Norra Skåne. För oss inom hembygdsrörelsen borde den vara kulturminnesmärkt men är tyvärr i stället hotad och utan permanent skydd. Foto: Sven Jensen 2005.

FIGUR 11.5. Man anar en stensträng i betesmarken. Kanske är detta resterna av en fossil åker. Foto: Leif-Åke Lannetoft.

VAD VI OCKSÅ LÄSER I LANDSKAPET

Trots vad som skrivits ovan, så registrerar hembygdsforskare också agrara, förhistoriska företeelser i naturen. Således finns omfattande beskrivningar i hembygdsföreningarna rörande skålgropar och äldre gravar. Man noterar även ängs- och åkermarker med lång kontinuitet, vilka i många fall avser fossila åkrar. I bristen på dyrbara dateringsmetoder studerar vi äldre kartor och kan ofta på sannolika grunder anse, att det rör sig om det som är huvudtemat på detta seminarium, nämligen fossila åkrar. Vår grund är att fossil mark utmärkes av odlingsrösen. Tidigare odlingar hade inte de avkastningskraven på markerna som vi har idag.

Utöver detta beskrivs också de redskap som använts i brukandet av åkrarna:

HEMBYGDSRÖRELSEN UPPMÄRKSAMMAR OCKSÅ SKOGEN

Vi anser att skogen gömmer ett omfattande kulturhistoriskt viktigt material, som ofta genom okunskap eller till och med nonchalans, tillåts att förstöras. Detta sker dagligen och vi vill sätta fokus på detta problem. Vid den kommande riksstämman i Sundsvall med skogen som tema hoppas vi kunna anta en skogspolicy, vilken innebär att hembygdsrörelsen uppmärksammar förstörelsen av kulturarv i skogen. Ofta rör det sig om t.ex. torplämningar, kolbottnar och odlingsrösen. Vi kommer även på denna stämma att ha seminarier, som belyser problematiken vad beträffar skogen som kulturarv.

Vi vill öka inventeringarna i skogsmarken med avseende på kulturminnen. Det är också angeläget att informera om dessa kulturminnen och kontrollera att bestämmelserna efterlevs.

SAMARBETE ÖVER GRÄNSERNA

Kunskaperna inom hembygdsrörelsen är begränsade när det gäller det förhistoriska landskapet. Vi är däremot "duktiga" på det agrara arvet i historisk tid, dvs. från 1600-talet och framåt. Vi tror att arkeologer och hembygdsforskare kan komma från var sitt håll tidmässigt och bilda en helhetsprodukt, som kan få väldigt positiva synergistiska effekter. Vi är ju vana att samarbeta med arkivmänniskor, släktforskare och biologer, så det bör gå alldeles utmärkt med arkeologer, som egentligen ställer samma frågor som vi gör men i skilda tidsåldrar.

FIGUR 11.6. Första generationen skog på gammal åkermark på Tjuvön i Örkeneds socken där Grimmatorpet en gång låg (se bild 1). Man ser den plana stenröjda marken mellan de ca 50-åriga granarna. Foto: Sven Jensén 2010.

FIGUR 11.7. Odlingrösen på Tjuvön. Rösena kan mycket väl ha ett gammalt ursprung. Inom området finns inga stengårdsgårdar. När man studerade området på 1920-talet hade man i stället hägn, som var vanligt i Sydsverige på 1600- och 1700-talen. Foto: Sven Jensén 2010

REFERENSER

- Andersson Thomas, Mats Anglert, Bengt Jacobsson, Bo Knarrström, Per Lagerås, Rolf Larsson och Mats Mogren, 2004. *Spåren i landskapet*. – Riksantikvarieämbetets förlag.
- Aron Mårten och Curt Matzon, 1987. *Odlingslandskapet*. – SNF-LTs förlag.
- Carlie Anne, 1994. *På arkeologins bakgård*. – Almqvist & Wiksell International.
- Emanuelsson Urban, Claes Bergendorff, Magnus Billqvist, Bengt Carlsson och Nils Lewan, 2002. *Det skånska kulturlandskapet*. – Författarna och Naturskyddsföreningen i Skåne.
- Riksförbundet för hembygdsvård, 1985 och 1987. Ögontrösten. Växterna som kulturarv. – *Bygd och Natur Årsbok 1985*.
- Skogsstyrelsen, 1993. *Kulturmiljövård i skogen*. – Skogsstyrelsen.
- Skogsstyrelsen och Länsstyrelserna i Kronoberg och Jönköping. Fossil åkermark i Småland. – http://www.lansstyrelsen.se/kronoberg/SiteCollectionDocuments/Sv/publikationer/kultur/Fossil-akermark_web.pdf
- Sveriges hembygdsförbund, 2005. Hembygdsgården och det gröna kulturarvet. *Bygd och Natur Skriftserie nr 12*.

Torparnas vandrande åkrar

LARS-ERIK ENGLUND

E-post: lars-erik.englund@bredband2.com

Abstract

Nya inventeringar i Väckelsångs socken, Kronobergs län, pekar mot att torpare, i likhet med brons- och järnålderns bönder, brukade mark mycket intensivt. Detta manifesteras i röjningsröseområden i storlek upp emot 20 hektar. En bild som ges i agrarhistorisk litteratur är att torpare i normalfallet endast brukade cirka 1 hektar åker och äng i gemensamt gärde. En annan bild är att i Kronobergs län var ensäde förhärskande, det vill säga att samma åkeryta såddes/skördades varje år utan mellanliggande träda. Dess båda bilder verkar inte stämma mot bakgrund av de nya inventeringarna. Hur ska den nya bilden tolkas? Som komplement till åkerbruket i gärdet förefaller det som om torparna bedrivit ett permanent svedjebruk med långtidsträda i cirka 20 års intervall.

NATURGEOGRAFISKA FÖRUTSÄTTNINGAR

De nordligaste delarna av Väckelsångs socken utgjorde under järnålder och tidig medeltid de sydligaste delarna av folklandet Varend. I socknens norra del finns flera platser med forngravar, liksom byar som har ortnamn av förhistorisk typ. Både gravar och byar ansluter till en nord-sydlig drumlin som i norr breder ut sig i ett lätt böljande landskap med finare sediment som odlas än i dag. I anslutning till forngravarna finns också ytor med hackerör. Det aktuella studieområdet, beläget söder om Lidhems säteris åkrar, öster om sjön Åsnen, väster om drumlinen samt norr om Kroksjön präglas idag av skog och myrar. Men det har inte alltid varit så. På dessa marker, huvudsakligen på säteriet Lidhems utmarker, ligger otaliga spår efter torparens odlarmöda i form av röjningsrösen samlade i stora och små områden.

Åsnen ligger idag 139 meter över havet och dess strand cirka tre kilometer väster om drumlinen. Fornåsnen, det vill säga Åsnen strax efter istiden, nådde upp till 144 meter över havet (Rydström 1971:548). Ursvallade före detta stränder iakttas på flera ställen

FIGUR 12.1. Turistkarta över Väckelsångs socken med teckningar av hembygdsvetaren Eric Bojs. Studieområdet ligger bland myrarna, väster om väg 27 som löper genom socknen från norr till söder.

längs och strax under kartans 145-meterskurva. På någon plats når kurvan ända fram till drumlinen. Med lite fantasi kan man föreställa sig ett plan som ligger 144 meter över havet. Under planet ligger myrar, sjöar, utdikade sankmarker (varav flera odlade

efter 1820) och stenmoras. Över planet sticker det upp "öar", i regel mycket låga, flacka höjder där ett finkornigt odlingsbart material i moränen har gjort marken möjlig att odla. Hur lång tid det tog för marken i detta område att sakta avvattnas är inte känt, men att så gjorde är klart, vilket antas vara följden av en långsamt pågående process, landhöjningen. I söder var landhöjningen svagare än i norr, vilket innebar att Fornåsnen undan för undan tappades på vatten utöver den årliga avrinningen. Under 1800-talet sänktes Åsnen 0,6 meter genom kanalgrävning (Brock & Richardsson 1980) men det mesta av Åsens sänkning antas vara en följd av landhöjningen.

De idag övergivna torpen Stakatorp och Järpatorp, som den här artikeln småningom kommer att snäva in mot, ligger ett par kilometer söder om Lidhems säteri (FIGUR 1).

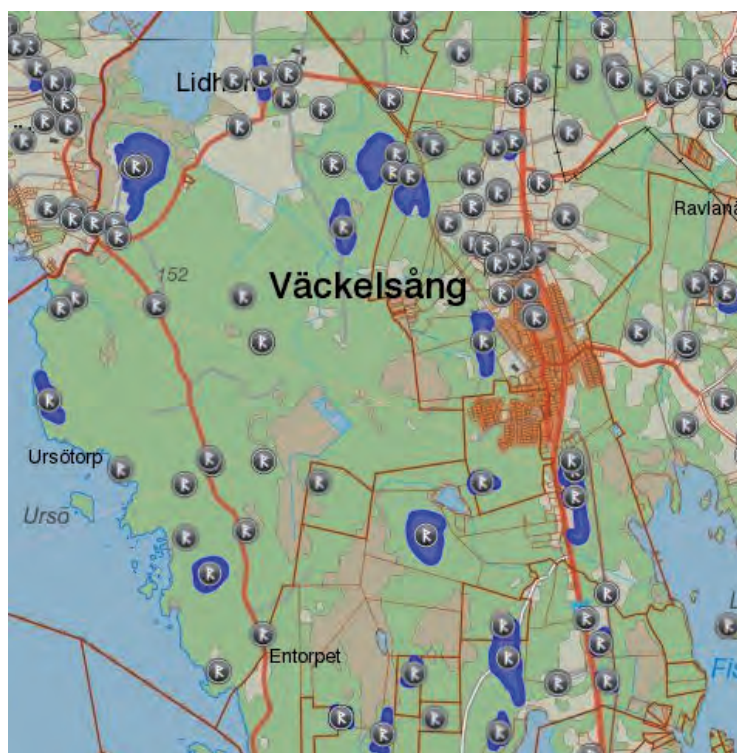
Huruvida dessa "öar" var öar i egentlig bemärkelse är oklart. Några av dem har önamn såsom Väcklingeö, Linön och Bokön. När Fornåsnen var som störst efter istiden var samtliga "öar" omgivna av vatten. Om "öarna" var kringflutna vid tidpunkten för namnbildningarna är mera osäkert. Gården på Väcklingeö har skriftligt belägg från 1545 men saknar kända fornlämningar. I Ruuths karta från 1663 ligger Åsens strand ungefär där den ligger idag. En hypotetisk sjö, en eventuell avsnörning av Åsnen, Vecklingen alternativt Veckeln, som kan ha gett upphov till namnet Väckelsång, stöds inte av Ruuths karta. När vi möter "öarna" i kartmaterialet, liksom ännu idag, är de omringade av myrar och sankpartier, och det kan möjligen ha varit tillräckligt för att några av "öarna" skulle få önamn.

ÄLDRE FORN- OCH KULTURMINNESINVENTERINGAR

Väckelsångs socken fornminnesinventerades första gången 1949. Den gången registrerades tre sentida husgrunder inom det aktuella studieområdet (utsträckning enl FIGUR 12.4). Inga fornlämningar noterades. 1998 var södra delen av Jäts socken och angränsande marker tillhöriga Lidhems säteri i Väckelsångs socken föremål för en specialinventering inom ramen för det så kallade Landskapsprojektet, vars syfte var att ta fram en metod för analys och presentation av "olika regioners agrarhistoriska utveckling, karaktär och innehåll och värden så att resultaten blir användbara för främst kulturmiljövården" (Höglén 1997:3). Ominven-

tering av socknen genomförde Riksantikvarieämbetet 2001. Resultaten från dessa inventeringar sammanfattas i kartutdrag ur fornminnesregistret (FIGUR 12.2).

Väckelsånga hembygdsförening genomförde en torpinventering på 1960-talet, varvid skyltar med namn uppsattes på ruinhögar. I sammanhanget bör också nämnas hembygdsgårdens rika samling av redskap och vapen av sten, som antyder relativt omfattande bosättningar i socknen från tiden innan järnet ersatte som huvudsakligt ämne vid redskapstillverkning. En bladformad triangulär pilspets av flinta kan knytas till Järpatorp. Några stenåldersartefakter har också påträffats på gården Bråtens ägor samt en skafthålsyxa vid vägen nära torpet Stora Hult. För övrigt är det aktuella studieområdet, relativt socknen i övrigt, tomt på spår efter mänskliga aktiviteter.

FIGUR 12.2. Utdrag ur FMIS för Väckelsångs socken, Riksantikvarieämbetet. © Lantmäteriet. Stakatorp och Järpatorp representeras av två run-R intill, väster och sydväst om V i Väckelsång.

RÖJNINGSRÖSENAS MORFOLOGI

Leif Gren diskuterar tre olika typer av röjningsrösen i boken "Fossil åkermark" (1997:134ff): hackerör, a-typiska hackerör och torprösen. Vilka återges här med några tillägg:

- Hackerör är förhistoriska och kännetecknas av handplockade regelbundna röjningsrösen i stora arealer (från några till fler än 100 ha). Man kan lägga till att hackerören är låga, flacka, nersjunkna och innehåller jämnstora stenar av mansbörda.
- A-typiska hackerör är medeltida och kännetecknas av handplockade regelbundna röjningsrösen i små arealer, som ger ett senare och mer heterogent intryck. Möjligt samband antas med så kallade ödegårdar och ödesbölen. I gruppen ingår sannolikt även slarvigt hopkomna stora röjningsrösen i kanter av nutida åkrar i odlad bygd.
- Torprösen är sentida, började troligen kastas ihop efter 1300-talets agrarkris men till betydande del tillkom de under 1700-tal och 1800-tal. Röjningsrösenas kännetecknas av att de inte är uteroderade, ger ett toppigt och mer heterogent intryck, förekommer i små områden, kanske endast något hektar stora, eventuellt synliga spår efter tyngre jordbruksredskap (åkerterrasser, plogspår etc), typiskt för torp och utskiftade gårdar. Man kan tillägga att stenarna är ojämnstora (potatisstora till mansbörda till ännu större). Inte sällan är stenar upplagda på större block.

Enligt min uppfattning förekommer inga röjningsrösen av den a-typiska sorten i det aktuella området, inte heller hackerör. Samtliga röjningsröseområden bedöms vara av den så kallade torp- eller torpartypen och de ligger samlade i områden, ibland väsentligt större än 1 hektar (FIGUR 12.3).

INVENTERINGENS UPPLÄGGNING

Hela denna historia började med svampplockning. Under flera höstar sökte sambon och jag efter svamp i det aktuella området. Noterade då dels att det fanns gott om röjningsrösen i skogen, dels att stenmursomgärdade sentida åkrar var beskogade, dels att de sentida åkrarna var belägna inom röjningsröseområden.

Till fältkartorna överfördes alla åkrar som låg öppna och brukades 1949, enligt ekonomiska kartan som utkom första gången detta år. Alla röjningsrösen (jodå, det går säkert att hitta röjningsrösen som jag missat), ingår i något område. Däremot medtogs inte

stentippar och stenmurar. De senare skulle antagligen kräva lika mycket fälttid som nu använts till röjningsrösen. Till hjälp fanns penna, suddgummi, kompass och fältkartan med dess höjdkurvor.

Torparröseområdena inlades på fältkartor i skala 1:10 000, på papperskopior från FMIS. Kartorna är från tiden före stormarna Gudrun (2005) och Per (2007) och saknar bland annat de vägar för virkestransporter som anlades efter stormarna. Röjningsröseområdena överfördes därefter schablonmässigt till 1949 års ekonomiska karta.

Beskrivningar gjordes på enklast möjliga vis, på kopierade tomsidor ur Riksantikvarieämbetets gamla inventeringsböcker, med en ny nummerserie som började med nummer ett. Register tekniskt var det länge oklart hur röjningsröseområdena skulle benämnas. Odlingsröseområde låg nära till hands eftersom det troligen och i de flesta fall rörde sig om odlade stenröjda ytor. Efter hand ändrades detta till röjningsröseområden eftersom det teoretiskt finns möjligheter att stenröjningen gjorts av andra skäl, exempelvis för betes- och ängsmark. För åkrar som är synliga i och brukade enligt 1949 års ekonomiska karta användes beteckningen f d åker. Samma beteckning användes också för utseendemässigt liknande stenmursomgärdade åkrar som övergavs före

FIGUR 12.3. Typiska röjningsrösen av torpartyp i studiemrådet. Foto: Lars-Erik Englund.

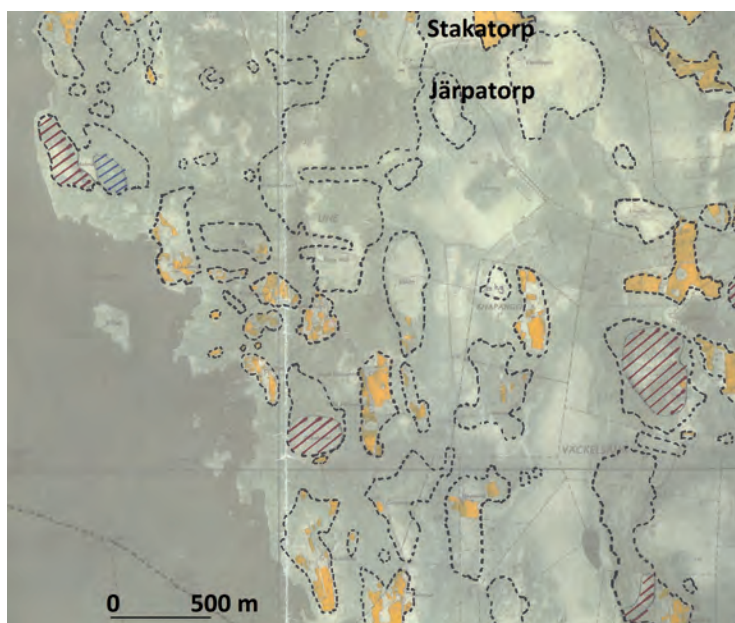
1949. Fornlämningar med FMIS-nummer från den senaste statliga inventeringen 2001 ingår i använd nummerserie. För övrigt har jag följt Riksantikvarieämbetets principer för fornminnesinventering som jag minns dem från 1980-talet då jag var aktiv inom den statliga fornminnesinventeringen.

INVENTERINGENS RESULTAT

Flera av de nyinventerade röjningsröseområdena är bortemot 20 hektar stora (FIGUR 12.4). Men, minst lika intressanta är små stenrensade ytor, knappt större än 1 ar, längst ut på marginalerna mot myrar och stenmoras. De är så små att de inte går att korrekt redovisa dem i skala 1:10 000. De finns flera sådana ytor på ca 10 m i största mått, som kantas av något enstaka röjningsröse. Dessa små åkrar och deras perifera lägen vittnar om en påtaglig jordhunger. Sammanfattningsvis kan sägas att i princip all mark ovanför 144 meter över havet har odlats vid minst ett tillfälle. Idag ligger det så mycket sten kvar i markytan mellan röjningsrösena att man undrar hur åkerbruk över huvud taget var möjligt. Samtidigt går det lätt att föreställa sig att dessa knappa odlingsmöjligheter bidrog till att de som försökte försörja sig och familjen, med magert resultat, sökte andra utkomstmöjligheter genom inflyttning till städer och emigration till fjärran länder.

RÖJNINGSRÖSENAS ÅLDER

I det aktuella området finns inga forngravar, inte heller ålderdomliga ortnamn med förmodat förhistoriskt ursprung. Medeltida ortnamn som slutar på -måla saknas också. Målanamnen antas ha sitt ursprung i trälarnas frigivning med början under av 1100-talet (Brink 2012:205). Det finns ett par målanamn i Väckelsångs socken, söder om det nu aktuella området, men röjningsrösena nära dessa gårdar saknar medeltida karaktär och liknar sentida torparrösen. Å andra sidan brukas de båda gårdarna fortfarande, inklusive delar av den totala/ursprungliga åkermarken, varför tolkningen inte är helt enkel. Totalt innehåller Väckelsångs socken fyra målanamn. Fram till cirka 1590 ingick Tingsås socken i Väckelsångs socken. I Tingsås finns sjutton målanamn. Enligt FMIS är det bara Söftesmåla i Väckelsång och Slättamåla i Tingsås som kan associeras med registrerade röjningsröseområden, vilket inte torde återspegla verkligheten, snarare att en hel del

FIGUR 12.4. Utdrag ur ekonomisk karta, 4E 51, Grimsvik, 1949. © Lantmäteriet. Kartan har kompletterats med nyupptäckta röjningsröseområden. Svart prickad avgränsning = torparrösen. Röd skraffering = Fornåkrar enligt FMIS. Blå skraffering = Landskapsprojektet (som inte ingår i FMIS). Inprickningarna är inte kvalitets-säkrade.

inventering återstår innan hela röjningsrösebeståndet är kartlagt. Väckelsångs socken präglas annars av ortnamn på -ryd, -hult och -torp, som kan ha medeltida ursprung men också verkar ha tillkommit under en lång period, inte minst långt in i historisk tid.

Av husförhörlängderna verkar också framgå att torpen i området etablerades i relativt sen tid. Husförhörlängder började upprättas 1729 i Väckelsångs socken. Ett åttiotal boställen under säteriet Lidhem räknas upp, förutom torp även säteriet och under säteriet hörande bondgårdar; Bråten, Väcklingeö och Västra Berget. Det verkliga antalet torp torde vara lägre än i husförhörlängden med tanke på att vissa torp bytte namn i samband med ägarbyten. Cirka sju torp omtalas 1729, med vilket förstås att de var etablerade 1729 eller tidigare. Övriga torp räknas upp i husförhörlängden efter 1750. På Stakatorp började husförhören år 1785. Järpatorp saknas i listan av okänt skäl.

Första gången vi möter området i karta är i Hans Persson Ruths karta från 1663, som enligt bilagd text sägs omfatta bland an-

nat: "... Herregårdar, Prästgårdar, Bondbyar, Hemman, torp och Nybyggen..." (FIGUR 12.5). Torp lyser dock med sin frånvaro. Om detta speglar 1660-talets verklighet låter sig inte bedömas. En besynnerlig oförklarad mörk färgning på kartan finns omedelbart söder om Väcklingeö. Strax söder därom ges upplysningen: "Bökehult till hela socknen", och lite längre söderut: "Herats skog", båda indikerande att marken vid den här tiden inte ägdes av säteriet, vilket kan tyckas märkligt mot bakgrund av att säteriet omtalas skriftligt, då vid namn Lina, redan 1414 (Larsson 1964:478). Tas kartans information ad notam så hade torpen Stakatorp och Järpatorp ännu inte etablerats.

FIGUR 12.5. Utdrag ur Hans Persson Ruuths karta från 1663. © Lantmäteriet. Strax N om kartutsnittet ligger Lijna by med fem gårdar samt säteriet. Lämningsarna efter Stakatorp och Järpatorp ligger i detta kartutsnitt mellan gårdarna Bråten och Wecklingeö.

Nästa gång vi möter samma område i karta är 1685 (FIGUR 12.6). I läget för de båda torpen anges: "Denna plats äro Lynes Bohlbys samt Bergs och Bråtens skiffte skougs och utmarck" samt längre ner i kartan "Lynes Bokeskogh". Även dessa texter tycks antyda att marken inte tillhörde säteriet och fortfarande verkar det som om Stakatorp och Järpatorp inte har etablerats. Inga andra torp heller för den delen, vilket bidrar till frågan om torpen varit föremål för kartering över huvudtaget. Å andra sidan är det fullt möjligt att inga torp hade anlagts 1685.

FIGUR 12.6. Väckelsång Line nr 1-5, Geometrisk avmätning, 1685. © Lantmäteriet.

På kartan från 1787 redovisas totalt 21 torp, 3 gårdar (Bråten, Västra och Östra Berget) samt säteriet, däremot ingen av gårdarna i Line by, som övergivits. Det har således hänt en del på säteriets marker mellan 1685 och 1787, om man vågar ta kartornas information som fullständig. För första gången erhålls detaljerad information om hur markerna brukas vid Stakatorp och Järpatorp. Gärdesgårdar innesluter numrerade ägoslag. Streckade linjer innesluter markområden med uttalad ägare. Av särskilt intresse är de små cirka ett hektar stora instängslade ytor, kallade åkerlyckor, som i kartutsnittet kan räknas till fyra, varav två mellan Järpatorp och Hårsmosse, till vilka jag återkommer (FIGUR 12.7).

Frånvaro av fornlämningar och ålderdomliga ortnamn, i kombination med frånvaro av torp på de båda 1600-talskartorna, tycks tyda på att röjningsrösena har tillkommit efter 1685 och huvudsakligen under 1700- och 1800-talen, vilket synes vara i någorlunda samklang med röjningsrösenas unga utseende. Stenmurar förekommer i torpens närhet, runt idag övergivna åkrar samt i ekonomiska kartans fastighetsgränser, inte överallt men påtagligt ofta.

FIGUR 12.7. Väckelsångs socken, Line nr 1-5, Storskifte på utmark/utägor, 1787. Stakatorp och Järpatorp markeras med hussymboler uppe till höger i kartan. © Lantmäteriet.

RÖJNINGSRÖSENAS SPRIDNING

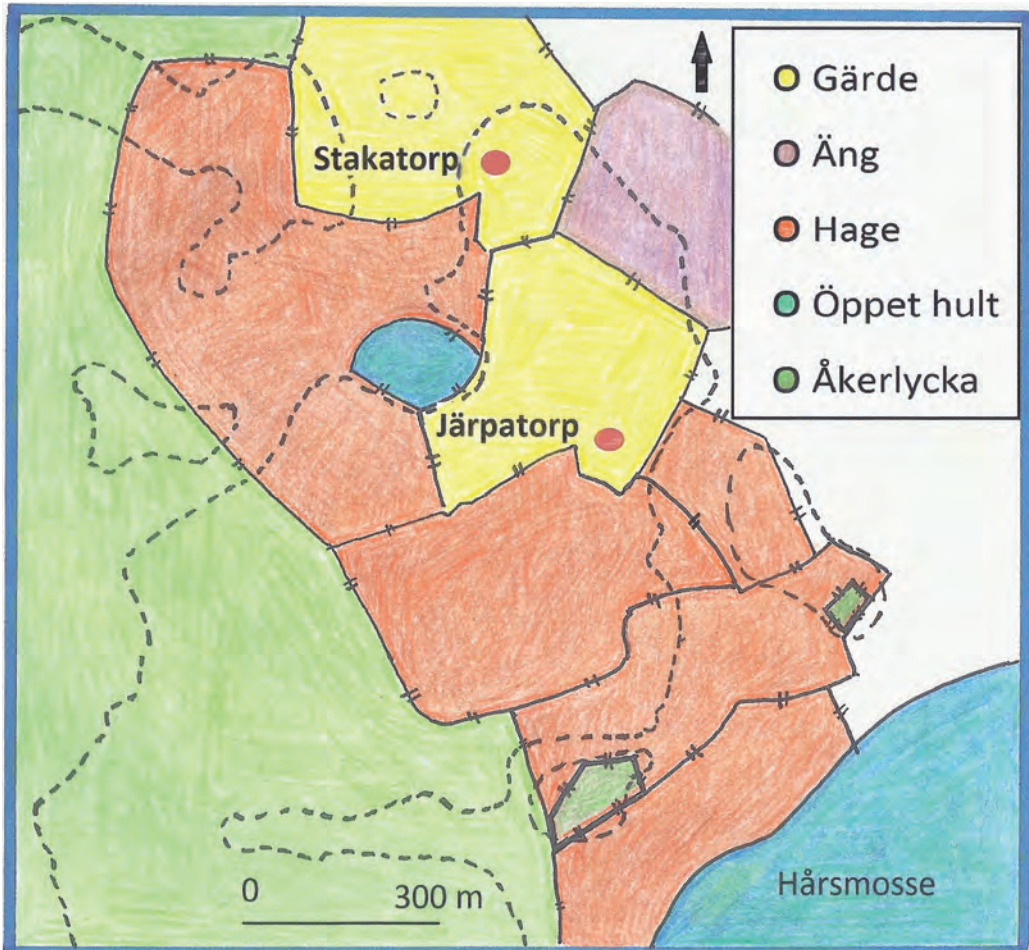
Vad man direkt noterar i nedanstående kartbild är att röjningsrösen förekommer inom gårderna (obs, åker och äng i samma gårde), i den särskilt markerade ängen, i hagarna och i det som kallas öppet hult, och i de två ytor som benämns åkerlyckor, förutsatt att den schablonmässiga rektifieringen är någorlunda genomförd (FIGUR 12.8). Den ögonblicksbild som 1787 års karta ger kan konstateras stämma dåligt med den samlade bild som inventeringen ger.

Röjningsröseområdena kantas inte sällan av längre stråk med hopslängda stenar, alltid mot myr- eller mossmark. Det kan tilläggas att det inom röjningsröseområdena saknas andra formelement som tegindelningar, terrasser och dylikt, inte heller diken som har med åkrarna att göra. Däremot finns det talrika diken, både av krontyp och av sidodiken, som tillkommit för att öka skogens avkastning. En tidigare ägare på säteriet anlade på 1700-talet en kanal från Lidhemssjön via Öjasjön ut till Fiskestadssjön. Syftet var att sänka Lidhemssjön för att därigenom erhålla mer odlingsbar mark. Det gick inte som det var tänkt. Öjasjön kom i stället att avvattnas mot Lidhemssjön. Men diken har avvattnat marken även i det aktuella området och detsamma ter sig idag säkerligen annorlunda än då torparna brukade trakten.

LINNÉ'S LYCKOR

Svedjor, fällor eller lyckor, som smålänningarna dem kalla, begynte man nu att se på ömse sidor om vägen, merendels gröna av en härlig Råg (Linne 1741 [1974:32]).

På annat ställe skriver Linné: "Svedjandet till fällor, som här kallas lyckor, hade på åtskilliga ställen över Småland vist sin verkan" (Linné 1749 [1982:433]). Det är förstås inte otvetydigt att Linnés lyckor är detsamma som åkerlyckor enligt 1787 års karta, men man kan undra om det inte är så. Svedjor/fällor inhägnades för att hålla djur utanför, och inte sällan var en normalstor svedja på ungefär ett hektar (jfr diskussion i Larsson 1974:57ff), men de kunde också vara väsentligt mindre. Från Rönne, Torpa socken, omtalas svedjor på 9–12 ar (Markheden 1955:59). Åkerlyckorna på 1787 års karta är ungefär 0,5–1,5 hektar stora och frågan är förstås om det är tillfälliga svedjor man ser i kartan. Röjningsröseområdenas faktiska omfattning får därmed en rimlig förklaring.

FIGUR 12.8. Karta baserad på ekonomiska kartan, 1787 års karta samt inventeringsresultatet. 1787 års kartas numreringsringar har översatts till färger för olika ägoslag. De ofärgade fälten österut tillhör Väcklingeös gärde.

SVEDJEBRUK OCH RÖJNINGSRÖSEN

Frågan huruvida svedjande direkt följdes av stenrensning, medan rötter och dylikt var avbrunna, har inget entydigt svar. Det finns förespråkare både för och emot. Ibland talas om rensning men inte om vad som rensas (t ex Brahe 1581:196, Hyltén-Cavallius 1868:102). Ett direkt samband förespråkas av Markheden (1955:57) och Nordström (1989: 15). Myrdal (1985:54) och Höglén (1997:31) är av motsatt uppfattning. Vilket den enskilde torparen valde berodde på de lokala förutsättningarna,

enligt min mening. Här hävdas att svedjebruk utan stenröjning, såväl som med stenröjning, har förekommit parallellt genom agrarhistorien.

Vissa byar och socknar som är omtalade för ett omfattande svedjebruk saknar röjningsrösen. Hit hör till exempel Lönsboda i Örkeneds socken (Weimarck 1953, jfr FMIS, Sune Jönsson muntlig uppgift) och Långasjö socken (Kardell m fl 1981:23, Per Holmgren muntlig uppgift). Väckelsångs socken saknar i princip skriftliga belägg för svedjebruk, så när som på två ortnamn, Brånatorp och Fällan, såvida inte namn på -ryd också ska räknas in (Nellbeck 1953:100). Å andra sidan är socknen rik på röjningsrösen, registrerade som hackerör. Torparrösen i Väckelsång har aldrig varit föremål för den statliga fornminnesinventeringen och veterligen heller inte i Kronobergs län eller i något annat län. Inom ramen för projektet Skog & Historia har de däremot uppmärksammats, dock oklart i vilken utsträckning.

Enligt statistik som Riksantikvarieämbetet har tagit fram ur FMIS så täcks cirka 4 procent av den skogsproduktiva arealen av hackerör i Kronoberg (Sohlenius 2006:4). Inom kartutsnittet i detta sammanhang uppskattas röjningsrösearealen överstiga 90 procent av den skogsproduktiva markytan, det vill säga exklusive tomtmark, myrar, mossar, sankmarker, sjöar, berg i dagen och stenmoras.

Den sörmländske folklivsupptecknaren Gustav Ericsson har beskrivit hur man använde redskap som spadar, spett och hacker för både jordbearbetning och stenröjning i svedjor i skogarna kring Eskilstuna på 1830-talet. Han betonade att svedjandet inte hade till uppgift att bryta ny åkermark utan skedde "cirkulationsvis" för odling av råg och rovor. Svedjebruket var alltså ett "permanent" och planerat åkerbruk där svedjorna låg i lång träda.

Mindre stubbar och stenar uppbröts genast med järnstören, men de större fick alltid vara första året. Men då dessa äntligen skulle brytas, så måste luna och bröte begagnas. Var någon sten för stor att bryta så togs den till stam för ett rös och där sammanplockade man all flyttbar sten, varest de fick ligga i mansåldrar och kvarliggjer ännu tätt bredvid varandra, helst på sådan jord som ej är egendom (Hill & Töve 2003:256).

Ragnar Jirlow, som studerat äldre odlingstekniker i Kronobergs län, kommer till följande slutsats:

Av gammalt synes man vart eller vartannat år ha valt ut ett nytt område att svedja. Det var alltså fråga om ett jordbruk, vilket oavbrutet flyttade runt på byns mark. Efter 20 till 30 år, när skogen växt upp på nytt på svedjan, återvände man till denna. Det utgjorde alltså ett vandrande jordbruk, som dock ej hindrade bosättning" (Jirlow 1950:76).

ODLINGSSYSTEM

Med stöd i det inventerade materialet och med stöd i Gustav Erikssons och Ragnar Jirlovs utsagor så kan det odlingssystem som torparna använde sägas ha varit en kombination av en permanent och troligen gödslad åker i gårdet nära torpet som kompletterades med permanent (ogödslad) svedjebruk i långtidssträda. Med det senare förstås att svedjorna flyttade runt inom det område torparen förfogade över och att han på 20 års sikt var tillbaka på den första svedjan i ett rullande schema, i så kallade vandrande åkrar. I och med att det område han förfogade över var starkt begränsat på grund av närboende torpare så var det en god investering att stenröja mark efter svedjning men före sådd. På så sätt ökade han den odlingsbara ytan. Det efterföljande betet förbättrades. Dessutom betalade investeringen sig ytterligare när torparen kom tillbaka till platsen för den första svedjan.

TOLKNING OCH SAMMANFATTNING

I Kronobergs län har ensäde varit förhärskande historiskt sett, det vill säga att samma åkeryta såddes/skördades varje år utan mellanliggande träda (t ex Elgh 1749:4, Myrdal 1985:71). En normaltorgare på småländska högländet brukade årligen cirka 1 hektar mark, hållande åker och äng i samma gårde (Lagerås 2006:139). Båda dessa utsagor torde enbart gälla gårdet närmast torparens hus. Det var ute på fällorna (brånarna) som torparen erhöll ett tillskott i brödsäd, rovor och senare potatis genom att varje eller vartannat år svedja en bit mark och så i askan. Efter cirka 20 år var torparen tillbaka på det första svedjefallet och svedjade på nytt:

Jag har och sjelf sedt en skogsmark i Småland, som efter en gammal trovärdig bondes utsago, skulle då svedjas tredje gången, inom 60 år: men han måste dock vidgå, det han sjelf mindes, at skogväxten varit långt sämre, den andra gången, än den första, och at berörde växt var nu tredje resan så tunn, at han höll före det svedjandet föga skulle löna mödan, fast det skedde efter vanan" (Faggot 1750:139).

Svedjan såddes med rovor första året och råg det andra. Därefter betades svedjan något år innan instängslingen (smetveden) togs bort och svedjan fick ingå i det allmänna skogsbetet. Huruvida den eventuellt också tjänade som äng något år innan stängslingen togs bort får bli en fråga för framtiden.

REFERENSER

- Brahe, P., 1581. *Oeconomia eller Huuszholds-Book för ungt Adels-folk*. Utgiven av E.O. Arenander i Stockholm 1920. Lund 1971.
- Brink, S., 2012. *Vikingarnas slavar. Den nordiska trälldomen under yngre järnålder och äldsta medeltid*. Riga.
- Brock, G., & Richardsson, U., 1980. *Sänkta och utdikade sjöar i Kronobergs län*. Länsstyrelsen i Kronobergs län. Växjö.
- Elgh, M., 1749. Tal av Linnélärjungen Magnus Elgh inför Linné och Smålands nation i Uppsala 15/2 1749. *Stenbrohult i forntid och nutid. Del XIX*. Markaryd.
- Faggot, J., 1750. *Afhandling om Svedjande samt utväg til Hushållning med Skogar*. Kungl. sv. vet. acad. handl. Stockholm.
- Gren, L., 1997. Fossil åkermark. Äldre tiders jordbruk – spåren i landskapet och de historiska sammanhangen. *Fornlämningar i Sverige 1*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Hill, Ö., & Töve, J., 2003. *Kunskap om skogens historia*. Göteborg.
- Hyttén-Cavallius, G.O., 1868. *Wärend och Wirdarne*. Andra delen. Stockholm.
- Höglén, S., 1997. *Agrarhistorisk landskapsanalys. Länsöversikt. Kronobergs län*. Landskapsprojektet rapport 1998:1. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Jirlow, R., 1950. Plogen, årdret och fällekrattan i Kronobergs län. *Kronobergsboken 1950*. Växjö 1951.
- Kardell, L., Dehlén, R., Andersson, B., 1981. *Svedjebruk förr och nu*. Sveriges Lantbruksuniversitet. Rapport 20. Uppsala.
- Lagerås, P. 2006. *The Ecology of Expansion and Abandonment. Medieval and Post-Medieval Land-use and Settlement Dynamics in a Landscape Perspective*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Larsson, L., 1974. *Svedjebruket i Varend*. Sydsmåländsk natur II. Växjö.
- Larsson, L.-O. 1964. *Det medeltida Varend. Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt*. Växjö.
- Linné von, C., 1741. *Öländska resa*. Femte upplagan. Falkenberg 1974.
- Linné von, C., 1749. *Skånska resa*. Södertälje 1982.
- Markheden, M., 1955. Svedjebruk i Torpa socken. *Kronobergsboken*. Växjö.
- Myrdal, J., 1985. *Medeltidens åkerbruk. Agrarteknik i Sverige ca 1000 till 1520*. Nordiska museets Handlingar 105. Borås.
- Nellbeck, R., 1953. *Några drag ur svensk skogsvårdshistoria. En historisk exposé med särskild hänsyn tagen till utvecklingen i sydligaste Sverige och Bergslagen under 1700-talet och tidigt 1800-tal*. Licentiatavhandling. Stencil från Skogshögskolan.
- Nordström, O., 1989. Skogen och skogsmarken som försörjningskälla. *Skogen och smålänningen. Kring skogsmarkens roll i förindustriell tid*. Historiska föreningens i Kronobergs län skriftserie 6. Växjö.

- Rydström, S., 1971. *The Värend district during the last glaciation*. Geologiska Föreningen i Stockholm Förhandlingar, Vol 93. Stockholm.
- Sohlenius, R., 2006. *Fornlämningar i skogen. Andelen skogsmark med fasta fornlämnningar*. PM Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöavdelningen. Stockholm.
- Weimarck, G., 1953. Studier över landskapets förändring inom Lönsboda, Örkeneds socken, nordöstra Skåne. *Lunds universitets årsskrift. N.F. Avd. 2. Bd 48. Nr 10*. Kungl. Fysiografiska sällskapets handlingar. N.F. Bd 63. Nr 10. Lund.

Svedjebrukets roll i agrarhistorien – en komplex historia

GUNDELA LINDMAN
Riksantikvarieämbetet UV Väst
E-post: gundela.lindman@arkeologerna.com

Abstract

Föredraget syftade till att visa hur vanligt förekommande svedjebruk har varit under historisk tid och betona det rikhaltiga källmaterial som rör svedjebruk i form av ortnamn, kartmaterial, skriftliga källor, föremål och muntliga berättelser. Därefter skisserades metoder och förutsättningar för att studera svedjebruk under förhistorisk tid och resultat från ett antal undersökningar i västra Sverige omnämndes. Svedjebrukets roll i markanvändningens och odlingens historia berördes och några rådande missuppfattningar kring svedjebruk presenterades. Avslutningsvis gavs några exempel på mindre undersökningar i röjningsröseområden i Småland och Västergötland och de förekomster av svedjebruksspår inom dessa områden som har kunnat konstateras.

INLEDNING

Om man ser tillbaka på jordbrukets karaktär och utveckling genom årtusendena kan vi, förenklat sett, se två huvudspår: Det ena är det intensiva jordbruket, där man bearbetar jorden, gödslar, bygger hägnader och återanvänder ytan. Det andra är det extensiva jordbruket, där bränning av träd- och buskvegetation över större ytor ger ett tillfälligt förhöjt näringsinnehåll, där stängsel sällan används och där man kortvarigt använder marken.

Svedjeodlingen ingick i ett komplext skeende där svedjeåkern efter några år blev betesmark, kanske sedan övergick i hagskog eller äng för att återanvändas på nytt som åker eller betesmark med mellanliggande igenväxningsperioder. Ibland är dessa perioder mycket långa, så långa att en fullvärdig skog hinner växa upp. I andra fall är det busk- och risvegetation som svedjats. Svedjebruk kan alltså definieras som en växling mellan bränning, odling, bete, igenväxning i flera på varandra följande cykler.

Föredragets syfte var att peka på något av den befintliga kunskapen om svedjebruk och hur man kan gå vidare i utforskningen av detta odlingssätt under såväl förhistorisk som historisk tid.

KÄLLOR OM SVEDJEBRUK UNDER HISTORISK TID

Det finns många tydliga, säkra källor om svedjebruk under senare historiska perioder.

Berättelser och uppteckningar avspeglar svedjeodlingen under 1800-talets slut och in på 1900-talet. Så här kan en typisk uppteckning av en muntlig berättelse från dem som själva var med se ut: ”De gick långt från gåern och gjorde en liten sveja och sen gärde de en skyagärsgård ikring så tätt så inte en katt kunde krypa igenom. Sen satte de päer och sådde råg där.” (Gällareds socken, Halland, jfr Lindman 1999:44).

Föremål med anknytning till svedjebruk kan studeras på museer och hembygdsgårdar. Där finns till exempel svedjekrattor och svedjehackor.

Det finns stora material med skriftliga uppgifter kring svedjning (jfr Kardell m.fl. 1980). **Lagar** och **domstolsprotokoll** innehåller uppgifter om svedjebruk. De skriftliga källorna omfattar ofta domstolsprotokoll rörande olovligt svedjebruk. Eftersom skogen med tiden fick alltmer betydelse och värde för timmer, virke, kolning, växer motståndet och antalet processer mot svedjebruk.

Lantmäterikartor ger talrika uppgifter om svedjebruk. I beskrivningar och benämningar på markområden omnämns svedjemarker. Weimarck visade till exempel på hur andelen svedjad mark var fyra gånger så stor som arealen av permanent åker i Lönsboda i Skåne vid ett kartläggningstillfälle (Weimarck 1953).

Ett annat exempel av mängder av liknande är Kopparås utmarker i Landvetters socken. Ett 30-tal olika delområden har sina olika benämningar i beskrivningen till lagaskifteskartan. Uppskattningsvis utgjordes 30–40 % av hela utmarken av svedjemarker. Namn och benämningar som visar det återfinns i beskrivningen till laga skifteskartan, *Svekullar*, *Qvarnstens svedja*, *Brände skog*, *Björnås svedja* och *Skollmereds svedja*, är sådana benämningar.

En av de stora källmaterialkategorierna är ortnamnen. Såväl av bebyggelsenamn som natur- och terrängnamn finns mycket omfattande källor som beskriver svedjebruk under de senaste århundradena (jfr Lindman 2005). Inte minst är torpnamnen en viktig källa. Det var vanligt att torpet fick sitt namn efter en tidigare benämning på området och i trakter där svedjebruket dröjde sig kvar finns mängder av torp som har namn som till exempel *Oxafällan*, *Kasorna*, *Stora fallet*, *Lilla bränna*, *Kalvebråten* etc.

KÄLLOR OM SVEDJEBRUK UNDER FÖRHISTORISK TID

Jämförande studier av skogsbrandområden har visat att bränning av träd och buskar efterlämnar en tunn brandhorisont bestående av *oregelbundet utspridda kol- och sotskikt* här och var med inslag av träkolsbitar. Andelen träkol och lagrens förekomst och tjocklek skiftar mycket, bland annat beroende på typen av träd. Lagren innehåller brända rötter, grenar, stammar och kvistar. Hela kollager utbildas inte utan skikten avspeglar var tjockare och tunnare delar av de nerbrunna träden blivit liggande.

Principiellt går det inte att skilja en skogsbrand i en barrskog från en avsiktligt anlagd svedja, som ju till sin karaktär inte skiljer sig från en skogsbrand. Men om kolet visar sig komma från lövträd är läget ett helt annat. *Lövskog antänds inte av sig självt* i fuktiga, tempererade klimat.

Diskussionerna kring möjligheterna att spåra forntida svedjebruk genom lämningar av träkol utmynnande bland annat i att sådana borde vara möjliga att finna. Förutsättningen var dock att man kunde finna platser där bevaringsförhållandena varit gynnsamma, det vill säga att sentida odlingsverksamhet inte förstört ursprungliga spår på platsen.

För att man skall kunna studera svedjebruksspår krävs speciella bevaringsförhållanden. Plöjning förstör ju kollagren. Genom systematiska studier av svackor med inlagrat material under matjordsskiktet, av skyddade områden invid kanterna av berg och berghällar och andra områden utanför och under nuvarande åkermarker finns möjlighet att studera svedjebruksspåren (Lindman 2005).

Hur man spårar svedjebruk är en fråga som inte skiljer sig så mycket i felkällor från hur vi spårar andra företeelser från skriftlösa perioder. Det krävs å ena sidan fysiska iakttagelser, men å andra sidan finns källkritiska aspekter av olika slag.

All etnografisk litteratur kring svedjebruk pekar mot en upprepade användning av marken, både inom en generation, men också med flera generationers mellanrum. En komplikation är att deponeringen av träkol efter en brand är mycket ojämn. På samma nivå kan det därför finnas kol från helt olika tidsperioder bredvid varandra.

Vi vet inte heller alltid om det är träkol från en avsiktlig svedja eller skogsbrandskol. Dateringar bör inte göras utan ett grundligt

övervägande av orsakerna till kolets förekomst i marken och ett studium av olika förhållanden som kan belysa det.

SVEDJEBRUKET I VÄSTSVERIGE

Svedjebruket i södra Sverige är på intet sätt begränsat till finnmärkerna i Värmland eller till barrskogsområdena i Småland. De historiska källorna som vittnar om svedjebruk i till exempel Bohuslän, Västergötland och Dalsland under historisk tid är många. De viktigaste källorna är bl.a. uppteckningar av muntliga berättelser och de talrika ortnamn som syftar på svedjeodlingar.

Precis som det historiska svedjebruket har visat sig efterlämna fysiskt iakttagbara spår i form av sot- och kollager, så har även svedjebruk under förhistorisk tid efterlämnat rester av samma slag. Under de senaste decennierna har flera lokaler i Västsverige med spår av svedjebränningar varit föremål för arkeologiska undersökningar. Det har varit områden som i vissa fall utgjorts av boplatser och i andra fall av gravar eller gårdstomter. I anslutning till dessa har det funnits områden med tydliga indikationer på svedjebruk. Munkeröd i Bohuslän är en unik lokal med dateringar som ligger inom intervallet 3700 f Kr–1200 e Kr. Här undersöktes omfattande inlagrade kol- och sotskikt i svackor under matjorden över en yta på cirka 3–4 hektar (Lindman 1993a).

Flera studier direkt riktade på att belägga olika odlingshorisonter avspeglade genom kollagerstratigrafier i orörda lägen har gjorts. ¹⁴C-analyser på daterade kollager från nerbrunnen lövskogsvegetation, som tolkats som rester av svedjor, finns över hela Västsverige från tidigneolitikum och framåt (Lindman 2005).

Analyserna visar entydigt att det är en naturlig skogsvegetation som brunnit och att den har utgjorts av lövskog, främst björk och ek. Detta har avgörande betydelse för att man skall kunna avvisa tolkningen skogsbränder eftersom sådana praktiskt taget inte förekommer i ren lövskog.

De dateringar som gjorts pekar i samma riktning som pollenanalyserna, nämligen att en mera påtaglig uppodling skett under äldre bronsålder och att en ny odlingsfas inleds under äldre järnålder. Ibland ses också ytterligare en röjningsfas under tidigmedeltid.

SVEDJEBRUK OCH RÖJNINGSRÖSEOMRÅDEN

En fråga är hur svedjebruk står i förhållande till röjningsröseområdena i södra Sverige. Vad vet vi om svedjebruk och röjningsröseområden? Här finns ett stort obearbetat fält och jag kan bara ge några få exempel. Små insatser vid exploateringsgrävningar har visat att det finns kollager med olika dateringar inom röjningsröseområden:

Sjögared

En mindre undersökning i ett röjningsröseområde i Sjögared i Gullereds socken utanför Ulricehamn utfördes 1993 (Lindman 1993b). Den berörde ett markområde med extremt tunt humusskikt i småkuperad, blockrik moränmark med talrika röjningsrösen. Humus med kol fanns på flera ställen ytligt under växthorisonten. Ett kollager under en större sten i ett röse daterades till 1600–1800-talen och ett ytligt till modern tid.

Räppe

På lokalen Räppe i Bergkvara socken utanför Växjö (Lindman 2001, 2002, 2004) gjordes endast utredningar och förundersökningar, vilka var alltför fragmentariska för att man skall kunna ge en helhetsbild av utvecklingen inom området. Inslagen av olika markanvändning var dock uppenbar. Där fanns en starkt varierad röjningsgrad, olika sten- och jordvallar, inslag av permanent odlade åkrar avspeglat genom odlingsterrasser och ganska djup matjord. Området var alltså en mosaik av odlingsytor från olika tider, av olika karaktär och olika storlek.

I nordöstra delen fanns rester av ytliga bränder i form av spridda tunna kolskikt omedelbart under markvegetationen. Analysen av kolet i dessa kolskikt visade att de innehöll näver och björkved. Skikt med kol och sot fanns även i området intill. Här utgjordes kolet av unga lövträdiskvistar.

Eftersom ett område omedelbart öster om området, Snapperisfällan, med stor sannolikhet har svedjats (Snapperisfällan innehåller efterleden fall, fälle som är återkommande beteckning på svedjor, jfr Strid 1993) är det rimligt att hänföra detta ytliga kol till svedjor under senare historisk tid. En ^{14}C -datering av ett sådant kollager gav också resultatet 1500–1600-talen.

Hestra

De senaste årens undersökningar visar en alltmer komplex bild i markutnyttjandena som innefattar mera permanenta åkrar, odlingsterrasser och boplatser inom röjningsröseområden. Det är inte alltid frågan om extensivt markbruk utan intensivt utnyttjade ytor, odlingsterrasser, odlingsytor och inte minst bosättningar och olika typer av stratigrafier har kommit fram.

I ett röjningsröseområde i utkanten av Borås utfördes en mindre undersökning med inriktning på att belysa markanvändningens historia och karaktär (Connelid & Lindman 2004). Inom ytan fanns cirka 200 röjningsrösen. I en utkant visade provgropar kollager som daterades till 1500–1600-talen och som bedömdes kunna röra sig om svedjebränning.

MISSUPPFATTNINGAR OM SVEDJEBRUK

Det finns en tendens att peka ut svedjebruket som en mycket speciell typ av jordbruk som bedrevs dels under inledningen av neolitikum och dels i senare historisk tid från medeltid och framåt. En vanlig föreställning är att svedjebruk enbart bedrevs i magra områden, som en utkantsaktivitet. En del av argumentationen mot att det förekommit svedjebruk under brons- och järnålder utgår ifrån att svedjebruk är en teknik endast för en viss typ av näringsfattiga jordar i magra barrskogsområden. Påståendet om svedning enbart i barrskogar är felaktigt. Både etnografiskt och historiskt källmaterial visar att alla typer av skogar har svedjats (Conklin 1981 och där angivna källor). Direkta bevis finns också i ortnamnsmaterialet från till exempel Bohuslän. Det dialektala uttrycket för svedja är där, och i Dalsland, ändelsen *-kas*. Bland ortnamnen i dessa trakter finns till exempel *Lindekasen*, *Alekasen*, *Bokebrännorna* och *Lövkasen*, som anger svedjor i lövskog.

En annan föreställning är att svedjebruket endast gällde odling av råg och i och med att rågodlingen tog fart under medeltiden förklarar det svedjebruket under de historiska perioderna. Även detta påstående bygger på felaktiga uppfattningar. Den samlade litteraturen kring svedjebruk i världen (Conklin 1981) visar att grödan inte har samband med sättet att odla. Svedjebruk är inte alls knutet till några få eller speciella grödor. Alla tänkbara kulturväxter har odlats i samband med svedning. Återigen visar

genomgången av ortnamn i Bohuslän att en rad olika grödor förekommit på svedjorna. Det avspeglas i namn som *Havrekasen*, *Linkasen*, *Bönekasen*, *Rovekasen*, *Vetekasen* och *Pärekasen*.

ATT UTFORSKA MARKANVÄNDNINGENS OCH ODLINGENS HISTORIA

De senaste åren studier visar alltmer på agrarhistoriens komplexitet och dynamik. Forskningen är i sin linda när det gäller svedjebrukets förekomst och betydelse. De metoder vi har måste utvecklas och vi behöver möta frågorna på andra sätt än de gängse.

En utgångspunkt är att kol bevaras utan kemisk nedbrytning, men bara på vissa platser kan svedjebruksspåren bevaras, eftersom mekanisk bearbetning, plöjning och andra aktiviteter förstör lämningarna.

Det är därför viktigt att undersöka mera orörda partier som svackor eller mark tätt intill bergskanter. Där kan finnas ställen där plöjning eller annan markbearbetning inte förstört kollagren.

Man bör också gå in i studierna med ett mera storskaligt perspektiv blick. Då får vi möjlighet att se de överlappande strukturer och mosaikerna i landskapet, med växlingarna mellan olika tiders odlingsätt och markanvändning.

En intressant sida är också svedjebruksområdenas betydelse för bebyggelseetablering. Detta är mycket tydligt när det gäller torpetableringar, men även under äldre tider torde svedjebruk på många ställen ha varit grunden för bebyggelse och något som avspeglas i ortnamnsmaterialen. Inte minst de talrika *-röd*-namnen är intressanta i sammanhanget.

Det har bedrivits svedjebruk i sydvästra Sverige under förhistorisk tid. Svedjebrukets betydelse är undervärderat. Det finns ingen enkelspårig väg från skog via röjning till åkerteg. Det gäller områden utan röjningsrösen och det gäller områden med röjningsrösen. Den fossila åkermarken är mycket komplicerad och svedjebrukets roll är komplex. Vi måste bli bättre på att ta tillvara terrängens möjligheter, men också förstå vad de ständiga växlingarna gör för vad vi upptäcker i marken. De större expansionsperioder vi talar om, bronsålder/äldre järnålder och romersk järnålder/folkvandringstid kan visa sig innehålla mångfaldiga faser och svedjebrukets betydelse för bebyggelsen är ett i princip outforskat område.

REFERENSER

- Conklin, H. 1961. *The study of Shifting Cultivation*. Current Anthropology. Febr. 1961.
- Connelid, P. & Lindman, G., 2004. *Hestra – en agrarhistorisk undersökning*. Riksantikvarieämbetet UV Väst Rapport 2004:5. Kungälv.
- Kardell, L., Dehlén, R., & Andersson, B. 1980. *Svedjebruk förr och nu*. Sveriges lantbruksuniversitet. Avd. för landskapsvård. Rapport 20. Uppsala.
- Lindman, G., 1991. *Fortida svedjebruk. Om möjligheterna att spåra fortidens svedjebruk*. Riksantikvarieämbetet. Skrifter No 1. Stockholm.
- Lindman, G., 1993a. *Svedjebruken i Munkered*. Riksantikvarieämbetet. Skrifter No 3. Stockholm.
- Lindman, G., 1993b. *Röjningsrösen i Sjögarad. Arkeologisk undersökning av fornlämning 41 och 42, Gullered socken, Västergötland*. UV Väst Internrapport 1993:50. Kungälv.
- Lindman, G., 1999. Om uppteckningar och ortnamn som källor till det historiska svedjebruken i Väst-Sverige. *Odlingslandskap och uppdragsarkeologi*. Red. Alf Ericsson. Riksantikvarieämbetet. Skrifter nr 29. Stockholm.
- Lindman, G., 2001. *Räppe industriområde. Arkeologisk utredning och förundersökning*. Riksantikvarieämbetet UV Väst Rapport 2001:4. Kungälv.
- Lindman, G., 2003. *Räppe industriområde – arkeologisk förundersökning av boplatslämnningar i ett röjningsröseområde*. Smålands museum rapport 2003:24. Växjö.
- Lindman, G., 2004. Fornlämningarna i Räppe industriområde – ett komplext odlings- och bosättningsområde i skogsmark. *Tidskrift. Vårt kunskapskafferi i skogen. Tidskrift. Arkeologi i Sydöstra Sverige*. 2004/4.
- Lindman, G., 2005. *Svedjebrukets roll i västsvensk agrarhistoria*. Riksantikvarieämbetet. Skrifter 68. Malmö.
- Strid, J.P. 1993. *Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Weimarck, G. 1979. Svedjebruken i södra Sverige. *Odlingslandskap och livsform. Bygd och natur. Årsbok 1979*. Riksförbundet för hembygdsgrupp.

Röjningsröseområdet i Farstorp – bete, odling och ritual

MARITA SJÖLIN

Riksantikvarieämbetet, UV Öst

E-post: marita.sjolin@arkeologerna.com

Abstract

Syftet med den här artikeln är att diskutera den komplexitet som kan rymmas inom ett röjningsröseområde och möjligheten att studera sådana områden i vidare perspektiv. Utgångspunkten är röjningsröseområdet i Farstorp, där nyligen utförda arkeologiska undersökningar har visat på lämningar från yngre stenålder till modern tid. I fokus står röjningsrösen med gravlika drag. Det föreslås att området kan studeras utifrån markanvändning i ett långtidsperspektiv och utifrån ritualer kring gravläggning och fruktbarhet.

INLEDNING

Röjningsröseområden är många gånger komplexa lämningar med en mångfald av formelement, lämningstyper och dateringar från olika perioder. Röjningsröseområdet i Farstorp, RAÄ 295 i Barkeryds socken i norra Småland (FIGUR 14.1), utgör inget undantag. Tvärtom uppvisar det en så stor variation att inget röjningsröse är det andra likt.

Att Farstorp var ett av dessa komplexa röjningsröseområden framkom under 2012 när Riksantikvarieämbetet UV Öst utförde en arkeologisk förundersökning. I skrivande stund har del av området även slutundersökts. Vid slutundersökningen, som utfördes sommaren-hösten 2013 av UV Öst och Jönköpings läns museum, förstärktes intrycket av hur komplext området var. Eftersom analysarbete och bearbetningar från slutundersökningen pågår, bygger presentationen här huvudsakligen på resultaten från förundersökningen. Syftet med föreliggande artikel är inte att presentera Farstorp som en fallstudie, utan att utifrån typen av område peka på komplexiteten i lämningarna samt presentera den metod, som användes vid förundersökningen för att okulärt

bedöma röjningsrösen. Vidare diskuteras möjligheten att studera markanvändning, det vill säga röjning, odling och bete, i ett långtidsperspektiv samt ritualer kring detta.

De arkeologiska undersökningarna i Farstorp utfördes med anledning av att Svenska Kraftnät bygger ny kraftledning genom södra Sverige, den så kallade Sydvästlänken. I Jönköpings län har UV Öst undersökt ett 70-tal röjningsröseområden längs med Sydvästlänkens sträckning (Ajneborn 2013). De flesta var 0,5–1,5 hektar stora med 10–20 röjningsrösen, vilka i regel hade toppig profil och tydligt var uppslängda, ibland kring något markfast stenblock. Dateringarna spände från 250 efter Kristus fram till nu-tid, men de flesta låg i 1400–1600-tal (ibid). Bland alla dessa mindre områden fanns ett betydligt större; I Farstorp fanns inom en nio hektar stor yta cirka 300 röjningsrösen av varierande karaktär.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSBILD

Farstorp ligger i Barkeryds socken, ungefär 3 mil öster om Huskvarna och 1 mil norr om Nässjö (FIGUR 14.1). Området kring Farstorp utgörs av kuperad moränmark som till största delen är

FIGUR 14.1. Karta över Småland med läget för Farstorp markerat. Grafik: L. Östlin, UV Öst

skogsbevuxen. I trakten finns flera sjöar såsom Skärsjön, Hästsjön och Ryssbysjön samt flera mindre vattendrag. De två största fornlämningskategorierna i Barkeryds socken är gravar och fossil åkermark. Gravarna utgörs främst av ensamliggande stensättningar, men det finns även domarringar och några gravfält. De flesta gravarna är från äldre järnålder, men i socknen finns även en hällkista från yngre stenålder samt enstaka gravar från bronsålder och yngre järnålder. Tio procent av antalet fornlämningsarna i Barkeryds socken utgörs av fossil åker, de flesta i form av röjningsröseområden. Från historisk tid finns kolningsgropar, kolbottnar, kvarnar, torp, vägar och vägmärken.

Den äldsta historiska kartan där Farstorp finns med är en storskifteskarta från 1801 över byn Kramsäng (E9-19:2). Kartan visar att Farstorp var ett ryttartorp under Kramsäng, men ger ingen information om hur torpets inägomark var arronderad. År 1932 friköpte sonen till den siste torparen Farstorp (Erixon & Ericson 1956). Från mitten av 1900-talet utgjordes gården av bostads- och ekonomibyggnader med den uppodlade åkermarken nära intill (J133-7e0g56). Åkrarna omgavs av stenmurar och i skogs- och hagmarken kring gården fanns rikligt med röjningsrösen. På en åker intill gården undersökte UV Öst år 2011 tre röjningsrösen (Sjölin 2013b). Under ett lager av röjningssten framkom kantkedjor, skärvstenspackningar och brandlager. Ett brandlager innehöll keramik och i två fanns brända människo- och djurben. De tre röjningsrösen visade sig vara gravar, som med ^{14}C -analys av träkol kunde dateras till romersk järnålder, århundradena strax efter Kristi födelse (ibid).

Kring Farstorp finns flera röjningsröseområden. RAÄ 295 ligger sydöst om gården. Det är beläget på en moränrygg som sträcker sig i nord-sydlig riktning. Hela fornlämningen omfattar ungefär nio hektar och närmare tre hundra röjningsrösen. Av dessa berördes ungefär 4 hektar och 130 röjningsrösen av arbetet med nya kraftledningar (Sjölin 2013a). De röjningsrösen som undersöktes 2012 var av olika karaktär. De flesta var tillkomna i samband med röjning av sten för odling och/eller bete. Dessa hade toppig profil och utgjordes av uppslängd sten i varierande storlek. Det fanns också röjningsrösen, som hade jämn form och var uppbyggda av stenar i enhetlig storlek, trots att stenmaterialet i marken var högst varierat. Andra hade kantkedja av större

FIGUR 14.2. Flera röjningsrösen i Farstorp hade gravlika drag. Till vänster ett röjningsröse med välvd profil och brätte. Till höger ett röjningsröse med kantkedja och skärvstenspackning. Foto: M Sjölin

stenar och ytterligare andra var täckta av skärvstenslager. Vidare framkom i några av de första som undersöktes keramik av äldre järnålderstyp. Den jämna formen, de tydligt utvalda stenarna, kantkedjor och fynd av keramik väckte frågan om några av röjningsrösen inom RAÄ 295 i själva verket var gravar.

RÖJNINGSRÖSEN MED GRAVLIKA DRAG

Det är många gånger svårt att okulärt bedöma vad som är en grav och vad som är ett röjningsröse, eftersom de kan ha liknande formspråk. Det finns exempel på röjningsrösen med gravlikt formspråk som saknar spår av begravnings, liksom det finns anläggningar som okulärt har bedömts som röjningsrösen som har visat sig innehålla en gravgömma (Kraft 2005). Dessutom kan gravar i en del fall sakna gravläggning (Häggström 2007). Röjningsrösen och gravar ligger många gånger också inom samma område. Exempel på det är områden som Värmunderyd, Järparyd, Axlarp och Röstorp, där gravar, röjningsrösen och ibland också boplatser fanns inom samma område (Engman & Nordström 2012; Jönsson 1992; Lagerås m fl 1995; Connelid m fl 1993). För att helt fastställa det ena eller andra fordras många gånger att anläggningen undersöks.

Ett syfte med förundersökningen i Farstorp 2012 var att bedöma om det fanns gravar inom röjningsröseområdet och i så fall hur många. Inom ramen för förundersökningen var det enbart möjligt att undersöka ett fåtal och därför måste bedömningen grundas på synliga kriterier. Som utgångspunkt användes forn-

minnesinventeringens kriterier för att bedöma fornlämningsstatus (Seling 1969). Till dessa lades med utgångspunkt i platsens specifika lämningar ytterligare några kriterier.

De kriterier som användes i Farstorp utgår från terrängläge, form och yttre konstruktionsdetaljer samt för de anläggningar som undersöktes även inre konstruktionsdetaljer, fynd och lager.

Terrängläge:

- Krönläge

Form och yttre konstruktionsdetaljer:

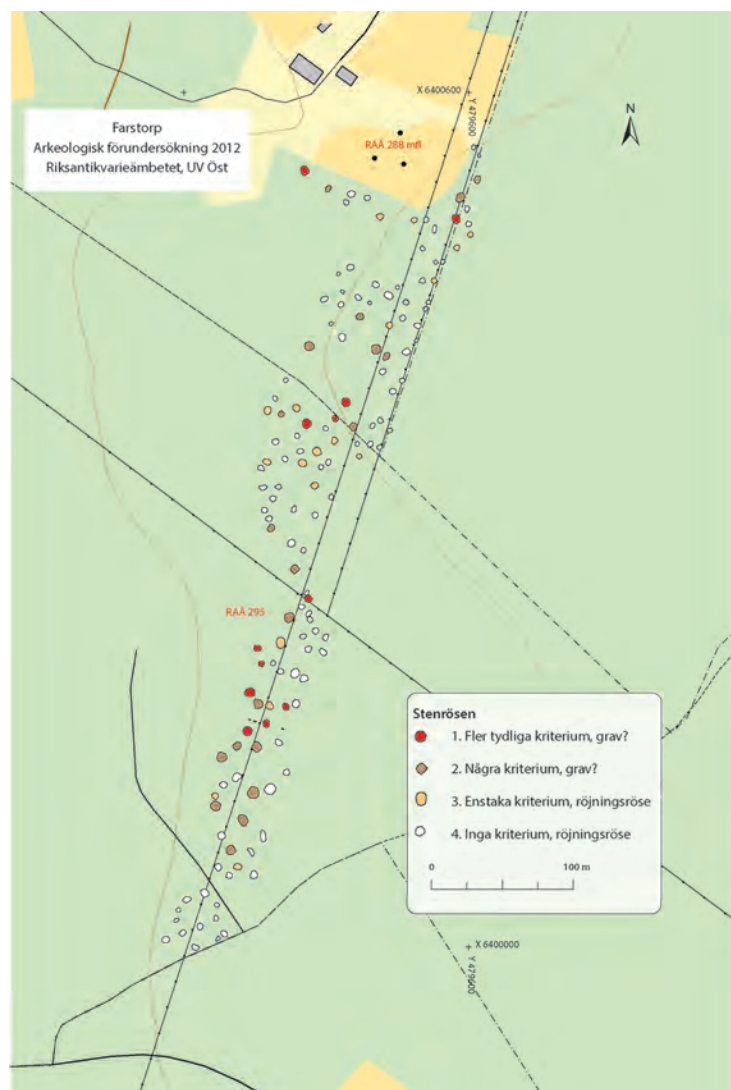
- Brätte
- Form
- Fyllning; fast och jämn stenstorlek; skärvsten
- Kantkedja
- Mittgrop
- Storlek
- Vävning

Inre konstruktionsdetaljer, fynd och lager:

- Brandlager
- Fynd
- Inre kantkedja
- Inre stenpackning
- Stenkista

Ett kriterium som lades till med utgångspunkt i de speciella förhållandena i Farstorp var skärvsten. Skärvsten är förvisso inget gravkriterium, men väl ett fornlämningskriterium. Fyllningen i flera av rösen i Farstorp innehöll en stor mängd skärvsten.

Genom att bedöma röjningsrösen utifrån ovan nämnda kriterier framkom att ungefär 120 helt saknar dessa. De kunde bedömas som röjningsrösen. 32 röjningsrösen kunde däremot uppvisa flera kriterier; de kunde utifrån dessa gravlika drag bedömas som möjliga stensättningar från äldre järnålder. Röjningsrösen med gravlika drag fanns över hela ytan, men med några koncentrationer. En stor del av dem låg samlade i områdets södra del, men det fanns mindre koncentrationer i områdets mellersta och norra del (Sjölin 2013a).

FIGUR 14.3. Röjningsrösen som berördes av kraftledning (RAÄ 295). Röjningsrösen med gravlika drag fanns dels i en större koncentration i områdets södra del, dels i två mindre koncentrationer i områdets mellersta respektive norra del. Norr om röjningsröseområdet fanns tre stensättningar från romersk järnålder, som undersöktes 2011 (RAÄ 288). Grafik: L Östlin, UV Öst.

ODLING OCH BETE UNDER 6 000 ÅR

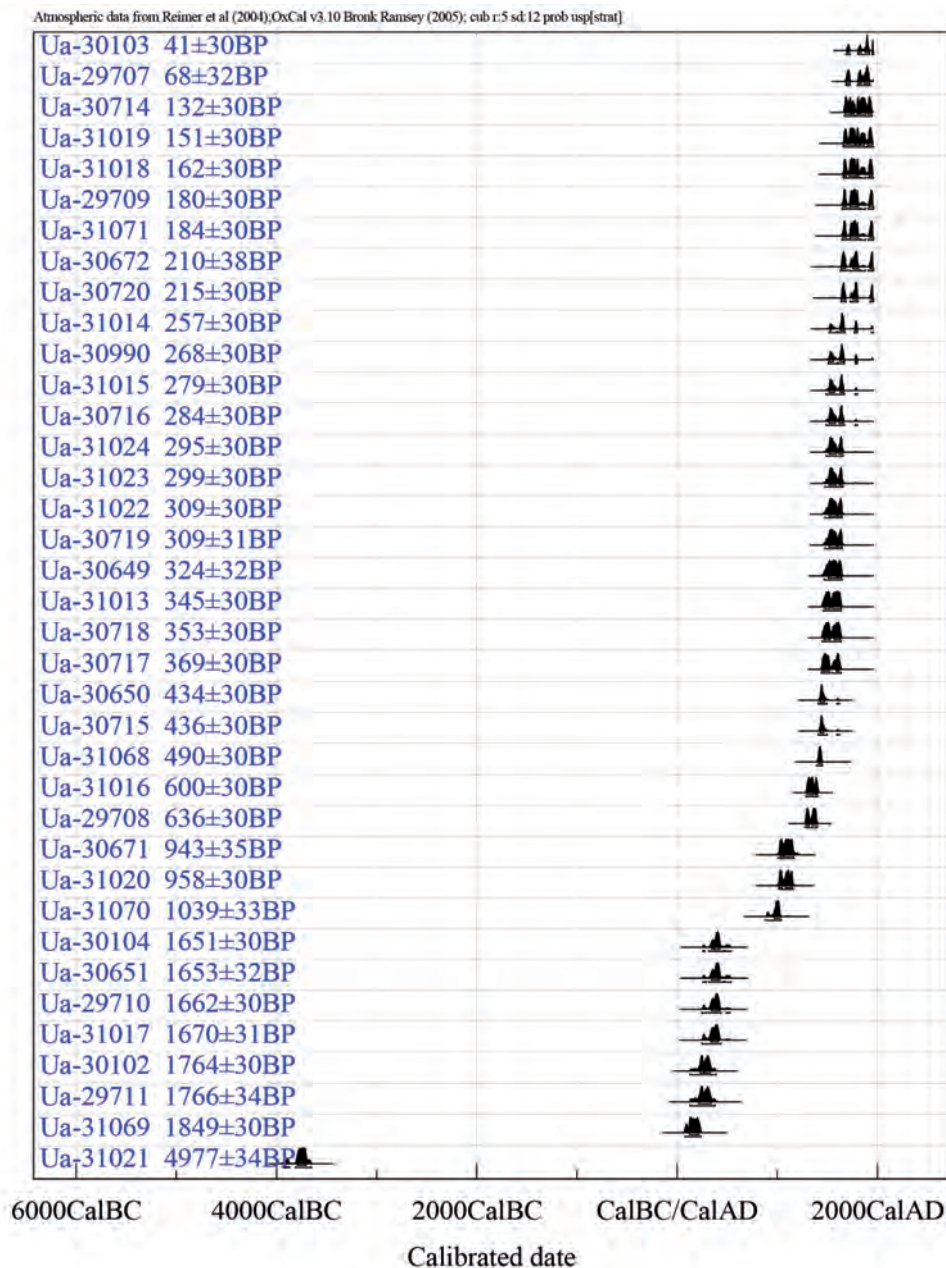
Dateringarna i Farstorp grupperar sig utifrån kända expansionsfaser i Jönköpings län: Romersk järnålder, vikingatid/tidig medeltid och 1400-1600-tal (Lagerås 1996; Vestbö 2004). Den

äldsta dateringen inom området är från 3810–3650 före Kristus (Kalibr 2 Sigma), vilket visar att området då tas i bruk och att det kan ha funnits en gård på platsen redan i tidigneolitikum. Hur området används under bronsålder och förromersk järnålder har inte kunnat beläggas. I Östergötland finns från denna tid belägg för att djurhållningen var viktig och att en omfattande betesdrift förekom (Petersson 2006). Kanske brukades även området i Farstorp till bete vid denna tid. Från Kristi födelse och framåt blir markanvändningen i Farstorp mer tydlig och området tas i anspråk för odling, bete och fodertäkt. Från denna tid finns också gravar i området. Under vikingatid och tidig medeltid, 800-1200 efter Kristus, tycks en mindre nyodling ske för att sedan upphöra under agrarkrisen på 1300-talet. Med början under 1400-talet och fram till och med 1600-talet tas marken i bruk igen. Under denna tid sker en omfattande röjning av såväl skog som sten och marken odlas upp. Delar av området används för odling och bete in i modern tid (FIGUR 14.4).

I jordprover från röjningsrösen och från långprofiler genom åkerytorna fanns förkolnade sädeskorn, främst skalkorn (Heimdahl 2013). Träkol i anläggningar och förkolnat botaniskt material i odlingslagren visar att området har svedjats upprepade gånger. Förmodligen svedjades både storskog och halvt igenvuxna ängs- och betesmarker. Att området har brukats för bete och fodertäkt framkom av att det i odlingslagren fanns betes- och slättergynnande växter, såsom olika örter (ibid).

RITUELLA ASPEKTER

Vid förundersökningen år 2012 undersöktes 20 röjningsrösen av varierande karaktär. Fem av dessa hade tydliga gravkriterier, såsom form och yttre konstruktionsdetaljer. I ett fanns ett brandlager, som daterades till romersk järnålder. I brandlagret fanns brända djurben. Den osteologiska analysen visade att djurbenen var från en vuxen individ av nöt och ett närmast fullgånget foster eller en nyfödd kalv (Magnell 2013). I fornskandinavisk religion omtalas djuroffer i flera källor (Näsström 2002). Det är möjligt att de brända djurbenen, kanske från en dräktig ko var ett spår efter en rituell måltid eller ett offer. Kanske var det ett fruktbart offer, förrättat på våren, då korna bör ha kalvat under förhistorisk tid. Andra röjningsrösen hade tydliga gravlika konstruk-

FIGUR 14.4. Röjningsrösen som berördes av kraftledning (RAÄ 295). Röjningsrösen med gravlika drag fanns dels i en större koncentration i områdets södra del, dels i två mindre koncentrationer i områdets mellersta respektive norra del. Norr om röjningsröseområdet fanns tre stensättningar från romersk järnålder, som undersöktes 2011 (RAÄ 288). Grafik: L Östlin, UV Öst

tioner såsom kantkedjor, mittgropar och stenpackningar, en del av de sistnämnda med stort inslag av skärvsten. I fyllningarna fanns enstaka keramikskärvor av äldre järnålderstyp, men trots gravlika drag påträffades inga gravgömmor eller människoben (Sjölin 2013a).

Efter förundersökningen kunde det konstateras att flera av röjningsrösen i Farstorp såg ut som gravar från äldre järnålder – de hade lånat sitt formspråk från gravarnas arkitektur. Om de sedan var gravar i betydelsen att de innehöll mänskliga kvarlevor, eller om de hade haft en rituell betydelse, kanske kopplad till odling och betesdjur – det var till stor del en fråga för slutundersökningen 2013.

Utan att föregå resultatet av denna allt för mycket är det bara ett par saker som ska framhållas. Metoden att bedöma röjningsrösen utifrån fornminnesinventeringens gravkriterier var användbar, även om bedömningarna emellanåt justerades efter undersökning. När torv, mossor och lingonris avlägsnades framkom ibland gravlika drag som tidigare inte varit synliga och tvärtom visade sig en del inte längre vara gravlika, men i stort sett höll bedömningarna och antalet röjningsrösen med gravlika drag uppgick vid slutundersökningen till ett 30-tal. Av dessa var det två som var gravar, den ena en rund åtta meter stor stensättning på områdets högsta punkt och den andra en mindre stensättning strax intill. Övriga röjningsrösen hade trots flera gravkriterier, såsom kantkedja, mittgrop och inre konstruktioner inte några gravgömmor. De var inte gravar, men de kan ha haft en rituell innebörd. I flera av dem fanns depositioner av keramik och brända djurben, kanske matoffer eller rituella måltider. Påfallande var den stora variation som röjningsrösen, både de med och de utan gravlika drag uppvisade. Såväl formspråk som innehåll skiljde sig mellan samtliga. Inom området fanns också lämningar efter ett hus från äldre järnålder och två smedjor från historisk tid.

Undersökningarna har visat att Farstorp i högsta grad är ett komplext område. Ett område som nyttjats under 6000 år och där boplatser, gravar och röjningsrösen ryms sida vid sida. Röjningsrösen har tillkommit utifrån behovet att få fram åker- och betesmark, men de rymmer också rituella aspekter. Kort sagt ett område där inget röjningsröse är det andra likt.

REFERENSER

- Ajneborn, B. 2013. *Sydvästlänken. Delsträckan Barkeryd-Värnamo. Arkeologiska förundersökningar inför utbyggnad av kraftledning genom Jönköpings län. Småland, Nässjö och Värnamo kommuner, Barkeryd, Nässjö, Malmbäck, Svenarum och Fryele socknar.* Riksantikvarieämbetet, UV Rapport 2013:54. Linköping.
- Connelid, P, Mascher, C, Weiler, E. 1993. *Röstorp – ett västsvenskt röjningsröseområde i skogsmark.* Stockholms universitet. Stockholm.
- Engman, F & Nordström, M. 2012. *Värmynderyd - inte bara bärnstenspärlor och röjningsrösen: arkeologiska undersökningar av fossil åkermark (RAÄ 178:1-7, 9), järnhantering (RAÄ 178:8), en kvadratisk stensättning (RAÄ 174:1), ett stensättningsliknande röjningsröse (RAÄ 179:1), kolning (RAÄ 178 och 180:1) och boplatsspår (RAÄ 178:4 och 8), inom fastigheten Värmynderyd 1:1, Vetlanda socken och kommun, Jönköpings län.* Jönköping: Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Erixon, S & Ericson, O. (red). 1956. *Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Jönköpings län, D. 3, Adelövs, Almesåkra ... socknar samt Eksjö, Gränna och Nässjö landskommuner.* Uddevalla.
- Heimdahl, J. 2013. *Makroskopisk analys av jordprover och underlag för datering av fossil åkermark, FU Farstorp, RAÄ 295, Barkeryds sn, Jönköpings län.* Teknisk rapport. I: Sjölin, M. 2013a. Farstorp – ett röjningsröseområde med gravar. Arkeologisk förundersökning med anledning av utbyggnad av Sydvästlänken. Småland, Nässjö kommun, Barkeryds socken, Kramsäng 1:2 och 1:4, RAÄ 284 och 295. UV Rapport 2013:47. Linköping.
- Hägström, L. (red). 2007. *Öggestorp & Rogberga: vägar till småländsk förhistoria.* Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Jönsson, B. 1992. *Hackerören i Järparyd: undersökningar i ett småländskt röjningsröseområde.* Stockholms universitet. Kulturgeografiska institutionen. Stockholm.
- Kraft, A. 2005. *Röjningsrösen som transitionsmonument : en diskussion kring gravar i röjningsröseområden.* I: Lekberg, P (red.), *Texter kring ting och tid: arkeologiska fenomen i Kronobergs län, Kulturspridaren, Växjö.*
- Lagerås, P, Jansson, K, Vestbö, A. 1995. *Land-use history of the Axlarp area in the Småland Uplands, southern Sweden –Paleoecological and archaeological investigations.* Vegetation History and archeobotany 4.
- Lagerås, P. 1996. *Vegetation and land-use in the Småland Uplands, southern Sweden, during the last 6000 years.* Lunds universitet. Lund
- Magnell, O. 2013. *Djurben från Farstorp (RAÄ 295), Barkeryds socken, Jönköpings län.* I: Sjölin, M. 2013a. Farstorp – ett röjningsröseområde med gravar. Arkeologisk förundersökning med anledning av utbyggnad av Sydvästlänken. Småland, Nässjö kommun, Barkeryds socken, Kramsäng 1:2 och 1:4, RAÄ 284 och 295. UV Rapport 2013:47. Linköping.
- Näsström, B-M. 2002. *Fornskandinavisk religion: en grundbok.* 2. uppl. Lund.
- Petersson, M. 2006. *Djurhållning och betesdrift: djur, människor och landskap i västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder.* Uppsala.
- Selinge, K-G. (red). 1969. *Inventering av fasta fornlämningar.* Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Sjölin, M. 2013a. *Farstorp – ett röjningsröseområde med gravar. Arkeologisk förundersökning med anledning av utbyggnad av Sydvästlänken. Småland, Nässjö kommun, Barkeryds socken, Kramsäng 1:2 och 1:4, RAÄ 284 och 295.* UV Rapport 2013:47. Linköping.

Sjölin, M. 2013b. *Romersk järnålder vid Stora Farstorp. Småland, Nässjö kommun, Barkeryds socken, Kramsäng 1:4, RAÄ 288, 289, 296, 307, 308*. UV Rapport 2013:89. Linköping.

Vestbö-Franzén, Å. 2004. *Råg och rön: om mat, människor och landskapsförändringar i norra Småland ca 1550–1700*. Stockholms universitet. Stockholm, 2005.

ÖVRIGA KÄLLOR

Lantmäteriet, Arkivsök RAK/LMS. Lantmäteriakter från Jönköpings län:

Kramsäng, storskifte 1801, E9-19:2.

Gäddevik, ekonomisk karta 1954, J133-7e0g56.

Diskussion

KOMMENTARER TILL FÖREDRAGEN SAMT SLUTDISKUSSION

***Peter Norman: Hur en kunskap kan växa fram.
En berättelse om hur röjningsröseområden kom att
betraktas som fasta fornlämningar***

Kommentar: Mörkertalet för röjningsröseområden är stort i Jönköpings län. Man hittar dem först vid exploateringar, stormar och i samband med markberedning.

Kommentar: Hur förhöll man sig till yngre agrara lämningar vid det vägbanande inventeringsmötet i Nässjö?

Svar: I första hand diskuterade man om de stora, omfattande röjningsröseområdena var förhistoriska. I andra hand diskuterade man yngre lämningar. 1986 var det bara röjningsröseområden (rro) som omfattade andra typer av lämningar som skulle registreras, men redan 1987 ändrades detta.

Kommentar: Den kommande lagändringen kommer att göra betydligt fler lämningar till fornlämningar och att länsstyrelsen då måste jobba betydligt mer med föreskrifter. Kommer länsstyrelserna att klara av det ökade arbetet som lagändringen innebär?

Inget svar gavs.

Kommentar: Är det arkeologer eller kulturgeografer som driver frågorna kring fossil åkermark idag? Norman svarade att han var osäker på det.

***Moa Lorentzon och Fredrik Engman: Fossil åkermark
i Jönköpings län. Arkeologiska undersökningar i mer
än 20 år. Exempel från Värmunderyd***

Kommentar: I Dalarna har det gamla odlingslandskapet ofta bevarats i det moderna. Den fossila åkermarken ligger inte som i Jönköping och Kronoberg i skogsmark.

Kommentar: Länsstyrelsen kan inte bevilja att exempelvis karte-

ringar och andra studier görs utanför en exploateringsytan.

Kommentar: Det är nödvändigt att lyfta blicken och förstå helheten om man ska kunna förklara och begripliggöra en liten del av ett område. Gravfälten är ett exempel på en fornlämning där man aldrig skulle släppa hälften av lämningen helt utan dokumentation, även om den resterande delen låg utanför exploateringsområdet.

Fredrik Engman: Vad är det vi registrerar och hur och varför? Om inventeringar, avgränsningar och bedömningar

Benedict Alexander: Laserskanning och agrara lämningar

Kommentar: Kan markskanningen ersätta inventeringar i skogen.

Svar: Markskanningen är en utmärkt förberedelse inför fältinventeringen, men att det är nödvändigt att kontrollera uppgifterna i fält.

Kommentar: Man skulle kunna jämföra ett skannat område med ett som är karterat i fält för att se hur mycket som skiljer.

Pär Connelid: Inte bara gräva röjningsrösen.

Inställt.

Jens Heimdal: Röjningsspår som produkt och biprodukt – nya metoder för att kartera fossil åker

Kommentar: Vad är den stora skillnaden mellan röjnings- och odlingsfas?

Svar: Röjningen i detta fallet tolkas som en öppning av ett landskap. Antingen initialt eller i ett igenväxningsskede.

Kommentar: Kunde man se spår av svedjeröjning?

Svar: Svedjeröjning visas främst genom kol av stamved.

Maria Petersson: Fossila odlingsytor – metoder och metodutvärdering

Kommentar: Krävs det en slutundersökning av en stor yta för att dateringarna ska bli verifierade?

Svar: Förundersökningen gav en föraning om dateringsspannet, men det var först vid slutundersökningen som det gick att verifiera och hitta olika tyngdpunkter i röjningen.

Kommentar: Om man kan påvisa gödsling så innebär det ju att odlingen är hushållsnära och det är en intressant iakttagelse i sig.

Kommentar: Kan man urskilja historiska ödegårdar med samma arkeologiska metoder som äldre fossil åkermark?

Svar: Det kan man. De studierna kan dock med fördel kombineras med historiska kartor och andra historiska källor.

Carl-Johan Sanglert: Mellan karta och verklighet – att tolka landskapshistoriskt källmaterial

Kommentar: Under 1980-talet såg fossil åkermark som enhetliga lämningar, men nu måste vi gå vidare och våga se att de kan vara spår från många olika tidsperioder. Det är också viktigt att undersökningarna får gå vidare till slutundersökning även om de har medeltida eller historiska dateringar.

Kommentar: Först när arkeologerna kunde påvisa att röjningsröseområdena faktiskt kunde vara förhistoriska, som det gavs möjligheter till undersökningar.

Kommentar: Angående uppmaningen att arbeta med profiler och tolka dem genom matriser och förtydligar att det inte alltid är så att de äldsta lagren är längst ner i en röjningsröseprofil. Man måste försöka tolka och skilja på kulturella och markkemiska processer.

Kommentar: Det borde vara fullkomligt självklart att alla arkeologer gör en tydlig tolkning av hur man tror att lagren bildats och inte bara ritar en profil.

Per Lagerås: Vad berättar röjningsröseerna om de stora dragen i samhällsutvecklingen?

Kommentar: ¹⁴C-sammanställningar blir intressanta på den stora nivån, men hur tar vi proverna så att resultaten även blir rättvisande på den detaljnivån där tolkningarna hamnar?

Svar: Man ska ta proverna i anslutning till rösets understa stenar. Kolproven där visar en agrar aktivitet som är tillräckligt rättvisande.

Kommentar: Diagramstapeln för åren 1500–2000 e. Kr är mycket låg vilket nog snarast beror på att vi generellt inte väljer att datera röjningsrösen som ger ett yngre intryck.

Svar: PL håller med om det och menar att den stapeln egentligen skulle kunna vara mycket högre eftersom det även gjorts mycket röjning i sen tid.

SAMMANFATTNING AV DISKUSSIONEN EFTER DAG 1

Kommentar: Vi måste komma ihåg att den odling som gjordes under bronsåldern inte har bedrivits på samma sätt som under järnåldern, medeltiden eller historisk tid. Man har brukat med olika agrarhistoriska komplex, olika redskap och under olika ekonomiska, politiska och sociala förutsättningar. Trots att röjningsröseområdena kan vara likartade på ytan så finns det en dynamik i landskapet och en ständig förändring. Det är dessa förändringar som vi måste lära oss förstå och förklara.

Kommentar: Det kan ligga något i kulturgeografernas tankar om att liknande former har skapats av liknande typ av odling, men man håller med om att samhället förändras över tid.

Kommentar: Det har varit en agrar utveckling över tid, men helt olika redskap, organisation och arrondering.

Kommentar: Den återkommande och roterande odlingen inom de förhistoriska röjningsröseområdena kontinuerligt utplånar äldre gränser i form av mindre åkerhak och terrasser. Det är därför dessa är så svåra att återfinna. Sanglert vill tolka röjningsröseområdena som långsiktiga arbetsinvesteringar. Man återanvände gärna till en redan röjd åker och även långt fram i historisk tid tycker han att man kan se återanvändningen av tidigare brukad mark, fast nu för nya funktioner.

Carl-Johan Sanglert och Per Lagerås resonerar kring hur den medeltida agrarkrisen syns i en ^{14}C -sammanställning över södra Sverige. Eftersom odlingen sannolikt övergick i betesmark eller beskogad mark under den tiden bör den synas genom frånvaron av dateringar.

Kommentar: Hur forskningen kring fossil åkermark förmedlas idag? Vi måste berätta historien för dem som brukar marken idag.

Svar: Det är i första hand genom arkeologiska rapporter och syn-teser liknande de som gjorts i Kronobergs och Jönköpings län, som kunskapen om fossil åkermark sprids. Man jobbar jättehårt med den publika förmedlingen i Kronobergs och Jönköpings län. Dels genom kurser och utbildningar för alla som arbetar med skogen, dels genom intresseväckande och rådgivande skrifter av olika slag. Röjningsröseområdena är så intressanta eftersom de avslöjar saker om människornas vardag och det är viktigt att vi förklarar den historien på ett publikt sätt.

Fråga: Vad odlade man och vilken teknik som användes?

Svar: Mycket råg odlades under medeltid och korn, havre och brödvete odlades under förhistorisk tid. Parallellt med spannmålet verkar man även ha odlat andra saker som exempelvis kål, lök och kryddväxter som bör ha varit bebyggelsenära. I pollen-diagrammen finns spår av arter som lin och bovete. Leif Greens förklaringsmodell för hur jordbruket fungerat var att man odlade i ett system med långtidsträda. Det mesta tyder på ett betes- och djurhållningsbaserat jordbruk med relativt permanenta åkrar och gödsling, som försköts över tid. Anledningen till åkrarnas relativa permanens var att det är arbetskrävande att röja ny mark. Lite ny mark röjdes antagligen varje år.

Fråga: Varför förväntar vi alltid oss att boplatserna ska ligga precis i åkermarken. Varför inte utanför?

Svar: Torparna bodde ofta mitt inom åkrarna. I torplandskapen kan man se de kronologiska skikten. Det förekommer ofta förhistoriska bebyggelse lämningar inom röjningsröseområdena i Kronobergs län. Till exempel på en medeltida gård i Markaryd påträffades förhistoriska boplatsspår som framkom först när marken totalavbanades vid slutundersökningen.

Kommentarer: Man kan inte bara titta på röjningsrösen om man ska förstå hur den fossila marken använts. Det finns olika be-

byggelsemodeller som man kan testa. Till exempel skillnaderna mellan röjningsröseområdena och stensträngsmiljöerna i Östergötland, där de sistnämnda har en mycket tydligt bevarad struktur. Även där ligger husen i direkt anknytning till åkermarken. Man har odlat i direkt anslutning till bebyggelsen, men man kan inte göra en direkt jämförelse mellan stensträngsbebyggelsen och bebyggelsen inom röjningsröseområden. Dynamiken är mycket större inom röjningsröseområdena. Det är en brist att det endast är stensträngarna i stensträngsbygden som är fornlämningar, inte marken emellan dem.

Kommentar: Alla människor upplever sitt landskap. De har lagt mycket energi i landskapet och det finns sannolikt ofta en symbolik bakom olika företeelser och placeringar i landskapet.

Kommentar: Den fossila åkermarken måste kunna få undersökas för sitt eget värde och inte bara i förhållande till eventuella boplatslämningar.

Kommentar: Domböcker och uppgifter ur folklivsarkivet är bra källor till historiska odlingslämningar.

Bo Annuswer: Handläggning av fossil åkermark enligt KML

Kommentar: Hur ser länsstyrelsen på yngre odlingslämningar som exempelvis mossodlingar från 50-talet?

Svar: Torvtäkter handläggs också av kulturmiljöenheten, men man kan inte undersöka alla mossar. Däremot försöker länsstyrelsen titta på forn- och kulturlämningsbilden runt omkring.

Kommentar: Viktigt att länsstyrelsen och de undersökande institutionerna samarbetar. Men länsstyrelsen måste vara tydliga med att efterfråga bredare frågeställningar och tvärvetenskapliga inriktningar i projekten. Om man bara efterfrågar dateringar så är det ju det man får.

Kommentar: Hur stor del av exploateringsytan som generellt täcks vid förundersökningar?

Svar: Generellt handlar det om ganska små ytor.

***Markus Boxe: Handläggning av fossil åkermark
i samband med skogsbruk***

Kommentar: Man vill höra mer om projektet FURA.

Svar: Det är ett försök som drevs av RAÄ mellan 2009 och 2012. Skogsbruket hade uttryckt att det var krångligt med två inblandade myndigheter i samma ärende. Myndigheternas olika lagstiftningar, kulturmiljölagen och skogsvårdslagen, gjorde ibland att direktiven från dem krockade. Försöket går ut på att skogsstyrelsen tar ansvaret för besluten. Länsstyrelsen blandas då inte in och de kan istället ägna sig åt tillsyn, information och utbildningar.

***Annie Johansson: Handläggning av skadad
fossil åkermark***

Johansson berättade att de jobbar mycket med tillsyn och rådgivning i fält på lst i Värmland och att det troligen är därför som skogsbolaget själv ringde och anmälde den skadade fornlämningen. Skadeståndspengarna, 200 000 kr, i aktuellt ärende gick till staten.

***Jenny Ameziane: Kommunikation och kunskapsutbyte
ger resultat – lärdomar från ett samverkansprojekt
om skogsbruk och fossil åker***

Kommentar: Markägare som skickar in en anmälan om avverkning till skogsstyrelsen, borde få tillbaka ett svar om de har fornlämningar på ytan eller ej och att de i så fall ska vända sig till Lst. Om markägare själva får söka tillstånd om ingrepp i fornlämning blir de mer involverade i processen och det kommer i sin tur leda till att skadorna på fornlämningarna minskar.

Kommentar: På länsstyrelsen i Västra Götaland/Linköping finns en skogsbruksansvarig arkeolog. Hen åker ut på plats vid exempelvis avverkningarna och förklarar hur det kan göras. På det sättet uppkommer inga skador.

Kommentar: Det är många människor med andra nationaliteter som jobbar i skogsbruket och man undrar om det även görs in-

formationsmaterial på andra språk än svenska.

Svar: Vet inte, men det är skogsbolagens uppgift att se till att informationen går fram.

***Sven Jensén: När landskapet får berätta
– om kulturarvets betydelse för identitet och utveckling***

Kommentar: Det finns en problematik i att enbart skålgropsblocket skyddas, medan det omkringliggande gamla odlingslandskapet får förstöras – dessutom utan dokumentation.

Kommentar: Spännande med det biologiska kulturarvet. Har hembygdsrörelsen någon inventering?

Svar: Man ordnar en kurs som heter *Syren i ruiner*. Det finns rapporter om projektet *Syren i ruiner* på länsstyrelsen.

Kommentar: Hembygdsförbundet är ett bra forum att driva frågorna om ett vidare perspektiv på kulturlandskapet.

Kommentar: Hur ser hembygdsförbundets skogsvårdspolicy ut?

Svar: Hembygdsförbundet ser att mycket av skogens kulturarv är på väg att försvinna. De är motståndare till stora trakthyggen och de vill gärna bevara lämningarna ovan mark.

Kommentar: Läns museet i Östergötland har samarbeten med hembygdsrörelsen för att inventera exempelvis torp.

Kommentar: Viktigt av att låta de gamla miljöerna leva vidare i det nya.

Lars-Erik Englund: Torparnas vandrande åkrar

Kommentar: Det har varit svårt att hitta medeltida lämningar i Kronobergs län och att "torpräna" kan vara en ingång till det. Viktigt av att det finns en långsiktig, vetenskaplig strategi när det gäller fossil åkermark, så att man kan urskilja regionala skillnader och även sätta in yngre lämningar i ett kulturhistoriskt sammanhang.

Kommentar: Det är alltid en bedömningsfråga om röjningsrösen blir fornlämningar eller kulturhistoriska lämningar.

Kommentar: Kulturgeografer ofta påpekar att man inte stenröjde i samband med historiska svedjor, men det måste ifrågasättas.

Kommentar: Det var ovanligt att torpare fick tillgång till så mycket mark som i Englunds presentation och man frågar sig om rösen kan vara äldre i botten.

***Gundela Lindman: Svedjebrukets roll i agrarhistorien
– en komplex historia***

Kommentar: Kunde svedjor även omfatta ris och buskvegetation?

Svar: ja.

Kommentar: Med hänvisning till föredraget om laserscanning, kan detaljerade höjdmodeller användas för att hitta lämpliga provtagningslägen i terrängen.

Kommentar: I Kronoberg är det ofta mycket kol direkt under förnan, och att man vid olika tillfällen har daterat detta för att se hur det förhåller sig till röjningsrösenas datering. Det har visat sig att detta kol, som kan vara från svedjor, ofta dateras till 1600-tal. Den kan peka på att många av svedjorna i Kronobergs län gjordes i redan stenröjda områden, men som Englund berättade om kan det även gjorts nyröjningar.

Kommentar: Man kan ofta se en hetsig debatt om böndernas svedjor i äldre skriftliga dokument. Många tyckte att det var förärvligt för skogen.

Lindman tog i föredraget upp olika bevarade namnformer som antydde att man svedjat även i lövskogar. Den strikta definitionen av svedjor är att de främst användes inom taigaområdet, eftersom det var där man behövde tillföra extra näring till jorden. Brunjordar i tempererade lövskogar är ändå så näringsrika.

***Marita Sjölin: Röjningsröseområdet i Farstorp
– bete, odling och ritual***

Kommentar: Kan man se någon utveckling av de gravlika röjningsrösen. Är det exempelvis de äldsta röjningsrösen som är gravlika?

Svar: Det går inte att se någon sådan uppdelning.

Kommentar: Det finns anläggningar som verkar vara någon typ av mellanform, inte enbart röjningsröse och inte enbart grav. Det

är svårt att förhålla sig till dessa när de ska "pressas in" i en förutbestämd form. Man måste våga undersöka dessa lämningar och diskutera vad de representerar. Det skulle behövas en annan, bredare terminologi.

Mats Anglert: Agrar stenröjning utifrån ett historisk – arkeologiskt perspektiv

Kommentar: Förtydliga det tvärvetenskapliga perspektivet och dess koppling till förhistorisk och historisk arkeologi?

Svar: Det finns bättre förutsättningar att jobba med flera källor inom historisk arkeologi, men att man även måste våga testa de hypoteserna ner i förhistorisk tid. Man borde kunna använda FOU-medel för att skriva synteser inom uppdragsarkeologin. Systemet måste också gå in och ta ansvar för kunskapsuppbyggnaden. Allt kan inte ligga inom uppdragen.

Kommentar: Medeltida och historiska lämningar kräver att man får möjlighet att jobba mer med historiska källor och samarbeta med kulturgeografer och historiker. Man får inte heller glömma den naturvetenskapliga inriktningen, när man jobbar med förhistoriska lämningar.

SAMMANFATTNING AV SEMINARIETS SLUTDISKUSSION

Ådel Vestbö Franzén tar upp tre punkter som hon tycker sig ha uppfattat under seminariet:

Det finns ett glapp mellan handläggning och undersökare och en oklarhet i vem som har ansvaret för kunskapsuppbyggnaden. Vad representerar den fossila åkermarken? Den är regionaliserad och komplex. Man måste fråga sig vem det är som agerar vid olika tidpunkter i förhistorisk och historisk tid.

Nu har vi börjat ana att det inte behöver vara några vattentäta skott mellan svedjor och stenröjda ytor.

Vestbö Franzén tar upp ett exempel från Norra Sandsjö där man kan urskilja tre faser. En hackerörsfas, en bandparcellfas och en fas med gården och fågata. Hur ska vi undersöka för att förstå det landskapet? Hon menar att man måste få titta på helheten, bland annat genom pollenanalyser och kartstudier och undrar varför

man måste begränsa dessa studier till den lilla exploateringsytan? Hur ska man då kunna nå hög vetenskaplig nivå? Bo Annuswer uttrycker att detta görs i MKB-erna.

Carl-Johan Sanglert menar att förundersökningar ofta görs istället för särskilda arkeologiska undersökningar, men man får aldrig någon syntesdata om man inte genomför en särskild undersökning. Det är därför vi aldrig tycker oss komma vidare med den fossila åkermarken. Sanglert tycker sig se att både handläggare och många arkeologer ser fossil åkermark som något ointressant. Annuswer svarar att fossil åkermark inte är ointressant. Moa Lorentzon påpekar att det inte bara är små områden med fossil åker som stannar vid förundersökning, utan att det även gäller stora områden.

Mats Anglert återknyter till Carl-Johan Sanglerts tidigare föredrag där han berättade om s.k. kompensationsåtgärder som finns inom miljöbalken. De går ut på att företagen får göra olika former av kompensationsåtgärder om de förstör inom stora ytor. Anglert menar att detta tankesätt borde kunna testas inom KMV-handläggningen också.

Per Lagerås påpekar att det finns ett tydligt samband mellan budget och resultat. Små budgetar ger ofta rutinartade undersökningar och inte så mycket ny kunskap. Snällheten bedrar vissheten eftersom små uppdrag som ger lite ny kunskap kan uppfattas som mycket dyrt. Ådel Vestbö Franzén flikar in att det är själva grävningen som ofta är kostsam, men att inventeringar, karaktäriseringar och kartstudier är förhållandevis billigt att göra. Gert Fransén stödjer den åsikten och menar att kartstudier ibland kan vara viktigare än undersökning.

Benedict Alexander frågar museernas representanter hur de ser på stora s.k. frivilliga utredningar. Håller de en bra kvalitet? Vestbö Franzén säger att hon brukar kalla dem landskapshistoriska studier. De är ofta enkla i utförandet och har karaktären av sammanställningar. Fredrik Engman förtydligar att Jönköpings läns museum inte gör frivilliga utredningar däremot görs kulturhistoriska förstudier. Anna Kristensson menar att hon är kritisk till

frivilliga utredningar eftersom hon inte har sett någon som är i klass med en förstudie. Med beslut så har länsstyrelsen kontroll över processen och man får in rapporterna. Länsstyrelsen vill också se större utredningsytor än exploatörer själva gör.

Moa Lorentzon påpekar att uppdragstagarna självklart har ett stort ansvar att formulera de viktiga frågorna och se till att inte nedvärdera fossil åkermark som fornlämningstyp. Hon ser dock att Ist måste vara mycket tydligare med att ge uppdragstagarna den möjligheten eftersom det är länsstyrelsen som sätter standarden för undersökningarna. Vi måste se att vi strävar åt samma håll.

Ola Korsberg frågar vad kulturmiljövården tycker är mest skyddsvärt och hur man skyddar lämningarna? Han påpekar att många markägare inte vet vad de har på sina marker. Markus Boxe svarar att man kan skydda lämningar genom att man sätter ett skyddsavstånd. Detta kan variera från fornlämning till fornlämning och mellan fall till fall. Magnus Reuterdahl påpekar att det s.k. gröna kuvertet, där alla uppgifter om fastigheten finns, ska följa med vid en försäljning. Det finns dock en fördröjning i detta som gör att uppgifterna kan komma fram för sent.

Magnus Reuterdahl återknyter till tidigare diskussionen och påpekar att det är mycket viktigt att undersökarna får möjlighet att ställa nya frågor och prova nya metoder. Ist måste vara öppna för det. Moa Lorentzon menar att branschen måste vara självkritisk och hon påpekar att vi behöver samla ihop våra kunskaper i synteser. Vi har antagligen inte förmedlat våra synpunkter och behov tillräckligt tydligt till länsstyrelsen.

Anna Kristensson återknyter till diskussionen om fornlämningarnas värde och menar att fornlämningar har olika värde, men att värderingen av vad som ska finnas kvar och vad som ska sparas fattas vid varje enskilt tillfälle.

Göran Lundh frågar hur de arkeologiska resultaten kommuniceras. Ådel Vestbö Franzén svarar att vi skriver rapporter och i vissa fall s.k. steg 2:or som är lite mer publika böcker och artik-

lar. Här finns dock en ganska lång eftersläpning. För att åtgärda det jobbar många även med hemsidor och sociala media. Fredrik Engman berättar att de också deltar på stora events som Elmia skogsmässor och mindre "skogskvällar" för att möta människor på andra arenor. Hur mycket vi kan nå ut är också en ekonomisk fråga. Göran svarar att han tycker att rapporterna är svåra att hitta. Bo Annuswer svarar att alla pdf-rapporter från och med 2013 ska finnas i en databas (SAMLÄ) som RAÄ har skapat. Lars-Erik Englund menar att det är svårt att nå ut med steg 2-publikationer och att man istället ska satsa på olika hembygdstidskrifter. Han får medhåll av Vestbö Franzén i detta. Mats Anglert påpekar att det är väldigt mycket som arkeologer bara förväntas göra, men någon måste också ge medel till det! Per Lagerås svarar att god populärvetenskap hänger intimt samman med forskning och synteser. Peter Njord-Westerling håller med om att arkeologerna förväntas göra mycket och att det är viktigt att de inte hamnar i lärarnas situation där endast 1/3 av tiden går till det väsentliga.

Johan Åstrand sammanfattar att kunskapsuppbyggnaden är ett gemensamt ansvar för uppdragstagare och länsstyrelsen. Han uppmanar alla att använda de synteser som finns tillgängliga. Se till att de stora projekten ger ny kunskap, men se också till att de små projekten kan sättas in i ett större sammanhang så att resultaten från dem kan användas på ett framåtsyftande sätt. Kanske kan man utnyttja frågeställningarna i förundersökningarna bättre? Åstrand påpekar att vi tillsammans måste utforma riktlinjer för nya frågeställningar. Markus Boxe påpekar att länsstyrelserna kan ta upp den fossila åkermarken i sina handlingsprogram och att man där kan skapa övergripande frågor.

Till sist frågar Fredrik Engman om det finns intresse för liknande seminarium i fält och det blir ett tydligt JA-svar.

Seminarieprogram och deltagarlista

DAG I

Moderator: Ådel V. Franzén, Jönköpings läns museum

INLEDNING

10.00–10.30 Kaffe, registrering

10.30–10.40

Välkommen

Sergei Muchin, museichef, Jönköpings läns museum

10.40–11.10

*Hur en kunskap kan växa fram. en berättelse om hur röjningsröse-
områden kom att betraktas som fast fornlämning.*

Peter Norman, Riksantikvarieämbetet

SYNTESARBETE

11.10–11.40

*Fossil åkermark i Kronobergs län. synteser utifrån FMIS och 20 år
av arkeologiska undersökningar. Exempel från Flathällamon.*

Åsa Alering, Johan Åstrand, Kulturparken i Småland

11.40–12.10

*Fossil åkermark i Jönköpings län. arkeologiska undersökningar i mer
än 20 år. exempel från Värmunderyd.*

Moa Lorentzon, Fredrik Engman, Jönköpings läns museum

METODER – PROSPEKTERINGSMETODER

12.10–12.40

Vad är det vi registrerar och hur och varför? om inventeringar, avgränsningar och bedömningar.

Fredrik Engman, Jönköpings läns museum.

12.40–13.40 Lunch

13.40–14.10

Laserscanning och agrara lämningar.

Benedict Alexander, Länsstyrelsen i Dalarna

METODER – UNDERSÖKNINGS- /GRÄVMETODER

14.10-14.40

Inte bara gräva röjningsrösen.

Pär Connelid, Kula HB (inställt p.g.a. sjukdom)

14.40-15.10

Röjningsspår som produkt och biprodukt – nya metoder för att karaktärisera fossil åker.

Jens Heimdal, Riksantikvarieämbetet, UV-mitt

15.10–15.40 Kaffe

15.40–16.10

Fossila odlingsytor - metoder och metodutvärderingar.

Maria Petersson, Riksantikvarieämbetet UV-öst

METODER – ANALYSMETODER

16.10–16.40.

Mellan karta och verklighet – att tolka landskapshistoriskt källmaterial.

Carl-Johan Sanglert, Lunds universitet

16.40–17.10

Vad berättar rójningsrösena om de stora dragen i samhällsutvecklingen?

Per Lagerås, Riksantikvarieämbetet, UV-syd

17.10–18.00 summering av dagen

19.30 Middag på Jönköpings läns museum

DAG 2

Moderator: Ådel V. Franzén, Jönköpings läns museum

HANDLÄGGNING OCH VÄRDERING

8.30–9.00.

Handläggning av fossil åkermark enligt kml.

Bo Annuswer, Länsstyrelsen i Jönköpings län

9.00–9.30 kaffe

9.30–9.50

Handläggning av fossil åker i samband med skogsbruk.

Marcus Boxe, Länsstyrelsen i Kronobergs län

9.50–10.10.

Handläggning av skadad fossil åkermark.

Annie Johansson, Länsstyrelsen i Värmland

10.10–10.30

Kommunikation och kunskapsutbyte ger resultat -lärdomar från ett samverkansprojekt om skogsbruk och fossil åker.

Jenny Ameziane, Länsstyrelsen i Kronobergs län

10.30–10.40 Bensträckare

10.40–11.10

När landskapet får berätta - om kulturarvets betydelse för identitet och utveckling.

Sven Jensén, Sveriges hembygdsförbund.

11.10–11.40

Torparnas vandrande åkrar

Lars-Erik Englund

KUNSKAPSUPPBYGGNAD

11.40–12.10

Svedjebrukets roll i agrarhistorien - en komplex historia.

Gundela Lindman, Riksantikvarieämbetet UV-väst

12.10–12.40

Röjningsröseområdet i Farstorp - bete, odling och ritual.

Maria Petersson, Marita Sjölin, Riksantikvarieämbetet UV-öst

12.40–14.00 Lunch

14.00–14.30

Agrar stenröjning utifrån ett historiskt-arkeologiskt perspektiv.

Mats Anglert, Riksantikvarieämbetet UV-syd

14.30–16.30

Slutdiskussion inklusive kaffe

Deltagare

FÖRNAMN	EFTERNAMN	INSTITUTION
BRITT	AJNEBORN	RIKSANTIKVARIEÄMBETET, UV ÖST
ÅSA	ALERING	KULTURPARKEN SMÅLAND
BENEDICT	ALEXANDER	LÄNSSTYRELSEN I DALARNA
JENNY	AMEZIANE	LÄNSSTYRELSEN I KRONOBERGS LÄN
MATS	ANGLERT	RIKSANTIKVARIEÄMBETET, UV SYD
BO	ANNUSWER	LÄNSSTYRELSEN I JÖNKÖPING
KARIN	BECKMAN-THOOR	KRAKA KULTURMILJÖ
GREGER	BENNSTRÖM	DALARNAS MUSEUM
SAMUEL	BJÖRKLUND	ARKEOLOGIKONSULT AB
ANNIKA	BLIXTH	GISLAVEDS KOMMUN
MARKUS	BOXE	LÄNSSTYRELSEN I KRONOBERGS LÄN
GUNNAR	CARLSTEDT	CARLSTEDT ELEKTRONIK AB
PÄR	CONNELID	KULA HB
JAN	DUNÉR	LÄNSSTYRELSEN I STOCKHOLMS LÄN
ROGER	EDENMO	LÄNSSTYRELSEN I STOCKHOLMS LÄN
BERTHA	EKSTRAND AMAYA	LÄNSSTYRELSEN I ÖSTERGÖTLANDS LÄN
ANDREAS	EMILSSON	KULTURPARKEN SMÅLAND
LARS-ERIK	ENGLUND	
FREDRIK	ENGMAN	JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
GERT	FRANZÉN	FRANZÉN ARKEOLOGI
ÅDEL	FRANZÉN	JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
ANETTE	FÄRJARE	ELDRUN ARKEOLOGI OCH LANDSKAP
CHRISTIAN	GATTI	STIFTELSEN KULTURMILJÖVÅRD
HÅKAN	GUSTAFSSON	SKOGSSTYRELSEN
ELINOR	GUSTAFSSON	VÄSTERGÖTLANDS MUSEUM
JÖRGEN	GUSTAFSSON	JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
JENS	HEIMDAHL	RIKSANTIKVARIEÄMBETET, UV MITT
MATS	HELLGREN	VÄSTARVET KULTURMILJÖ/LÖDÖSE MUSEUM
MARIE-LOUISE	HELLQVIST	LÄNSSTYRELSEN PÅ GOTLAND
ANDREAS	HENNIUS	UPPLANDSMUSEET
CATHARINA	HENRIKSSON	VÄSTERGÖTLANDS MUSEUM
BJÖRN	HJULSTRÖM	ARKEOLOGIKONSULT AB
HÅKAN	HYLÉN	JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
THOMAS	HÖIJER	SYDVED

FÖRNAMN	EFTERNAMN	INSTITUTION
JOHANNA	JANSSON	LÄNSSTYRELSEN I DALARNA, SAMHÄLLSBYGGNADSENHETEN
KRISTINA	JANSSON	JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
SVEN	JENSÉN	SKÅNES HEMBYGDSFÖRBUND
ANNIE	JOHANSSON	LÄNSSTYRELSEN I VÄRMLANDS LÄN
AGNETA	JONSSON	LÄNSSTYRELSEN I DALARNA, SAMHÄLLSBYGGNADSENHETEN
ÅSA	JONSSON	LÄNSSTYRELSEN I NORRBOTTENS LÄN, LANDSBYGDSENHETEN
LINNÉA	KALLERSKOG	JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
BIRGER	KARLSSON	VIREDA SKOLA, ANEBY
OLA	KORSFELT	
ANDERS	KRAFT	LÄNSSTYRELSEN I JÖNKÖPINGS LÄN
ANNA	KRISTENSSON	LÄNSSTYRELSEN I JÖNKÖPINGS LÄN
ANDERS	KRITZ	LÄNSSTYRELSEN I ÖREBRO LÄN, KULTURMILJÖVÅRD
PER	LAGERÅS	RIKSANTIKVARIEÄMBETET, UV Syd
JOHANNA	LEGA	VÄSTARVET KULTURMILJÖ/LÖDÖSE MUSEUM
RICKARD	LINDBERG	ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM
GUNDELA	LINDMAN	RIKSANTIKVARIEÄMBETET, UV Väst
LINDA	LINDWALL	ARKEOLOGIKONSULT AB
MOA	LORENTZON	JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
MARTIN	LUNDGREN	SKOGSSTYRELSEN, KALMARS DISTRIKT
GÖRAN	LUNDH	SKOGSSTYRELSEN
PERNILLA	MORNER	VÄSTARVET KULTURMILJÖ/LÖDÖSE MUSEUM
SERGEI	MUCHIN	JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
YLVA	NILSON	VÄSTERGÖTLANDS MUSEUM
ROSE-MARIE	NILSSON	LOKAL HEMBYGDSFÖRENING
PETER	NJORD-WESTERLING	LINNÉUNIVERSITETET I KALMAR
ANN-MARIE	NORDMAN	JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
MIKAEL	NORDSTRÖM	JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
SUSANNE	NORDSTRÖM	JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
PETER	NORMAN	RIKSANTIKVARIEÄMBETET
MARIA	NORRMAN	VÄSTERGÖTLANDS MUSEUM
ROGER	NYQVIST	SKOGSSTYRELSEN REGION Väst, GBG DISTRIKT
ANNA-LENA	OLSSON	RIKSANTIKVARIEÄMBETET
YLVA	OTHZÉN	LÄNSSTYRELSEN I STOCKHOLMS LÄN
ANDERS	PERSSON	ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM
MARIA	PETERSSON	RIKSANTIKVARIEÄMBETET, UV Öst
CLAES	PETTERSSON	JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
MAGNUS	REUTERDAHL	LÄNSSTYRELSEN I ÖSTERGÖTLANDS LÄN
MAGNUS	ROLÖF	BOHUSLÄNS MUSEUM/VÄSTARVET

FÖRNAMN	EFTERNAMN	INSTITUTION
INGVAR	RÖJDER	JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
FREDRIK	SANDBERG	LÄNSSTYRELSEN I DALARNA, SAMHÄLLSBYGGNADSENHETEN
CARL-JOHAN	SANGLERT	INST FÖR KULTURGEOGRAFI + EKON GEOGRAFI, LUNDS UNIVERSITET.
ALEXANDER	SCHILL	INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD, GÖTEBORGS UNIVERSITET
MARITA	SJÖLIN	RIKSANTIKVARIEÄMBETET, UV ÖST
INGEGERD	SUNDKVIST	LÄNSSTYRELSEN I DALARNA, SAMHÄLLSBYGGNADSENHETEN
MALIN	SVARVAR	LÄNSSTYRELSEN I ÖSTERGÖTLANDS LÄN
SIGRID	TUVAL	LÄNSSTYRELSEN I DALARNA, SAMHÄLLSBYGGNADSENHETEN
MARIA	URBERG	RIKSANTIKVARIEÄMBETET, INFORMATIONSFÖRSÖRJNING
NILS	WALLIN	HÖGSKOLAN KRISTIANSTAD
ANN	VINBERG	STIFTELSEN KULTURMILJÖVÅRD
NIKLAS	YTTERBERG	BOHUSLÄNS MUSEUM/VÄSTARVET
ANDREAS	ÅHMAN	VÄSTARVET KULTURMILJÖ/LÖDÖSE MUSEUM
JOHAN	ÅSTRAND	KULTURPARKEN SMÅLAND
JAN	ÄHLSTRÖM	STIFTELSEN KULTURMILJÖVÅRD
GISELA	ÄNGEBY	RIKSANTIKVARIEÄMBETET UV VÄST
ANNA	ÖDEÉN	JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

Denna skrift är en redovisning av seminariet ”Agrarlämningar i det nutida samhället”. Seminariet hölls i Jönköping 17–18 april 2013 och arrangerades av Jönköpings läns museum i samarbete med Kulturparken Småland samt länsstyrelserna i Jönköping och Kronobergs län.

Syftet med seminariet var att göra ett avstamp och se vad vi vet idag och vilka metoder som har varit framgångsrika. Målet har även varit att se hur lämningarna värderas och hanteras av olika samhällssektorer och myndigheter.

